

માર્કોપોલોનો પ્રવાસ

ભૂમિકા*

રાજધિરાજ, જૂપતિ, ઠાકોર, અમીર, સરદાર અને તમામ વર્ગના લોકો, જેમને મનુષ્યજાતિની ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિઓ વિષે તેમજ પૂર્વ ખંડના તમામ દેશોના પ્રાંત, રાજ્ય, અને વિભાગ વિગરેનું યાન મેળવવાની ઈચ્છા હોય તે આ ગ્રંથ પૂર્ણ વાંચે અને તેમાં તમને મુખ્યત્વે કરીને આર્મીનીઆ, ઈરાન, હિંદુસ્તાન અને તેની આસપાસના પ્રદેશ તથા તાતાર દેશની પ્રજાઓની ચિત્ર વિચિત્ર રીતભાતનું સાદું યાન પ્રાપ્ત થશે, કેમકે આ ગ્રંથમાં વહેનીસના એક વિદ્વાન ગૃહસ્થ માર્કો પોલોએ તેમનું પ્રત્યેકનું સવિસ્તર વર્ણન કરેલું છે તથા તેમાં જે તેણે બીજાઓ પાસેથી સાંભળેલી હકીકત ખુલ્લી રીતે જેવી મળી તેવી, પણ ઇલાયદી, ખતાવી છે. આ પુસ્તકમાં જે લખવામાં આવ્યું છે તે સત્ય રીતે જે જોયું તથા સાંભળ્યું તેજ છે. વળી એ પણ જાણવું જોઈએ કે બાવા આદમની ઉત્પત્તિથી તે અધ્યાપિપર્યંત કોઈપણ મૂર્તિપૂજક, મુસલમાન, ખ્રીસ્ત કે ધર્મી ગમે તે જાતિનો અને ગમે તે પદ્ધતિ હોય તેમાંથી કોઈએ, માર્કો પોલોએ જે જે જોયું છે અને પોતે જાતે તપાસ કરીછે તેટલું કવું નથી. એ માર્કો પોલો જ્યારે ઇસ્વી સન ૧૨૯૫ માં જીનોઆના કારાગૃહમાં હતો ત્યારે તેને એવી ઈચ્છા થઈ કે તેણે જે જે જોયું હતું તેનું વર્ણન જોયો.

* આ ભૂમિકા માર્સડને આપી નથી. ફ્રાન્સની ભૂગોળજ્ઞાનવર્ધક મંડળીએ પસિદ્ધ કરી હતી. ઇટાલીયન ગ્રંથોમાં આ ભૂમિકા સ્વલ્પ સંકેતમાં લખાયેલી યોનીએ પ્રસિદ્ધ કરેલા ગ્રંથમાં જોવામાં આવેછે.

† ફ્રેન્ચ ભાષાંતરોમાં આ સાલ ઇસ્વી સન ૧૨૯૮ ની આપી છે જે ઇટાલીયન ભૂમિકાઓમાં આપેલી છે તેજ છે.

નજરે જોવા પ્રવાસ કરવા અશકત છે તેમને વારતે કરવું જોઈએ. એમ ધારી તેણે પોતાની નોંધ ઉતારાવી. આ નોંધ માર્કટર રેરડીજીએલો જે મા-
કોપોલોની સાથેજ કાસમદમાં હતો તેણે ઉતારી લીધી અને અંધના ત્રણ
વિભાગ પામ્યા.

પ્રકરણ ૧.

૧. વાંચનારને જણાવવું જોઈએ કે જ્યારે કોન્સ્ટાન્ટીનોપલનો^૧
રાજધિરાજ બીજો બાલ્ડવીન હતો, ત્યાં બ્લેનીસ શહેર તરફથી એક
માર્ગશ્રેષ્ઠ^૨ રાખવામાં આવેલો હતો, તે સમયે એટલે ઈસ્વી સન ૧૨૫૦^૩.

૧ આ બાલ્ડવીન બીજો જે કોન્સ્ટાન્ટીનોપલનો કાઉન્ટ હતો તથા ફ્રાન્સના
રાજા નવમા લુઇસનો ભત્રીજો થતો હતો, તેણે ઇસ્વી સન ૧૨૩૭ થી તે ૧૨૬૧
મુધી રાજ્ય કર્યું હતું. કોન્સ્ટાન્ટીનોપલના લાટીન રાજધિરાજમાંનો છેલ્લો હતો.

૨ ઇસ્વીસન ૧૨૦૪ માં કોન્સ્ટાન્ટીનોપલ તથા ગ્રીસ (થુનલ્ડેશ)
ના કેટલાક પ્રાંતો, ફ્રાન્સ અને બ્લેનીસ શહેરે મળી જીતી લીધા હતા.
બ્લેનીસ શહેર તરફથી પ્રખ્યાત યજ્ઞેસા હેનરી દંડોલોને લોકમી હુપર
મુકવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે જીતેલા દેશોની બેચબેચી, યજ્ઞેસા ભેટો
ભાગ બ્લેનીસ શહેરને આપવામાં આવ્યો હતો. વળી એવો ઠરાવ કરવા-
માં આવ્યો હતો કે કોન્સ્ટાન્ટીનોપલ શહેરના આઠ ભાગમાંથી ત્રણ ભાગ
બ્લેનીસ શહેર તરફથી ભોગવવામાં આવે, જે પ્રમાણે વસુલાત તથા ન્યાય
વિગેરેનું કામ બ્લેનીસ તરફથી ઈલાયદુજ કરવામાં આવતું હતું. જે
માર્ગશ્રેષ્ઠ હોય (જેને ડોજ એટલે રાજ્યનો સુલામ કહેતા હતા) તેને પોતાના
હોદ્દાનો મુકામ છોડવાની પરવાનગી નહોતી. આ પ્રવાસીઓ જ્યારે આવ્યા
ત્યારે જે અધિકારી હતો તેનું નામ પોન્ટી ડી વેલેકસીઆ હતું અને જ્યારે
લાટીન લોકો પાસેથી કોન્સ્ટાન્ટીનોપલ પાછું જીતી લેવામાં આવ્યું ત્યારે
જે અધિકારી હતો તેનું નામ આડેનીગો હતું.

૩ માર્સડન લખેછે કે આ અંધની જે જે આવૃત્તિઓ પ્રસિદ્ધ થઈ
છે તે સર્વમાં આ વર્ષ જોવામાં આવે છે, પરંતુ તે અસંભવિન છે. ગ્રી-
ટીશ મ્યુઝીયમ અને બર્લિનના પુસ્તક સંગ્રહોમાં રાખેલા આ અંધની ન-
કસોમાં ઇસ્વી સન ૧૨૫૨ ની સાથ છે; પરંતુ પાછળથી જે જે દફીકતો

મા માર્કો પોલોનો પિતા નીકોલો અને તેનો ભાઈ મારીઓ જે આબરહામ તથા પ્રવીણ હતા તેઓ કેટલોક કીમતી અને નાનાપ્રકારનો માવ લઈ વહાણ ઉપર ચઢ્યા અને સદીસવામત કાન્સ્ટાન્ટીનોપલ આવ્યા પોતાના વ્યાપાર સળધી કાગડાંને ઉપર પુષ્પ વિચાર કરી સારો નફો કમાઈ વ્યાપાર વધારવાના હેતુથી તેમનો નિશ્ચય થયો કે તેમણે યુક્રાઇન (ક્રીમે સમુદ્ર) ની સર પકરવી આ હેતુથી તેમણે કેટલોક કીમતી ઝેરાતની ખરીદી કરી અને કાન્સ્ટાન્ટીનોપલની નીકળી યુક્રાઇન સમુદ્રને રસ્તે તેઓ સોલડાયા નદી ઉતરી અદીથી તેઓ ધણા દિવસે ધોડાની

બની તેનો અતુકમ તથા તેની સમાવના જેતા એમ સાખીત ધાયછે કે તેમનું પ્રવાસ અર્થે કાન્સ્ટાન્ટીનોપલથી પ્રથમ નિકળવું તેરમો સેકો અધવાર્ષી પછી થોડે વરં એટલે ઘણુંકરી ઇસ્વી સન ૧૨૫૫ પહેલાં તો નજ થએલું હોવું જોઈએ તેઓ કાન્સ્ટાન્ટીનોપલમાં કેટલો વખત રહ્યા તે કહેવામાં આવ્યું નથી આમ છતાં તથા સમયોમાં કેટલોક તકાવત છતાં આશ્ચર્ય લાગેછે કે એન અને પારોસમાં છપાયલી આવૃત્તિઓનો પ્રસિદ્ધતા તેમજ મ્યુલર અને બરહુરન જેવા વિદ્વાનો આ તેમના નિકળવાની સાન ઇસ્વી સન ૧૨૬૯ બતાવે છે, જે સમયે બીજા બાઈકોનને પદમ્પ્ર થયાને આઠ વર્ષ વીતી ગયા હતા. આ માલ ખડ જોતા તેમના તાર્તરીના પ્રથમ પ્રવાસમાંથી સીરીયામાં આવ્યા તે છે

૧ જોનીમ ગેહુનો પ્રતાપ, સમૃદ્ધિ, અને તેની રાજકીય મહત્તા માત્ર તેના વ્યાપારથીજ વધેતી હોવાથી વ્યાપારનો ધધો ત્યાં ધણો આબરહામ બનાતો હતો તમામ વર્ગના લોક દૂરના પ્રદેશો સાથે વ્યાપાર ચલાવતા હતા આ અગત્યના નગરને ઇસાયાએ જે વિશેષણો દાખર નગરને લગાયા છે તે મારી રીને લગાડી શકાય તેમ હતું રિદ્ધિ સિદ્ધિથી ભરપૂર, જ્ઞાના વ્યાપારીઓ રાજ સમાન અને જેના દલકામાં દવકા વેપાર કરનારાઓ પૃથ્વી ઉપરના આબરહામોમાં પ્રસિદ્ધ હતા તેણે એ નગર હતું

૨ મધ્યકાળમાં જેને દાલ સુડાક મહેલ તેને સોલડાયા કહેતા હતા આ બદરૂ થીઆની દક્ષિણે અવેના કીમીઆ અથવા તૌરીક કંરસોનીસના દક્ષિણ પ્રદેશમાં આવેલું છે એનું આમ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે — “કીમીઆ પ્રાતના દક્ષિણ બાગ તરફ બાજે એક અણીદાર કોણ અથવા ત્રિખર ઉપર આવેલું હોય તેમ સાધનોએ વીસ શેહેરની બરાબર સામે સોલડાયા નામે શેહેર આવેલું છે અહીં તમામ દુર્ગ વ્યાપારીઓ જે ઉત્તર દેશો

સવારીથી પશ્ચિમ તાતૈરી લોકોના સત્તાવાન સરદાર ખરકાખાનના^૧ દરબારમાં આવ્યા. આ ખરકાખાન પોતાની રાજધાનીનાં શહેર બોલગાર અને અરસરામાં^૨ રહેતો હતો. તાતૈરી પ્રજામાં અન્યાર સુધી જે ઉદાર અને કેળવાયલા રાજાઓ થયા તે સર્વેથી ઉત્તમ તરીકે આ રાજાનું માન હતું આ પ્રવાસીઓના આવવાથી તેણે ઘણો સંતોષ પ્રદર્શિત કર્યો અને ખજો આદર સત્કાર આપ્યો. આ સભ્યતા બતાવવામાં આવી તેના પ્રત્યુપકારમાં તેમણે બતાવેલી ઝવેરાતથી રાજા જ્યારે ખુશ થયો ત્યારે તે ઝવેરાત તેઓએ ભેટ કરી દીધી. આ બાઇઓની આવી ઉદારતા જોઈ ખરકાખાન તો ચકિત થઈ ગયો, અને પોતાની ઉદારતા તેમની ઉદારતા કરતાં કંઈ ન્યૂન ગણાય નહીં માટે તેમને ભેટ કરેલી ઝવેરાતથી બમણી કીમત આપી, એટલુંજ નહિ પણ, બીજી કેટલીક અમુલ્ય ચીજોની ભેટ કરી.

આ રાજાના રાજ્યમાં એક વર્ષ રહ્યા પછી બન્ને બાઇઓને સ્વદેશ

સાથે વ્યાપાર ચલાવેછે તે આવેછે ત્યારે અને પાછા જતાં પણ તેમને રૂઝીઆમાં થઈ જતું પડે છે તેથી વ્યાપારીઓના સમુદય આ મુખ્ય મથક છે.”

પરકાસ; પુસ્તક ૩. પાનું ૨.

૧ આ તાતૈર રાજાને સામાન્ય રીતે ખરેકે હદેરામાં આવેછે. આ ખરકાખાન જે જંગીજખાનના મોટા પુત્ર તુશીના પુત્ર બાતુનો બાઈ થતો હતો, તેને પોતાના કાદાના રાજ્યના ભાગ તરીકે કંપચક, અફ્ઘાન, રૂસ અને બુલગારના દેશો વારસા તરીકે મળ્યા હતા. તે ઇસ્વી સન ૧૨૫૬માં મરણ પામ્યો હતો.

૨ બોલગાર, બુલગર, અથવા બુલધાર. એ નામનું તાતૈરીમાં શહેર તથા તેજ નામે નામ પ્રાપ્ત છે. બોલગા નદીની પૂર્વ તરફ છે. એમાં હાલ બરકાટીરલોકો વસેછે. બુલગેરીયા તે આ બુલગર છે એમ સમજવું નહિ. અરસરા શહેર તે હાલ જેને સરાય કહેછે તેજ છે. આરબી ભાષાના નિયમ પ્રમાણે “અસ” ઉપસર્ગ આગળ મુકવાથી સંધિ નિયમ પ્રમાણે અરસરાય થાયછે. તે બોલગા અથવા એકટુબા નદીના પૂર્વ તીરે વસેલું છે. બાલકુસી પીગોલેટી કહેછે કે આઆખાન શહેર છે તેજ જગ્યાએ આ શહેર હતું; પરંતુ તેમ નથી. પુરાતન આઆખાન તો સરાય શહેરની સાથેજ શહનશાહ તૈમુરે ઇસ્વી સન ૧૪૯૫ ના શીઆળામાં પાષમાલ કર્યું હતું. પુરાતન સરાય શહેર આઆખાનની નજીકમાં સામે હતું.

પાછા ફરવાની ઉત્ક્રાંધ યદ્ય, પરંતુ રાજ્ય ખરકાખાન અને પૂર્વ તાર્તરી સોફોના સરદાર અલ્લાહ વચ્ચે લડાઈ ઉઠવાથી તેમના વિચારમાં વિશેષ પડ્યો. બન્ને સેનાઓ વચ્ચે મહા યુદ્ધ યથું; જેમાં અલ્લાહની હિત યદ્ય. આથી રસ્તાઓ મુસાફરોને વાસ્તે બધને લીધે બધ યદ્ય ગયા, અને પ્રવાસી બાધઓને જે રસ્તે આવ્યા હતા તેજ રસ્તે પાછા ફરવું અશક્ય યદ્ય પડ્યું. તેમને બલામશ્ચ કરવામાં આવી કે કાન્સ્ટાન્ટીનોપલ જવું હોય તો ખરકાખાનના પ્રદેશને સીમાડે યદ્ય પૂર્વ તરફની દિશા લઈ એક ઉજ્જડ રસ્તે જવું. આ પ્રમાણે તેઓ પશ્ચિમ તાર્તરી સોફોના રાજ્યની સરદાર ઉપર આવેલા ઐલાકા શહેરમાં આવ્યા. આ જગા તેઓ છોડી

૧ પૂર્વ તાર્તરી એ નામ પશ્ચિમ અને કહીએ તો વાચ્ય કોશ્ચના તાર્તરી રાજ્યના સમયમાં અપાયલું છે; પરંતુ તેમનું રાજ્ય ઈરાન અને ખુ-રાસાનના પ્રદેશોથી વધારે પૂર્વ તરફ ફેલાયું નહોતું પશ્ચિમ તાર્તરી સોફો વોલગા નદીની નજીકના પ્રદેશો સુધી વર્યા હતા, અને ત્યાંથી યુરોપની સીમા સુધી પ્રસર્યા હતા. તેમનો સરદાર જેનું નામ અત્રે અલ્લાહ અથવા હુલાહ લખવામાં આવ્યું છે તે પ્રખ્યાત હુલાયખાન હતો તે તુલ્કી અથવા તુલ્કીનો પુત્ર હતો. અને બાતુ, મશુ, તથા કુખ્લાખાનની સરખી પહેડીએ જંગીખાનનો પૌત્ર હતો પોતાનાબાધ મશુએ રાજ્યના દક્ષિણ પ્રાંતોની હકુમત ઉપર એને નીમ્યાથી તે તાર્તરીની રાજધાની કારાકોરમ છોડી નિકળ્યો અને છ. સ ૧૨૫૫માં મોરી સેના સાથે જીત્યું અથવા એકસસ નદી ઐજાંગી પાર આવ્યો. ખીજા વર્ષમાં એણે ઇસ્માયલ સોફો જેમને મ-લાહીદેત નામ પણ અપાયું હતું, તે જતને પાયમાલ કરી આ જતનું વ-હ્યું આગળ આપવામાં આવશે. ત્યાંથી પોતાની તરવાર બગદાદ તરફ ફે-રવી અને ઇસ્વી સન ૧૨૫૮ માં સર કર્યું અખ્ખાસી ખલીફાના છેવા રાજ્ય મોસ્તાસમબિલ્લાને મારી નાખ્યો. ઇસ્વી સન ૧૨૫૯ માં મશુ મૃત્યુ પામ્યો ત્યારે તે ઇરાક, બાબીલન જેમાં આવેલું છે તે ઇરાક અને ખુરા-સાનનો રાજ યથો તોપણ પોતાના બાધ કુખ્લાખાનની સાથે રાજ્યસેવા ધર્મ બરાબર પાળવો જરી રાખ્યો, કુખ્લાખાન મોગલ કુટુંબમાં મુખ્ય ગણાતો હતો અને ચીનમાં રાજ્ય કરતો હતો હુલાયખાન પોતાની રાજ્ય-ધાનીના તૈારીસ અથવા તથીજ નગરમાં ઇસ્વીસન ૧૨૬૫ માં મૃત્યુ ગયો.

૨ અખ્ખલરીદા જેને એક કહેછે તેજ આ શહેર છે તે નિરસદેહ છે.

આમળ વધના ગયા અને સ્વર્ગની ચાર નદીઓમાંની એક ગણાતી તૈમી-
સ નદી ઝોળંગી મુસાફરી કરતાં સત્તર દિવસ લાગ્યા, તેવા મહા રણને
પસાર કરી ગયા. આ મુસાફરીમાં જંગલમાં તંબુઓમાં વસતા બટકતા
આરબનાં ટોળાં શિયાળ કોઇ પણ રોહર, કીલ્લા અથવા કોઇ પણ
ખાંધ કામ તેમના જોવામાં આવ્યાં નહીં. “અહીંથી તેઓ યુખારા”
રોહરમાં આવ્યા. આ રોહર સારી ખાંધણીનું છે તથા તેજ નામના પ્રાંતમાં
આવેલું છે. તે ઇરાનના રાજ્યને તાબે હતું અને મુખ્ય રોહર ગણાતું
હતું; પરંતુ તેમાં ધરત્ત નામનો જૂદો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. આમળ
વધી શકવાને અશક્ત હોવાથી તેઓ આ નગરમાં ત્રણ વર્ષ રહ્યા
ત્યારે બંને બાંધઓ યુખારામાં હતા ત્યારે એવું બન્યું કે એક
મહા બુદ્ધિવાન અને સંસારમાં અગત્ય ધરાવનારો પુરુષ ત્યાં આવ્યો. તે
આમળ કહેવા અણાઉ તરફથી એકથી તરીકે તાર્નરી લોકોનો મુખ્ય સર-

અહીંથી આપણા પ્રવાસીઓએ જૈક નદી ઉપર આવેલા તેજ નામના રો-
હર ઉપર થઇ અગ્નિકોણ તરફ વળી સીંહન તરફ ગયા હશે તેમ જણાય છે.

૧ તૈમીસ નદી જે આપણા મુસાફરોએ પસાર કરી તે ધણીજ
મોટી હોવાથી આ તેમણે સ્વર્ગ નદીની કલ્પના કરી છે તે યોગ્ય છે, અને
તે સીંહન નદી જેને સીર કહે છે તેજ છે.

૨ અહીંયાં જે રણ ખતાવવામાં આવ્યું છે તે સીંહન અથવા
સીરની નજીકમાં આવેલું છે; જે યુખારા જતા મુસાફરોને અવરોધ ઝોળાં
ગતું પડે છે.

૩ આ રોહર આમળ ઘટ્ટને આપણા મુસાફરોએ ક્યો રસ્તો લીધો
હતો તે નિશ્ચય કરવો સહેલ થાય છે. આ નામ બાપાંતર કરનારાઓએ
કોઇપણ બાપાંત્રમથી આગ્રા ન હોવાનાં તેનું તેજ કાયમ રાખ્યું છે
તેથી જામ થતો નથી. આ રોહરમાં તેઓ આવ્યા તેથી એમ જણાય છે
કે ક્રીમીઆથી ઉત્તર તરફ તેઓ વધ્યા હશે તેથી યુખારા આવતાં એમને
કારપીઅન સમુદ્રને મળનારી અનેક નદીઓ ઝોળાંમવી પડી હશે.

૪ આ ધરત્ત તેને “કેલ્ડસ” ધરત્તકાન અને “હુરજેકોટ” ધર-
ત્તખાન કરીને લખે છે તે જગનાઇનો પ્રપૌત્ર થતો હતો. જગતાઈ જંગીઝ
ખાનનો બીજો પુત્ર હતો. તેને વારસામાં આકસસ નદીની આણી તરફનો

દાર અને રાજધિરાજ કુખ્લાખાન ને પોતાના રાજ્યની વ્યવસ્થાની બધી સરકાર ઉપર રહેતો હતો, તેના તરફ જવા નિકળ્યો હતો. આ અગ્રીરે પ્રથમ કોઈ દિવસ ઇસ્લામીનો રહેવાસી દીરો નહોતો તેથી આ બન્ને બાઈઓ, જે આ વખતે તાર્તર બાપામાં સારા પ્રવીણ થઈ ગયા હતા તેમની સાથે મુલાકાત અને વાતચિત ચતાં ધણે પ્રસન્ન થયો. થોડાક દિવસ તેમની સાથે ગાળ્યા અને તેમની વર્તણૂક તથા આચાર વિચારથી ધણે સંતોષ પામ્યો તેથી તેમને કુખ્લાખાનના દરબારમાં પોતાની સાથે

પ્રદેશ મળ્યો હતો, જે હાલ ઉઝબેક તાર્તરીસોકોના કબજામાં છે. એવું કહેવાયું છે કે, આ બરકે હુલાયુના પુત્ર આખર પાસેથી ખુરાસાનનું રાજ્ય પડાવી લેવા પ્રયત્ન કર્યો હતો; પરંતુ આ ભૂલ થયેલી હોય તેમ સંભવે છે, કારણ કે ઐતિહાસિકોનો મોટો ભાગ બરકનું મૃત્યુ ઈસ્વી સન ૧૨૬૦ માં અને હુરખેસોટ તો ઇસ્વી સન ૧૨૪૦ માં થયું તેમ જણાવે છે અને હુલાયુ તો ઇસ્વી સન ૧૨૬૫ માં મરી ગયો છે.

૧ મંગુએ કુખ્લાખાનને ચીન દેશનો હાકેમ બનાવ્યો હતો અને હુલાયુને એશીઆખંડની દક્ષિણ તરફના જે દેશો તે જીતે તેનો હાકેમ નીમ્યો હતો. દક્ષિણ તરફથી ઇસ્વી સન ૧૨૫૮ માં ચીન પાછા ફરી બીજો વર્ષ મંગુ સોમ્યુન પ્રાતમાં આવેલા હોમ્યુ રોહરના ઘેરામાં મરણ પામ્યો. કુખ્લાખાન આ મરણ મમયે હુકુઆમ પ્રાતમાં હતો અને તેણે મુખ્ય રોહર બહુચાંગકુ સર કરી લેવાનો પ્રયત્ન આગ્રહથી કર્યો, પણ તેના નહાના બાઈ આદામેગે બળવો ઉઠાવ્યો તેથી તેને તે તરફ દોડવું પડ્યું. આદામેગેને મંગુએ કારાકોરમનો નામજ હાકેમ નીમ્યો હતો. મનજી અથવા દક્ષિણ ચીનના રાજ પાસેથી ખંડણી કપુત કરાવી સંતોષ માની તે ઉત્તર તરફ દોડ્યો અને ઇસ્વી સન ૧૨૬૦ માં શાંગઘુ રોહરમાં રહી રાજધિરાજનું પદ ધારણ કર્યું. આ રોહર પાછળથી તેનું શીખ્ખનનું નિવાસ થયું હતું. પોતાના બાઈ હુલાયુએ એકઠી મોકલી તેને રાજધિરાજનું પદ ધારણ કરવા અરજ કરી ત્યાં મુઠી તે યોગ્યો હતો, એમ દેવતાકનું કહેવું છે. આ એકઠી મુખારામાં આવ્યો હતો તેજ હતો આ ઉપરથી તે સાલ ઈસ્વી સન ૧૨૫૮ ની હરે છે.

૨ ખાનનું રહેવાનું ઠેકાણું ખટાઇ અથવા ઉત્તર ચીન હતું અ-
દાથી અને પાસેનો કરચીન પ્રદેશ જેમાં શાંગઘુ રોહર છે ત્યાંથી ખાન
કવચિતજ ખસતો.

આવવાનો આગ્રહ કર્યો; અને જળાશય કે ખાન ધણેજ ખુશ થશે, દારણ કે ઇટાલી દેશનો કોઇપણ પુરુષ એના દેશમાં આવેલો નહોતો. વળી તેમની ધણી રીતે ખાતો કરી આપી કે તે તેમને ઘણું માન આપશે તથા ધણી મોટી બક્ષીસો કરશે. બન્ને બાધઓને ખાતોજ હતી કે સ્વદેશ જવાનો પ્રયત્ન કરતાં તેમને ધણા બધા તુરતજ આવી પહોંચે તેથી આ બધામણ તેમણે સ્વીકારી અને સર્વ શક્તિમાન મહા પ્રભુનેજ શરણાગત થઈ તેઓ પેલા અમીરના કાફલા સાથે નીકળી પડ્યા તથા બહેનીસથી પોતાની સાથે આણેલા કેટલાક ખીરતી નોકરો રાખ્યા. પ્રથમ તેમણે ઇરાનકોણ અને ઉત્તર તરફનો માર્ગ લીધો. રસ્તામાં પહોંચીને બરફ પીગળવાથી નદીઓમાં પુર થઈ જતાં હતાં અને તેથી તેમને બરફ પીગળી જઈ પુર ઉતરી જાય ત્યાં સુધી અકરમાત ધણે સ્થળે રોકાવું પડતું હતું, તેથી પૂરે એક વર્ષે તેઓ ખાનની રાજધાનીના શહેરમાં આવી પહોંચ્યા. આ મુસાફરીમાં તેમણે ધણી ધણી વખાણવા લાયક વસ્તુઓ જોઈ, જે અત્રે ટાંકી નથી, દારણ કે મોડોપોતોએ ગ્રંથમાં યોગ્ય સ્થળે તેમનું વર્ણન કરેલુંજ છે.

૨. કુખ્તાખાનની રજાર લઈ જઈ તેમની ઓળખ કરાવતાં ખાન પોતાની પદવીને ધટે તેવીજ મમતા અને માયા બતાવી અને આ લોકો ઇટાલીના પ્રથમજ મુસાફર હોવાથી તેમને જાણતો આપીને તથા બીજા અનેક રીતે માન આપીને સંતુષ્ટ કર્યા. તેમની સાથે તેણે ધણીજ માયાથી વાત કરી તથા પશ્ચિમ ગોળાર્ધના દેશો વિષે, રોમનોના શહેનશાહ તથા બીજા ખીરતી ધર્મ માનનારા રાજા તથા રાજકુમારો વિષે સારી ખુબ પચાસ કરી. વળિ આ બધાં રાજ્યો પરસ્પર કેટલું મહત્વ ધરાવેછે, દરેકના તાબામાં કેટલો દેશ છે, દરેક રાજ્યના દેશમાં તથા તેમના અંગીકૃત પ્રાંતોમાં ન્યાય કેવી રીતે આપાય છે, તથા રાજ્યો લડાઇના કામમાં કેવી રીતે કેળવાયલા છે તે વિષેની માહિતી આપવા ઈચ્છા જણાવી અને મુખ્યત્વે

૧ રોમનોના શહેનશાહ ઉપરથી ગમેતો યુનાની અને ગમે તો રોમનોના શહેનશાહ જે કોનસ્ટાન્ટીનોપલમાં રાજ્ય કરતો હતો તે સમજવો. યુરોપમાં તથા એશીયામાઈનરમાં જે દેશો હાલ તુર્કી રાજ્યને તાબે છે તે તમામને સાધારણ રીતે રૂમ અને તેમના વતનીઓને રૂમી કહેવામાં આવેછે.

કરી તેણે પોપના સંબંધમાં, તથા ધર્મનો કાગ્યમાર કેમ ચાલે છે તે સંબંધમાં તથા ખ્રીસ્તી ધર્મનાં તત્ત્વો તથા તેમાં ચાલતી ભક્તિના નિયમો વિષે વધારે પુછગાછ કરી. આ લોકો સારા કેળવાયલા તથા ચતુર હોવાથી તેમણે વિગતવાર સંતોષકારક પ્રત્યુત્તરો આપ્યા તથા તાર્તર (મુગલ) ભાષામાં તેઓ પ્રવીણ હતા તેથી યોગ્ય શબ્દોમાંજ ખ્યાનને દર્શાવતા હતા. ખ્યાનને રસ ઐઠકો બધા પડ્યો કે તેમને તે પોતાની પાસે વારંવાર બોલાવતો હતો.

આ બંને ભાઈઓએ જે સવિસ્તર તથા સરળ બાદીતી આપી તેથી પૂર્ણ રીતે જાણીતો ધર્મ ખ્યાન પૂર્ણ સંતોષ જાહેર કર્યો, તથા પોપના તરફ પોતાના ઐલચી તરીકે જવા તેમની નીમનોક કરવી એવો વિચાર થવાથી, પોતાના પ્રધાનોનો અભિપ્રાય લઈ, ધણીજ નમ્રતા તથા આજીજ સાથે રોમના ધર્માધિરાજ્ય તરફ ઐલચી તરીકે પોતાના ખોગાતલ નામના અધિકારી સાથે જવા વિનતી કરી. આમ કરવામાં પોતાનો હેતુ જણાવ્યો કે તેમણે પોપને વિનંતી કરવી કે તે ખ્યાનના દેશમાં યોગ્ય અને ન્યાય પુરસ્ક વાદ વિવાદમાં ધણી વિદ્વાન ગણાય તેવા સંપૂર્ણ સો વિદ્વાનોને મોકલી આપવા કૃપા કરે; ખ્રીસ્તી લોકો જે ધર્મ પાળે છે તે બીજા સર્વ ધર્મ કરતાં ચઢી-આતો છે તથા સર્વ કરતાં પ્રસક્ત સત્વ ઉપર સ્થાપિત છે; તાર્તર લોકોના દેવ તથા તેમનાં ધરમા પૂજતી મૂર્તિઓ તે આસુરી છે અને પૂર્વના લોકો તેમને માનવામાં જૂલ ખાયછે, વળી વધારે આગ્રહ કરીને કહ્યું કે ઇસુ-ખ્રીસ્તની કબર આગળ જે દીવો બાળવામાં આવેછે તેમાંનું તેલ તેમણે જરૂર સેતાં આવડું, કારણ કે ઇસુખ્રીસ્તને તે માનેછે તથા સાચો દેવ ગણેછે. † કુખ્લાખ્યાનની આ વિનતી સાબળતાંજ તેઓએ તેના આગળ મ-

† આ ઐલચીઓ મોકલ્યા તે સંબંધમાં કંઈ શરૂ નહીં સેતાં આપણને શક જાયછે કે જે શબ્દો ખ્યાન પાસે ખ્રીસ્તી ધર્મના માનાર્થે બોલાવવામાં આવ્યા છે તથા તાર્તર દેવોનો ધિક્કાર દર્શાવરાખ્યો છે તે ખ્રીસ્ત ભાષાંતર કર્તાઓના સ્વધર્મના આગ્રહને લીધે લખાયા હશે. કુખ્લાખ્યાને જે વિદ્વાન માણસોને ખ્રીસ્ત ધર્મનો પાથો પોતાના દેશના જગતી લોકોમાં નાંખવા તથા તેમને ઉપયોગી હુજરો વિગેરે શિખવવા બોલાવ્યા તેવો પૂર્વ તરફના અડધા સુધરેલા સમજાનો પ્રથમચોજ રીવાજ હતો જે જંગલી પ્રજાઓમાં કુરાન કંઈ અસર કરી શક્યું નહોતું ત્યાં આવા માણસો વારંવાર બોલાવવામાં આવતા હતા. જે તેલ મંગાવ્યું તેના માદાત્મ્ય વિષે ચાર્ડીસ ઘણું લખેછે અને તે ધણી લોકો પવિત્ર તરીકે ગણતા હતા.

રતક નમાવી ધણું માન દર્શાવું, પોતાની અંતઃકરણની આ કાર્ય કરી લાવવા ખુશી બતાવી, અને જણાવ્યું કે ખાન જેને હુકમ કરશે તે તમામ બળવવા પોતાનો સર્વસ્વ પ્રયાત્ન કરશે. ખાને તાર્તરી ભાષામાં પોષના ઉપરનો પત્ર લખાવ્યો અને તેમના હાથમાં મૂક્યો. તેમને સુવર્ણના સર્દો સિક્કા સાથેનો પ્રવાસ પરવાનો^x આપવા ચોગ્ય અધિકારીઓને હુકમ કર્યો. આવો નિયમ ખાને રચાવ્યો હતો, જેથી ખાનના તાબામાં આવેલા તમામ મુલકમાં ધર્ષ પ્રવાસ કરનારને પરવાનાથી પોતાના તમામ કાફલા સાથે એક મુકામથી બીજા મુકામ સુધી તે તે જગ્યાના હાકેમો સહીસલામતથી પોચાડી આવતા તથા જે જે સેહેર, કિલ્લો, ગામ કે ગામડું, જ્યાં તેઓ મુકામ કરે સાંથી, ખોરાકી તથા સવડતા સંપૂર્ણ મળતી.

આ પ્રમાણે માન બધું કામ લઈ તેમણે ખાનની રજા માગી અને મુસાફરીએ નિકળ્યા; પરંતુ વીસ દિવસની મુસાફરી કરી નહોતી એટલામાં તેમનો સાથી ખોગાતલ અલ્લાઉદ્દીન નામના ગામમાં ધણેજ માદો ધર્ષ ગયો. આવે પ્રસંગે શું કરવું તે તેમને કંઈ સૂઝપૂં નહોતું. જે હાજર હતો તેમની સલાહ મેતાં તથા માંદા અધિકારીની પોતાનીજ માગણી લક્ષમાં મેતાં તેને પાછળ મુકી તેમણે આગળ વધવું એ નિશ્ચય યયો. મુસાફરીમાં બાદશાહી પરવાનાથી તેમને ધણી સુગમતા ધર્ષ તથા જે જે જગ્યાએ તેમણે પસાર કરી સાંથી પૂર્ણ દરકાર સાથે તમામ મદદ મળતી મર્ષ. તેમનાં ધણેલાં ખરચ મુકવી આપવામાં આવતાં, તથા આગળ રક્ષણના

^x ચીકુછ અથવા માનનો પરવાનો મોટા અધિકારીઓને તેમની નીમનોક વખતે આપવામાં આવતો હતો તેવું ચીનાઈ ગ્રંથોમાં ધણી વાર કહેવામાં આવ્યું છે; આ પરવાનામાં તેમની પડી વિગેરે સોનેરી અક્ષરોમાં લખાવું હતું; આ પરવાનાથી મુસાફરીમાં તેમને જલ્દી લાભ મળતો. અહીં જે કહેવામાં આવ્યું છે તે આવીજ પ્રકારનો પરવાનો હતો એમ જણાય છે. કંતાનની સામાન્ય યુરોપીયન ભાષામાં શબ્દનશાહની મોટી છાપ, સીલ, પરવાનો વિગેરે કહેવાય છે.

+ જે જગ્યાએ ખોગાતલને છેડી આ લોકો આગળ વધ્યા તેવું નામ માર્સડને, તથા ફ્રાન્સમાં અને ઈટાલીમાં પ્રસિદ્ધ ધણેલી કેટલીક નામોમાં, આવ્યું નથી.

બદોબસ્તમાં માણસો આપવામાં આવતા હતા આટલા બધા લાભ છતાં તેમને અત્યંત શીત, બરફ, જમીન ઉપર ઠરેલા બરફ, નદીઓમાં આવતા પુર વિગેરેથી એટલી બધી કુદરતી મુશ્કેલીનો વેઠવી પડી કે તેમનો પ્રવાસ ધણોજ કટાળા બરેલો થઈ પડ્યો, અને આખરે ત્રણ વર્ષે નાના અયત્ન અંતર આર્મીનીયામાં આવેલા લાએમસ^૧ નામના નદાના બંદરે આવી પહોંચ્યા ત્યાંથી સમુદ્ર માર્ગે તેઓ એકર શહેરમાં ૪ સ ૧૨૬૮ ના એપ્રિલ માસમાં આવ્યા અને ત્યાં ઘણી શોકમનક ખબર સાંભળી કે પોપ એલો કલેમન્ટ^૨ યોહાક સમય ઉપર મુજરી ગયો છે

૧ લાએમસ નામ અને લાટીન પુસ્તકો ઉપરથી આપ્યું છે જેને માસિકન ગયાઝા લખે છે, જે ઉધાડો અપભ્રંશ છે આ બંદર સ્કેન્ડેરન અથવા ઈમસના અખાતના ઉત્તર કિનારા ઉપર આવેલું છે જેને આર્મીનીય ભૂગોળો અને નકશાઓમાં લમ્મઝો અયાઝો, અયારસો, લા અયાસ અને લયાસા એવા વિવિધ નામોથી લખવામાં આવે છે

૨ એકર શહેર, જેનું ખરૂં નામ અક્કા છે તથા પુરાતની નામ ટોયમેઇ છે તે કુએડના મહા ધર્મ સમાગમાં જોડાનારા ખ્રીસ્તીઓએ ૪ સ ૧૧૧૦ માં મુસનમાનો પાસેથી જીતી લીધું હતું ૪ સ ૧૧૮૭ માં તે સનાહિન અથવા સલાતુદિનને હસ્તગત થયું, જે પાછું ૪ સ ૧૧૮૧ માં ક્રીસ્ટના રાગ ફ્રીવીપ આગસ્ટ તથા ઈંગનાડના રાગ રીચર્ડ કેાર ડી લાય નની સરદારી નીચે ખ્રીસ્તીઓએ તેના હાથમાંથી છોડાવી લીધું હતું ૪ સ ૧૨૬૫ માં અને ફરીથી ૪ સ ૧૨૬૯ માં (જે વખતે આપણા પ્રવાસીઓ લાજ આવેલા હશે) ઇજીપ્તના મુલતાન બિનારસે હુમલા કર્યા હતા, પરંતુ તેમાં તે નિષ્ફળ થયો હતો ૪ સ ૧૨૮૧ માં તે ખ્રીસ્તી શોકો પાસેથી છેની વારકુ મામલક બહરીતી એલાદના ખલીલ નામના એક ખીજા સુલતાને જીતી લીધું હતું તથા મોટો ભાગ તેનો નાશ કર્યો હતો લગભગ પાંચ સેકા સુધી તે અર્પિલિ રહ્યું અને એકદમ પછીથી પ્રખ્યાત થયું ૪ સ ૧૭૯૮ અને ૧૭૯૯ માં ઇજીપ્તના સુલતાને મહમુદ જબરા અને ખુનખાર હુમલાઓ કર્યા અને તેની સામા જરૂર પા શાએ બ્રીટીશ ટુકડીની મદદ સાથે મોટી ટકર ઝીવી હતી તથા તેને હરાવી જય મેળવ્યો હતો આ મનાવથી એકર પાર્ક પ્રખ્યાતીમાં આવ્યું હતું

૩ પોપ એલો કલેમન્ટ ૪ સ ૧૨૬૮ ના નવેમ્બર માસની ૨૯ મી તારીખે મરણ પામ્યો હતો ૪૦ સં ૧૨૬૯ ના એપ્રિલ માસમાં આ

આ સમયે પોપના* તરફથી નીમાયલો એકરનો લીગેટ (આચાર્ય) ટ્રાન્કાટો ડી વેસકોન્ડી ડી પીઆસેન્ઝા હતો. આ લીગેટને આપણા પ્રવાસીઓએ જે કામને અર્થે તેઓ કુખ્યાખ્યાન તરફથી પોપના તરફ એકત્રી તરીકે આવ્યા હતા તે સર્વ દક્ષીણ વિદિત કરી. તેણે બીજે પોપ પસંદ થઈ નીમાય લાં સુધી ગમે તેમ કરીને પણ રાદ જોવાની તથા તે નીમાયા પછી પોતાનું કામ લઈ તેની પાસે જવા બહામણ કરી. આ બહામણ ઉપરથી તેમણે જે અંતર સમય મળે તેમાં પોતાને વતન બહેનીસ જઈ આવવાનો નિશ્ચય કર્યો. વિચાર કર્યા પ્રમાણે તેઓ એક વહાણ નીચેપોન્ડ જવા તૈયાર થયું હતું તે ઉપર ચઢ્યા અને બહેનીસ ગયા, જ્યાં નીકોલો-પોલોને ખખર થઈ કે તેની સ્ત્રી, જેને તે પ્રવાસે નીકળ્યો ત્યારે ગર્ભવતી સુકીને ગયો હતો, તે એક પુત્રને જન્મ આપી ગુજરી ગઈ હતી. આ છોકરાનું નામ મોરો રાખવામાં આવ્યું હતું, તથા તે આ સમયે ઓગણીસ વર્ષની વયનો હતો. † આ પુત્ર મોરો પોતેજ છે જેણે આ મધ લખ્યો

પ્રવાસીઓ જ્યારે એકર શહેરમાં આવ્યા ત્યારે આ જનાવ તાજેજ બનેલો હતો. અત્રે જણાવવાની જરૂર છે કે એકરમાં આ લોકોના આવ્યાની સાથ જુદી જુદી લેખી પ્રતોમાં જુદી જુદી જણાવી છે. કેટલીક પ્રતોમાં આ સાલ ૪૦ સ. ૧૨૬૦, લાટીન પ્રતોમાં ૪૦૦ સ. ૧૨૭૦ અને બીજીઓમાં ૪૦ સ. ૧૨૭૨ જણાવેલી છે. કેટલીક પ્રતોમાં એમની આવ્યાની ચોક્કસ તારીખ ૩૦ મી એપ્રિલ છે એમ જણાવે છે.

* એકરમાં આ સમયે પોપ તરફથી લીગેટ રાખી કામ ચલાવવામાં આવતું હતું એ બીજાં ઘણાં સાધનોથી સાખીત થયું છે.

† એલના તથા બીજાં કેટલાંક ભાષાંતરોમાં મોરો, જે આખા કુટુંબનો ઐતિહાસિક યત્નો હતો, તેનું વય આ સમયે ૫૬૨ વર્ષનું હતું એમ જણાવ્યું છે. અમારી પ્રત જે ખરી રીતે વંચાઈ હોયતો (અને તે ખરી રીતેજ વંચાઈ છે એમ માલમ પડે છે) મોરોનો જાપ જે ૪. સ. ૧૨૬૯ના એપ્રિલ માસમાં આવ્યો હતો અને ૪. સ. ૧૨૭૦ માં બહેનીસ આવ્યો હતો તેમ ધારી શકાય, તે પ્રત પ્રમાણે જાપનું પ્રથમ નિકળવું ૪. સ. ૧૨૫૦ માં હોવું જોઈએ. (જુલો પાનુ ૨૨ નોટ ૩) ઓગણીસ વર્ષનું વય તેમના પ્રથમ પ્રવાસની સાલ એટલે કે ૪. સ. ૧૨૫૦ની સાથે મળતું આવવાને લખ્યું હોય તેમ જણાય છે.

છે તથા આ અથમા જેણે પોતાની નજરે જે જે વસ્તુઓ જોઇ તેનું સ
ખમ યુક્ત વર્ણન આપ્યું છે

૪ હવે એવું બન્યું કે પોપને પસદ કરવાના કામમા અનેક વિધનો
આવી નડવાથી પસદગીનું કામ લાગ્યું સમય સુધી રઝળ્યું અને તેઓ
એ વર્ષ સુધી આતુરતાથી પસદગીની રાહ જોતા બહેનીસમા રહ્યા નહીં
ખરે તેમને ચિતા થઈ કે ખાન આ દીનથી કોષિત થશે અને તેમને
પાછા ફરવાનો ધરાદો નહીં હોય તેમ તેને લાગશે તેથી, તેઓ એકર જવા
નિકળ્યા અને જુવાન મોંઘોલોને આ સમય સાથે લીધા લીગેટ ટો
બાઉટની પરવાનગીથી તેઓ જેડસલમના મદીરમા ફરિન કરના આબ્યા
અને ખાનની આગા પ્રમાણે હસુખીસ્તની ખ્ખર આગળ બળતા દીવાતુ
તેન લીધું ખાન ઉપર લીગેટના પત્રો લીધા જેમા તેમણે ૩વી વફાદારી
થી કામ બાબતું હતું અને પોપની પસદગીમા કેવી રીતે દીન થઇ છે તે
જણાવવામા આન્યુ હતું આ પત્રો લઈ તેઓ આગળ કહેના લાએસમ
બહરે આબ્યા અર્દીથી તેઓ નીકળવાની તૈયારીમાજ હતી તેવામા બટાવી
યાં ટોબાઉટને પોપ નીચાના હુકમ લઈ જંસુસો આની પહોંચ્યા આ
નીમનોક થયાપછી તેણે પોપ દસમો એગરી એવું નામ ધારણ કર્યું †

+ પોપની પસદગી કરવામા તે વખતે એકેક કાનેજ (ધર્મ સંબંધી
પાકશાળા, જેના અગીબૂતોનું જોર ચાલતું હતું) મા અદર અદરનાં
કાવતરાં આવતા હોવાથી ત્રણ વર્ષ દીલ થઇ હતી આખરે છ ગર્જનનો
થઈ પોપની પસદગી કરે તેમ કહ્યું હતું જેમણે ટોબાઉટને પસદ કરી પોપ
નીચો હતો આ પસદગી કરતી વખત, જેમ ડ્રાગીસ રાજ્યમા જુરુરી
ના ધોરણે જુરુરોને છુટા મુકવામા આવતા નથી, તેવા નિયમ ઉપરથી કો
ન્ક્રેવ નામનો નિયમ કરવામા આ યો હતો અને પસદગી થઈ હતી

† આ એગરીનું નામ ‘ બ દસમો એગરીયસ પ્લેસેનટીનમ ’ એવું
લખાયતું છે ઈ સ ૧૨૭૧ ના સપ્ટેમ્બર મામની પેટેની તારીખે તેની
પસદગી થઈ હતી તેમ કહેવાય ■ આ સમયે તે સીરીયા પ્રાનો કામ ચ
લાઉ લીગેટ હતો પરંતુ આ બનાવની તેને વખતસગ જલદી ખમર મળ
વાથી તારીખ ૧૮ મી નવેમ્બરે નીકળી ઈ સ ૧૨૭૨ ના જાન્યુઆરી
માસમા એપ્રાન્ટો નજીક ગ્રીન્ડીજી બહરે આવી પહોંચ્યા હતા

પોપ યવાળી પેલા ખાનની અભિગ્રાણ પૂર્ણ રીતે તૃપ્ત થશે તેમ જાણી આ-
ર્મીનીઆના* રાજા ઉપર પોતાની નીમનોડની ખબર આપી પત્ર લખ્યો
કે જે જે મુસાફરો તેના રાજ્યમાં યઈ ત્યાં તાર દેશતરફ જવા નિકળ્યા છે
તેઓ તેનો દેશ છોડી ચાલ્યા ન ગયા હોયતો તેમને ખાસ બક્ષામણુ કરી
પાછાવાળી પોતાની પાસે એકર મોકલવા આ પત્રો તથા ખબર તેઓ
આર્મીનીયામાં હતા તેજ સમય મળી, તેથી તેઓ પૂર્ણ ઉત્સાહથી ફરી એકવાર
એકર પાછા જવા તૈયાર થયા. રાજાએ તેમને હથોળાં વધ માથુસો સ-
દીત એક વદાણુ આપ્યું તથા નવા પોપને મુખારકબાડી આપવા સાર
પોતાનો એક આધિકારી તેમની સાથે મોકલ્યો.

તેઓ આવ્યા કે પોપે તેમને ધણા આદર સત્કારથી માન આપ્યું,
અને તુરતજ જે ખ્રીસ્ત સાધુઓ જે તે પ્રસંગે દાખર હતા તથા જે ખીજી
વિદ્યા અને હુમરોમાં કુશળ તથા ઇશ્વર વાદમાં પરિપૂર્ણ પુરષો હતા
તેમને એ લોકો સાથે જવા તૈયાર કર્યા; ખાન ઉપર પોપના હોદ્દાથી
પત્રો આપ્યા. આ જે સાધુઓમાં એકનું નામ ફ્રાન્સીસ લે ઓર્મોન્ડો

* આ સમયે નહાના અથવા અંતર આર્મીનીઆનો રાજા લીઓન
અથવા લીવોનખીજો હતો. રાજધાનીનું સૈદ્ધર સીસ હતું તથા મુખ્ય બંદર અથા
સન્નિધવા અથાગો હતું લીઓનનો વાપ જેને આપણે હેટન અને અરખી
લેખકો હુદાનમ કહે છે જેણે ગયાં મુદ્દોમાં આગેવાની કરી હતી, તે મરુખા-
નના હરખારમાંથી હુલાયુખાન સાથે ધરાન ઉપર ચડ્યો હતો અને મુસલમાનો
સાથેના ધણા સંઘર્ષોમાં તેને મદદ કરી હતી. આ હુદાતમે જદ વયને લીધે
રાજ્ય ચલાવવામાં અસક્ત થઈ જવાથી હુલાયુખા પુત્ર અખાડની મંજુરી
લેઈ ૪ સ. ૧૨૭૦ માં પોતાના પુત્ર લીઓનને માદીઉપર બેસાડ્યો હતો.
હુદાતમના પરાક્રમે તેના નાશરાથી સખા અને સમગ્રલીન લેખકે નોંધ્યાં છે.
આ લેખક એક વીર તરીકે પ્રખ્યાત થઈ વેરામી થઈ ગયો હતો; તેનો ગ્રંથ
પારીસમાં ઈ. સ. ૧૫૩૨માં ગ્રીનીઅસે “આર્મીનીયાનો હુદાતમ” એ ના-
મથી પ્રસિદ્ધ કર્યો છે; ઇ. સ. ૧૬૭૧ માં “આર્મીનીઆનો હુદાતમ-પૂર્વની
તારીખ” એ નામથી એન્ડ્રીયા મ્યુલરે પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. વળી જુલો અ-
બુલ ફરજનો ઇતિહાસ પાનું ૩૦૮-૩૫૦ તથા ડી ગાર્ડનીએ લખેલો ઇતિ-
હાસ પ્રકરણ. ૧૫. પાનું ૧૨૫-૨૪૯.

તથા બીજાનું નામ જીએલ્મો ડી ટ્રીપોલી હતું એમને પોપે સનંદ આપી તથા નવા પાદરીઓ એકઠા વિગરે નીમવા તથા ધર્મ સંબંધી સંસ્કાર કરવા પોતે જાતે જોમ કરે તે રીતે કરવા તેમને સત્તા આપી; ખાનને બેઠ કરવાની અગણિત ગીએ આપી જેમા બીયોરની પેટીઓ ઘણી સારી હતી આ સાથે પોતાનો આશીર્વાદ પણ કહાવ્યો હતો. આ પ્રમાણે યથા પછી પોપની રજા લઈ તેમણે લાએસસ * બંદર તરફ ફરીથી વઢાણ હકાર્યા અહીં આવી તેમણે આર્મીનીઆ પ્રદેશમા મુસાફરી શરૂ કરી અહીં તેમને ખગર ઘઈ કે બાબીવનના મુલતાન બાં- દોકદરીએ આર્મીનીઆ ઉપર મોટી સેના સાથે ચઢાઈ ફરી છે તથા દેશનો ધણો ભાગ ખેદાન ખેદાન કરી મુક્યો છે. * આ હેવાલ સાંભળી

૧ જે વખતે પોપ ગ્રેગરી એંદરથી રોમ જવા નિકળ્યો તેજ સમયે આપણા પ્રવાસીઓએ પોતાનો પ્રવાસ શરૂ કર્યો હશે એમ સંભવ છે તેથી ઈ. સ ૧૨૭૧ ની આખર અથવા ઈ. સ ૧૨૭૨ ની શરૂઆતનો જે સમય સિદ્ધ થયો છે તે નિઃસંદેહ છે.

૨ આ મુલતાન તે આગળ કહેલો બિમારસ જેતું ઉપમાન બાં- દોકદરી હતું તેજ છે એનો ઈલકાજ “મમાસેક મુલતાન ઈજમનો” એમ હતું આ મુલતાને સીરીઆનો ધણો ભાગ હતી લીધો હતો, અને ઇ. સ ૧૨૬૬ માં આર્મીનીઆ ઉપર ચઢાઈ ફરી સીસ અને અયાસ ગદ્દેશ છુટ્યા. હતા ઇ. સ. ૧૨૭૦માં આન્ડીઓખ હસ્તમત કર્યું, ત્યાંના તમામ ખ્રીસ્તી રહેવાશીઓને મારી નાખ્યા તથા કેદ કર્યા, અને પૂર્વ દેશમા પ્રસિદ્ધિ પામેલાં અનેક ભવ્ય દેવળોને ધૂળ ભેગા કરી નાખ્યા ઇ. સ. ૧૨૭૨ ની શરૂઆતમા આપણા મુસાફરો આર્મીનીઆમા આવ્યા હતા. તે વખતે મુલતાનનો હુમલો ખામ નહોતો હતો, પરંતુ સીંગીયાના ધણા ભાગોને એના તરફથી ચતો ઉપદ્રવ બીલકુલ બંધ થયો નહોતો વળી પાછો ઇ. સ ૧૨૭૬ માં નહાના આર્મીનીયાની ઉત્તર સરહદ ઉપર આવેલા રૂમ પ્રાંત ઉપર ચઢાઈ ફરી દેશ સતત બધર્મા ને બધમાજ ર- હોતો હતો તેથી આગળ કહેવા બે સાધુઓ આ તેના માહમોક માધીઓ સાથે જતાં અટકી પડ્યા હશે પરંતુ લગાઈનું જોખમ આ પ્રવાસીઓને કંઈ લાગ્યું નહોતું.

જીવના જોખમનો ફર લાગવાથી બંને સાધુઓએ આગળ નહિ વધવાનો નિર્ણય કર્યો. થોડાં પગે ખાનને બેઠા કરવા આપેલી તમામ વસ્તુઓ આપણા યુસાફરોને સોંપી દીધી નાઈટ ટેમ્પલરોના ^૧ સરદારનું શરણ લઈ તેની સાથે પાછા પળી કિનારે આવ્યા નીકાલો, માંડીઓ અને મોરેપોલીનો, રસ્તાની અડચણો અને આફતો (જે તેઓ સહી રહ્યા હતા) નહીં ગણતારતા આર્મીનીયાની સરહદ છોડી આગળ ચાલી નીકળ્યા એક મહા રણ જે પ્રસાર કરતા તેમને બધા દિવસ લાગ્યા, ત્યાં અનેક ડુંગરો ઝોળગી તેઓ ઈશાન કોણુ અને ઉત્તર તરફ ધણે છેટે નીકળી આવ્યા અને આખરે ખાનના પ્રદેશ નજીક આવી પહોંચ્યા અહીં તેમને ખાનના સમાચાર મળ્યા કે તે આ વખતે તેના કલેમનકુ ^૨ નામના બંધ્ય અને વિશાલ શહેરમાં હતો આ યુસાફરી પૂર્ણ કરતા તેમને પૂરા સાઠાનણ વર્ષ લાગ્યા જેમાં શીત-ઋતુમાં તેમનું પ્રયાણ અ

૧ કુએડના ધર્માધ સમામભાથી જે વૈરાગીઓની લશ્કરી ટોળીઓ ઉભી થઈ હતી એમના માણસોને “જેરસલમના સેન્ટ જોનના નાઇટ” તથા ખીજને “નાઇટ ટેમ્પલર કહેતા” તેઓ એશીઆના રણસંગ્રામમાં ખ્રીસ્ત ધર્મને વારતે સહાયકો થયા હતા નાઇટ ટેમ્પલરો આર્મીનીઆના આ ભાગમાં તેના રક્ષણ અર્થે રહ્યા હશે એ અસંભવિત નથી આ બે સાધુઓ આ નાઇટોના સરદારોને શરણ ગયા હશે, પરંતુ જેની સાથે તેઓ કિનારા ઉપર આવ્યા તે ફક્ત એ નાઇટ જ હતો.

૨ આ સમયમાં કુબનાખાન ધણુકરી હાલ જ્યાં પેર્ડીગ શહેર વસેલું છે તે જગ્યાની નજીક આવેના ચેનક્રીગ શહેરમાં રહેતો હતો, અને પોતે સ્થાપવા ધારેલા રાજધાનીના શહેર તાતુના પાયા નખાવવામાં રોકાયેલો હતો તાતુનું વર્ણન આગળ અવધા આવશે સંગ્રામ સંબંધી બદો-બસ્તી તથા નવા જીતેલા પ્રદેશોમાં શાંતિ પ્રસારવાના હેતુથી એ ખીજ શહેરમાં કદાચ જતો હશે તેમ કલેમનકુમાં આવ્યો હશે તેથી આપણા પ્રવાસીઓને રાજ્યના છેક પશ્ચિમ ભાગમાં ખાન મળ્યો હશે કુ દ્વારે પોતાના લાગીન યા “ચીનદેશનું વર્ણન” એ નામે અવધા લખે છે કે પેર્ડીગ શહેરની નજીક આ શહેર આવેલું હતું.

૯૫ થતું. ૪૧ તેઓ ચાળીશ મજલ દૂર હતા લાંબી ખાને તેમની ખબર સાંભળતાં, તેઓ થાકથી ધણા હેરાન થયા હશે તેમ જાણીને, આગળ માથુસો મોકલ્યાં તથા જે જે સ્થળોએ થઇ તેઓ આવવાના હતા ત્યાં તેમની સગવડતાનો જરોખર જટોખસ્ત કરવા હુકમ કહાડ્યા. આવી સગવડ અને જગત્રિયતાની સહાયથી તેઓ સહીસલામત રાજ્યદરબારમાં આવી પહોંચ્યા.

૪. તેઓ આવ્યા ત્યારે પોતાના મુખ્ય અધિકારીઓના દરબાર વચ્ચે ખાને તેમનો ધણી માયા તથા માનભરેલી રીતે આદર સત્કાર કર્યો. તેઓ જ્યારે ખાનની નજીકમાં આવ્યા ત્યારે તેમણે જૂમી ઉપર નીચા પડી સા-
 હાંગ પ્રણામ કર્યા. ખાને તેમને ઉઠવાનો હુકમ કર્યો તથા તેમની મુસા-
 ફરીની તથા જે કામ વાસ્તે એલચી તરીકે તેઓ પોપ તરફ ગયા હતા તેની સવિરતર હકીકત કહી સંબળાવવાનું કહ્યું. તેમણે પોતાની તમામ હકીકત અનુક્રમવાર તથા સારી ભાષામાં કહી સંબળાવી તે તેણે ધ્યાન પૂર્વક જ્ઞાન રહી સાંભળી. પોપ ઐગરીએ આપેલા ખાલીતા તથા બેટા તે-
 મણે ખાનની સમક્ષ રજી કરી અને જ્યારે પત્રો તેના આગળ વંચાવવા માંડ્યા તે સમયે પ્રસંગે પ્રસંગ તેમની વફાદારીનાં તથા એલચી તરીકે તેમની પ્રવીણતાનાં ખાન વખાણ કરતો ગયો. પવિત્ર કબર ઉપરનું તેલ તેને બેટ કરવામાં આવ્યું તેને માનપૂર્વક સ્વીકારી ધર્મની અલંત પવિત્રાધિવાળી જ-
 ગાએ રાખી મુકવા હુકમ ફરમાવ્યો. મોડોપોલો તરફ નજર જતાં તે કાણુ છે એમ પુછ્યું. નીકોલોએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે તે આપનો નોકર તથા મારો પુત્ર છે. તે બંને આવ્યો છે અને તેથી હું ખુશ થયો એમ કહી એના માનવંતા ખાનગી નોકરોમાં એનું નામ દાખલ કરાવ્યું આ પ્રવાસી-
 એ પાછા આવી શક્યા તેથી તેણે જાણતો આપી તથા અનેક પ્રકારે આનંદ કર્યો; અને આ સમયથી જ્યાં સુધી આ બે બાઈઓ તેના દરબાર-
 માં રહ્યા ત્યાં સુધી તેણે પોતાના દરબારીઓ કરતાં પણ વધારે માનથી

૩૨ ઈ. સ. ૧૭૭૯-૮૦ માં તીબેટનો લામા “તેશુ” નામનો હતો; તે ચીનના માજી રાજાની મુલાકાત કરવા ગયો હતો ત્યારે મુસાફરી કરતાં એને ૬૬ માસ લાગ્યા હતા, જેમાં ચાર માસ તો જરૂરને લીધે તેને રોકાવું પડ્યું હતું.

તેમને રાખ્યા. દરબારનાં સર્વ માણસો મોક્ષોની સાથે આવાધી તથા માન-
થી વર્તતાં. યોડાક સમયમાં તે તાર્તરી રીત રીવાજોથી ગાદીત ધઈ ગયો.
તેમનાં અનુકરણ પણ કર્યો, તથા ચાર બાપાઓ સારી રીતે લખતાં
વાંચતાં શીખ્યો. ૩૩ આ પ્રમાણે પ્રવીણ થયેલો જોઈને મોક્ષોની પ્રવીણતા
ઉપયોગમાં મુકવી એ હેતુથી ખાને તેને કરજાન ૩૪ શહેરમાં કંઈ અગત્યનું
કામ બજાવવા મોકલ્યો. રાજધાનીથી કરજાન જતાં છ માસ મુસાફરી થાય છે.
મોક્ષોએ એને સોપેલું કામ એવા સાણપણથી તથા દીર્ઘ દૃષ્ટિથી બજાવ્યું
કે એની નોકરીની ધણી ધુન થઈ. ખાનને જૂઠાજૂઠા દેશોના લોકોની રી-
તમાત્ર વીગેરે નવી નવી હકીકતો તથા દુરદુરના દેશોનાં વસ્તુન સાંભળવાનો
અત્યંત શોક હતો, તેથી મોક્ષોપાલો પોતાના ગાદીકને રાજ રાખવાના હે-
તુથી જ્યાં જ્યાં તે જતો ત્યાં ત્યાં જ જોતો તથા સાંભળતો તેની ઉપર પ્રમા-
ણની તમામ હકીકતોની નોંધ કરી લેતો તથા ખાનને આવતો સારે કહી
સંભળાવતો. દુકામાં કહીએ તો ૩૫ સત્તર વર્ષ એણે નોકરી કરી તે અર-

૩૩ મણુકરીને મુમલ, ઇધર, મનચુ તથા ચીન એ ચાર બાપાઓ
શીખ્યો. હશે. ચીનબાપા એ શીખ્યો હોય એમ સંભવ થોડો છે. પરંતુ
આ અનુમાન તેણે યથામાં ચીન દેશનાં નામ વિગેરેને અપભ્રંશ કરી લખ્યાં
■ તે ઉપરથી કરવું ન જોઈએ. લાટીન પ્રતમાં એમ જણાવ્યું ■ કે
મોક્ષો તાર્તરી અને ખીજ ચાર બાપા શીખ્યો અને ફ્રાન્સની પ્રતમાં તેમની
(તાર્તરી. સોક્ષોની) બાપા તથા ખીજ ચાર લીપી લખતાં શીખ્યો એમ
જણાવ્યું છે.

૩૪ અત્રે આ શહેરનું માન કંઈ પણ ખીજ હકીકત શીવાય નામ
આપ્યું છે; પરંતુ ચીન દેશની રાજધાનીથી અંતર લક્ષમાં લેતાં આ શહેર
પુરાસાન હશે તેમ જણાય છે. આમાં શકતો નથીજ પરંતુ મોક્ષો પ્ર-
થમ આ શહેરમાં આવ્યો હતો અને આ વખતે તે પ્રથમ આવ્યા સંબંધી
કંઈ જણાવતો નથી આ શહેર ઇરાન સમેત હુલાયુનો બીજો પુત્ર જે
પોતાના બાપ આગાકની ગાદીએ બેઠો હતો તેણે મુસલમાન ધર્મ જઈ
જેણે અહમદખાન નામ ધારણ કર્યું હતું તેના તાબામાં હતું. કદાચ એમ
ખણ રૂઝ ૧૬૩૬ કે આ શહેર પુરાસાનીથી જેને સાલના જુઓળેલા અપ-
રીક્ષમ કહે છે તે હોય. આ અનુમાન તેની જોડણી ઉપરથી ધર્મ રોકે.

૩૫ રામુશીઓએ રાખેલી પ્રતમાં આ સમય છપીસ વર્ષનો જણા-

સામાં તે ઝોટલો બધો ઉપયોગી થઈ નીવડ્યો કે રાજ્યમાં અને તાબાના પ્રદેશમાં ધણા બારે તથા વિશ્વાસુ કામે ઉપર તેને અનેકવાર મોકલવામાં આવ્યો હતો. ધણી વખત તે પોતે પણ ખાનની પરવાનગી મેળવી મુસાફરીએ નીકળી પડતો. આવા પ્રસંગો મળવાથી જોઈને તથા ખીજ પાસે સાંભળીને પૃથ્વિના પૂર્વ દેશો વિષે પોતાના સમય સુધી કંઈ નહિ જણાવ્યું તેવા દેશોનું જ્ઞાન મેળવવાની સારી તક મળી. આ બધી દહીંદતોતેણે ધણી મહેનત લઈ લખી રાખી જે આ અંધરૂપે થઈ નીવડી છે. આ સાધનથી એને ઝોટલું બહું માન મળ્યું કે દરબારના ખીજ અધિકારીઓ તેની પદ્ધતિ અદેખાઈ કરતા.

૫ આપણા બહેનીસનગર નિવાસીઓ દરબારમાં ધણા વર્ષ રહ્યા તથા અત્યંત દોહત, જવાહીર, તથા સુવર્ણ સંચદ્ધ તેમની પાસે થયો, તેથી વતન જવાની સ્વાભાવિક જીજ્ઞાસા થઈ, તથા ખાનના લાડકોડમાં રહેતા હતા તથા માનભરેલી પદ્ધિ ઉપર હતા, તથાપિ આ વિચાર તેમના ચિત્તમાં વારંવાર સાક્ષવા લાગ્યો. ખાનની જુદા વય ઉપર જ્યારે તેઓ વિચાર કરતા તથા પોતાના વતન પહોંચતા પહેલાં ખાનનું મૃત્યુ થાય તો હકત એનીજ સહાયથી આટલું બહું દ્રવ્ય તથા માન વિગેરે તેમને મળ્યું હતું તે લઈ વતન જવા શી રીતે પામે તથા સહીસલામત શી રીતે જઈ શકે તે સંબંધી અનેક વિચાર ઉત્પન્ન થતા. જે તેઓ ખાનના જીવતાંજ પાછાફરે તો સહી સલામત વતન પહોંચે તેમ લાગ્યું એક દિવસ ખાન ખુશમિજાજમાં હતો તે જોઈ નીકોસોપોલો હાથ જોડી નમી પડ્યો અને ધણીજ આજીજ તથા નમ્રતા સાથે પોતાના કુટુંબ સમેત વતન પાછા જવાની રજા આપવાની મેહેરબાની કરવા અરજ કરી. આ અરજ સામળતાં ખાનને ધણોજ ખેડ થયો તથા મુસાફરીના અનેક સંકટો વેઠી તથા જીવ જોખમમાં નાખી વતન

જોતું અનુમાન કરતાં સત્તર વર્ષજ હોવા જોઈએ લાડીન પ્રતોમાં પણ આટલાં વર્ષ બતાવ્યાં છે. એતો નિશ્ચયજ છે કે ચીન તરફ આ લોકો ઇ. સ. ૧૨૭૧ ના અત પહેલા તો એકર છોડી નિકળ્યા નહોતા. એવું માનવાને સંભવ છે કે ખાનના દરબારમાં તેઓ ઈ. સ. ૧૨૭૩ અગર ઈ. સ. ૧૨૭૪ પહેલાં આવ્યા નહોતા તથા ઈ. સ. ૧૨૯૧ પછી તેઓ ત્યાં રહી શકે તેમ નહોતું. તેથી સત્તર વર્ષનો જે અરસો મોકોની નોકરીનાં વર્ષોનો બતાવ્યો છે તે ખરે દરો. કદાચ યોગ્ય માસ વધારે હોય તો હોય.

કેયે ૨૦ દેશમાં વસતું હતું. આ ગંજીર અરબ સંપૂર્ણ કરવાને આરધુન આતુર થયો અને ઉલતાઈ, આપુસકા, તથા જોડા નામના ત્રણ પ્ર- માણિક અમીરોને મોટા કાફલા સાથે એલચી તરીકે કુખ્લાખાન તરફ

કુટુંબની રાણી પરણીને તો બન્ને કુટુંબને લાંબન લાગશે. આ બધી હકીક- તોતું બરાબર તોલ કરતાં, આરધુન જે હીંદુસ્તાન તરફના દેશોનો ચલું તેવા રાજા હતો તે કુખ્લાખાન જેવા રાજાધિરાજ તરફ કન્યાનું મા- ઘણી મહેનત કે કમકે ઉપર પ્રમાણે ખરી સગાઈ હતી. જો આ રાણી કુ- ધનથી અને જે આસાદમાં (ધણુકરીને પૌત્રી) નહોત તો આ પ્રમાણે પદ્મિની અદેખાદાનો સંભવ ધણો યેડો હતો. ધરાન તથા ચીન વચ્ચેનું

૫ આપણે છે તેથી આ એલચીઓ મોકલવાનો સંભવ નહીં હોય તેમ જારણ કે મોગલવંશની રાખાઓ ગમે તેટલે દૂર પ્રસારેલી હતી પા અત્યંત દોષ પર સંબંધ સતત અખંડિત ચાલતો રહેતો અને આરધુને પો- વતન જવાનું ઉપર બેસતી વખતે કુખ્લાખાન તરફથી રાજ્યચિન્હ મંગાવી તો તથા આ હતો. કન્યાની માગણી કરવા જે એલચીઓ મોકલ્યા હતા તેમને વારંવાર રસ્તે પહોંચી રહ્યું અશક્ય થઈ પડ્યું હતું.

તથા પોતાના પાઈ અથવા ખતમયા (જેને મધ્ય કાલીન ભેખડો કેયે લખે સદાયથી વિદ્વાનોમાં એક મહત્વ ચર્ચાનું સ્થાન ધર્ષ પડ્યું છે. પરંતુ મારા પ્રમાણે જે ભોડો યુનાન દેશના ઐતિહાસકોને મળતા ન આવતાં તન નહોતા ઐતિહાસકો તથા બુગોળવેત્તાઓને મળતા આવેછે તેમણે આ અને જેને હાલ આપણે ચીન દેશ કહીએ છીએ તેના ઉત્તર પ્રદેશને લાગુ પડ્યું છે એવો શક ભેવાતું જારણ નથી આ ઉત્તર પ્રદેશ તો જગીઝખાન અને તેના પુત્ર ઐકતાઈએ ચીનના રાજા પાસેથી નહીં પણ પૂર્વ તાર્તરી ભોડોની એક આલાદ જેને નીયુચ્ચે અને કીનભોડો કહેવામાં આવતા હતા તેમની પાસેથી આ સમય પહેલાં એકસો વીસ વર્ષ ઉપર જીતી લીધે હતો તથા લાંબા રહેવાસીઓને જેર કર્યો હતા. ઉપર જતાવેલા મતના માણુસો “ કેયે ” નામ ચીનની ઉત્તરના પ્રદેશને આપે છે કે ચીનની સરહદ ઉપર આપેલી પ્રખ્યાત દીવાલની બાહાર આવેલા કેટલાક તાર્તરી પ્રદેશને પણ આપેલું છે તે એણુ જણાવું નથી પરંતુ પેહેલી અટકળ પ્રમાણે તેમનું ધારવું હશે.

૪૦ જૂદી જૂદી પ્રતોમા આ નામો જૂદાં જૂદાં માલમ પડે છે ઉ- લતાઈ ને ગુલતાઈ લખ્યા છે; આપુસકા ને આપુસતા અને રીયુસકા લ- ખ્યા છે; જોડાને કોઈલા લખ્યા છે. પ્રતો ઉપર પ્રતોના ઉતારા યવાથી આ

મરનાર રાણીના કુટુંબની એક કુવારી કન્યા સાથે લગ્નાનુસંધાન કરાવી આપવા અરજ કરવા મોકલ્યા આ અરજ સ્વીકારવામાં આવી અને ખાતે ખાતે તપાસ કરી સત્તર વર્ષની વયની એક ચાલાક ચતુર તથા કેળવાયેલી સુંદરી પસંદ કરવામાં આવી. આ સુંદરીનું નામ બોગાતીન ^{૨૧} હતું તેનું સૌંદર્ય જોઈ આવેલા એલચીઓ સતોષ પામ્યા, તથા રાણી તરીકે મજૂર કરી જ્યારે તેમની તૈયારી વાસ્તે સર્વ સામગ્રીઓ થઈ ચુકી તથા આરંધનની ભવિષ્ય પતિના માન અર્થે સાથે જવાનો કાફલો તૈયાર થઈ ચુક્યો ત્યારે ખાતે તેમને માથા મમતાથી વિદાય કર્યા અને જે રસ્તે આવ્યા હતા તે રસ્તે પાછા ઈરાન તરફ જવા તેઓ નીકળ્યા. આઠમાસ મુસાફરી કર્યા બાદ તેમનું આગળ વધવું તાર્તર દેશના અંશભ્રમમાં માદોમાદો મુદ્દ જંગવાથી અટકી પડ્યું આ પ્રમાણે થવાથી જો કે તેમને ગમતું નહોતું તથાપિ તેમને કુખ્યાખાનના દરબારમાં પાછા આવવાની ફરજ પડી તે આવ્યા અને બનેલી હકીકત કહી સમજાવી

તેઓ પાછા ફર્યા તે સમય ઉપર મોરોપોએ પોતાની સાથે ટટલાક વદાણુનો કાફલો લઈ ‘ઈસ્તઈડીઝ’ ^{૨૨} જ્ઞાનના પૂર્વબેટો તરફ ગયો હતો તે

ગરબડ થઈ હશે લાદીન પ્રતો તેમના નામ ઐશલતા, આવપુસકા અને કોર આપે છે આ નામો કાઈ ઐતિહાસીક અમલ ધરાવનારા નથી

૪૧. હુલાતુની એક સ્ત્રી અને આરંધનના કામ અદમ્બ નીકાદરની માતું નામ કુતાઈખાતુન હતું. આ નામનો અપભ્રંશ થઈ બોગાતીન જેને બોગાતીમ અને કોગાનીમ લખવામાં આવે છે તે થયું હશે ખાતુન એ શબ્દ માનવાળી તથા આખરફાર સ્ત્રીના દરેક નામ જોડે મૂકાય છે

૪૨ આ સગ્રામ ઇ. સ. ૧૨૮૮માં જામ્યો હતો, જે ધર્ણુદરી માવ-રલનહર અથવા ઓઝકસસ નદીની આ તરફ એટલે હિંદુસ્તાન તરફના પ્રદેશમાં જામ્યો હતો જંગતાર્થ અથવા ઝંખતાઈના વશજો, જેમનો ઇતિહાસ જાણવામાં આવ્યો નથી તેમની વચ્ચે આ મુદ્દ ઉઠ્યું હતું, પરંતુ એવું ધારવું સંભવિત છે કે તેઓ તો શુ પણ કોઈપણ મુમલ રાજા કોઈ વખત જાપી ને બેઠો નથી પણ આ સમય કુખ્યાખાનના નાહનામાત્રએ રાજ્ય ઉપર હક બતાવી સ્ત્રીન નજીકના દેશો ઉપર ધાંધલ મચાવી હતી

૪૩ અત્રે ‘ઈસ્તઈડીઝ’ લખ્યું છે તે ઉપરથી - હિંદુસ્તાન સમજવું નહિ પરંતુ પૂર્વ આર્કાવેટેશમાં આવેલા ક્ષીત્રીપાષ્ટન ટાપુઓ અગરસીવામ્પા-શામ્પા-અથવા જેને સીવામ દેશ કહીએ છીએ તેનો કાનારા

આવી પહોંચ્યો તથા જે જે દેશો તથા લોકો એના એવામાં આવ્યા હતા, તથા પૂર્વ તરફના સમુદ્રોમાં પોતે મુસાફરી કરી તે તથા એ સમુદ્રોમાં વહાણની આવ જા કેવી રીતે સુલભ છે તે વિશે વર્ણન કરી બતાવ્યું પૂર્વ સમુદ્રોની હકીકત આ ત્રણ એલચીઓએ સાંભળી તેઓ ધર તરફ જવા ધણાજ આતુર થઈ રહ્યા હતા તેથી આ હકીકત સંબધી બહેનીસ નગરના વાસીઓ ખાસે આવી વાતચીત કરી. આપણા પ્રવાસીઓ પણ ઘેર જવાને તૈયારજ આતુર હતા. તેથી બન્ને પક્ષ તરફથી એમ નિર્ણય કરવામાં આવ્યો કે નવી રાણીને સાથે લઈ એલચીઓએ કુખ્તાખાનની સમક્ષ જવું અને દરીયા રસ્તે પોતાના માલિક તરફ જવાને તેમને ધણું સવડ પડશે તે જાહેર કરવું, અને વળિ જણાવવું કે જમીનની મુસાફરી કરતાં આ રસ્તે ખર્ચ બહુ ઓછું થશે એટલુંજ નહીં પરંતુ સમય પણ ટુંકો લાગશે જ આ પ્રમાણે કરવામાં કુખ્તાખાનની મરજી જણાય તો પછી આરધુનના દેશમાં પહોંચ્યા ત્યાં સુધી આ પ્રવાસીઓ મુરોપના રહેવાસી હોવાથી સમુદ્રગમનમાં પ્રવીણ હોવાથી આ કારણની સાથે રહે એવી માંગણી કરવી. આ વાત સાંભળતાં ખાને પ્રથમ તાણુથી બતાવી અને વળિ પોલો કુટુંબથી વિષ્ટુટા પડવાનું હોવાથી ધણેજ બેદ બતાવ્યો, પરંતુ વિવેક તરીકે તેણે રજા આપવીજ એમ એમ ધારી તેમની વિનંતી સ્વીકારી. જે આ પ્રમાણે તાણુ થઈ નહિ હોત તો ખાન આ પ્રવાસીઓને એની નોકરીમાંથી કદાપિ છુટા કરનાર નહોતો. ખાને તેમને પોતાની આગળ બો-

હરો, જ્યાં આગળ મોરોપોલો ગયો હતો તેવું આ યયાના બીજા ભાગમાં બતાવ્યું છે જે મુસાફરીથી મોરોપોલો પાછો આવ્યા સંબધી અહીં લખ્યું છે તે કુખ્તાખાન જાપાન દેશ ઉપર હુમલો લઈ ગયો હતો ત્યાર પછી દશે ક્રાન્સની તથા ઈટાલીની પ્રતોમાં એ વહાણ લઈ ગયો હતો એમ જણાવ્યું નથી પરંતુ એમ જણાવ્યું છે કે તે ઇન્ડીયા તરફ એલચી તરીકે ગયો હતો ત્યાંથી પાછો આવ્યો.

૪૪. એણે ખરચ થવા સંબધી જે કુખ્તાખાનને સૂચના કરવામાં આવી તે જરા વિચિત્ર લ ... પરંતુ કુખ્તાખાન દ્રવ્યનો ધણેજ લોભી હોવાથી તેણે તેવું વલણ કરાવવા આ વાત કહેવામાં આવી દશે દ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરવા વાસ્તે એ જે કંઈ કરતો તથા એવા કામોમાં આખા આડા કાન કરતો તેથી એ કંઈક કપકાને જાન થયો છે.

લાભા; તેમને વાસ્તે આપા મમતાથી ઘણું કઠી સંભળાવ્યું; પોતે હમેશાં તેમના ઉપર આપાણુ રહેશે તેવી તેમની ખાત્રી કરી; તથા આ કામ કરી પોતાના કુટુંબ બેળા યદ્ય પાણુ એકવાર આવવું તેવું તેમની પાસે વચન લીધું. આનીજ સાથે તેમને એક સુનેરી પરવાનો આપવામાં આવ્યો કે એના તાબામાં આવેલા તમામ દેશોમાંથી આ લોકો પસાર થાય ત્યારે તેમને છુટથી માણુસોનો બંદોબસ્ત તેમના રક્ષણુ સાર કરી આપવામાં આવે તથા તેમને અને તેમની સાથેના કાફલાને બેઠતી ચીજોની સવડ મળે. વળિ તેમાં રેમના પોપની, તથા ફ્રાન્સ અને સ્વિટ્ઝરલેન્ડ રાજ્ય અને બીજા તમામ ખ્રીસ્તી રાજ્યોની ફરખારમાં પોતાના એલચી તરીકે વર્તવાની નીમનોક કરી ૪૪

દુરતજ મોટી તૈયારીઓ થઈ, તેથી ચાર સડવાળાં અને જરૂર પડે તો નવ સડથી ચલાવી રાકાય એવાં ચઢક વઢાણુ તૈયાર થયાં. ૪૫ જેની બાંધણી તથા ચાલ બરવાની રીતો વિગરે કહેતાં લાણુ વર્ણન યદ્ય રાકે, પરંતુ અથ વધી જવાના હેતુથી અગ્રેથી ભોપ કયું છે. આ વઢાણુમાંનાં કેટલાંક તો એવડાં હતાં કે તેમનો ઉપર બસે પચાસ અગર સાઠ ખારવાઓ હમેશા કામ કરતા હતા. આ વઢાણુમાં ત્રણુ એલચીઓ તથા નીકોલો માશીઓ અને મોડોપોલો સવાર થયા તેમણે ખાનની રજા માગી જેણે વિદાય થતી વખત ધણું કીમતી જવાહીરોની બક્ષિસ કરી. વળિ વઢાણુમાં બે વરસ ચાલે તેટલી ખોરાકી બરવાનો હુકમ પણ કયો. ૪૭

૬. અહીંથી તેઓ ત્રણુ સાસ ફરીયામાં રહી દક્ષિણ દિશા તરફ આવેલા

૪૫. લાટીન પ્રતોમાં એમ જણાવ્યું છે કે તેમની સાથે બીજા એલચીઓ નીમ્યા. પરંતુ ઇટાલીયન પ્રતો વધારે સંબવિત છે.

૪૬. ચીનના ઉત્તર ભાગમાં અને મુખ્યત્વે પી-ટોમાં ચાલતાં વઢાણુ વિશે બેરોએ પોતાના ચીનની મુસાફરીના અંધમાં મોડોપોલોએ આપેલી હકીકતની નોંધ લીધી છે. હાલના ચીનનાં વઢાણુમાં છેક મયાળાનો સડ જેને ટોપસેઇડ કહે છે તે રાખતા નથી.

૪૭. આ મહા પ્રવાસે તેમણે પેર્સિયન આગળની પીટો નદીમાં યદ્ય નિકળવું, અંધમાં આપેલી આસપાસની વિમતો વિચારતાં ઈ. સ. ૧૨૯૧ ની શરૂઆતમાં એટલે કુબ્જાખાનના મૃત્યુ પહેલાં ત્રણુ અને તેઓના બહેનીસમાં આવ્યા અગાઉ ચારવરસ ઉપર થયું હતું એમ અટકળ થાય છે.

જાવા બેટ ૪૯ આગળ આવ્યા. ત્યાં તેમણે ઘણી જોવા લાયક વસ્તુઓ જોઈ, જે મનુ વર્ણન આગળ અંધમાં આવશે. ત્યાંથી નીકળી તેઓ અરાઢ માસની સફર કરી હિંદી મહાસાગરમાં ઘઈ આરધુન ખખાનના પ્રદેશમાં આવી પહોંચ્યા, આ મુસાફરીમાં પણ તેમણે અનેક વસ્તુઓ જોઈ જેનું વર્ણન પણ અંધમાં યોગ્ય સ્થળે આપવામાં આવશે પરંતુ અત્રે એટલું જણાવવું જોઈએ છીએ કે તેઓ નિકળ્યા ત્યારથી તે મુસાફરી કરી તેટલા સમયમાં ખલાસીઓ તથા વહાણ ઉપર જે માણસો હતાં તે સર્વમાંથી લગભગ હાલ માણસો મરી ગયાં; તથા એકઠાઓ પૈકી માત્ર ગોઝા જીવતો રહ્યો; અને સ્ત્રીઓ તથા છોકરીઓ પૈકી માત્ર એક જ મોત યશું. ૪૦

કિનારે ઉતર્યા પછી તેમને સમાચાર મળ્યા કે યોઝાક સમય ઉપર ૪૧ આરધુન ગુજરી ગયો છે, તથા તેના સગીર પુત્ર તરફથી પ્રતિનિધી તરીકે કૈયાકોના નામનો ૪૨ પુરુષ રાજ્ય ચલાવે છે. આવેલી રાણીને કો'ને સ્વા-

૪૮ મુસાફરીના આ ભાગની ફટલીક હકીકત પુસ્તક ત્રીજાના દસમા પ્રકરણમાં આવી છે. ત્યાં "નહાનું જવા" એમ આપણે અંધકાર લખે છે. આ ભાગ તે સુમાત્રા છે એ ઉધાકું છે. આ ઉપરથી જણાશે કે તેમને યોગ્ય મોસમની વાટ જોઈ મલાકાની સામુદ્રધુનીના પશ્ચિમ ખારા નજીક એ બેઠના ઉત્તર વિભાગમાં અટકવું પડ્યું હતું.

૪૯. તેઓ મુસાફરી કરી ક્ષી અમુક જગાએ ઉતર્યા તે અંધના કો-ષપણ ભાગમાં જણાવ્યું નથી. પરંતુ તે જગ્યા પ્રખ્યાત એરમઝ બંદર હશે એમ અનુમાન કરવાને સખળ પ્રમાણ છે. આરધુન ખાનની હકી-કત આ પ્રકરણની નોટ ૩૬ માં આવી છે.

૫૦. આવી લાંબી મુસાફરીઓ જે માણસો બીલકુલ સહી નહોતાં તેમની આટલી મોટી સંખ્યા મરણ પામે એ અસંભવિત નથી. આ સંખ્યા, જે વહાણ ઉપર ચઢેલાં માણસોની સંખ્યાની એક તૃતિયાંશ હતી, તે લોહં એન્સન તથા બીજા સત્તરમા તથા અઢારમા સૈકાના દરિ-યાર્ધ મુસાફરોએ ગુમાવી હતી તે કરતાં પ્રમાણમાં ઠીક વધારે નથી.

૫૧. હી ગાઘનીઝ જે પ્રમાણે આપે છે તે ઉપરથી આરધુન હી-ઝરી સંવત ૬૯૦ ના ત્રીજા માસમાં એટલે ૪૦ સં ૧૨૯૧ ના માસ માસમાં ગુજરી ગયો એમ જણાય છે.

૫૨. કૈયાકોનો જે પ્રતિનિધી તરીકે, રાજ્ય ચલાવતો હતો તે અ-ખાક ખાનનો નહોતો પુત્ર અને તેથી આરધુનનો બાઈ પતો હતો. એનું

ધીન કરવી તે વિષે દુકમ કરવાનું આ પુરવને તેમણે પુછ્યું. તેણે જવાબ આપ્યો કે એ કન્યા આરધુનના પુત્ર કાસાનને અર્પણ કરવી. આ વખતે કાસાન ઈરાનની સરહદ ઉપરના પ્રદેશ જેમનું નામ આરબોર સેકડો જેનામના જણ ઉપરથી પડ્યું છે, ત્યાંની એકાદ જગ્યામાં હતો. આ પ્રદેશમાં દુશ્મનોને આવવાના રસ્તાના મોખરા રોકવા સારા સાઠ હજાર માણસોનું ભરકર ભેડું કરવામાં આજીવ્ય હતું, નવી રાણીને કપલા દુકમ પ્રમાણે સો-

નામ કે ખાતુ છે એણે આરધુનના સગોર પુત્રને પડતો મુકો આરધુનના મોત પછી રાજ્ય ધારણ કર્યું હતું કદાચ પ્રતિનિધી તરીકે હોય !

૫૩. આ “કાસાન” જેનેડી ગાઘનીઝ “કાઝાન” બને છે તે આરધુનનો વડો પુત્ર જેનું નામ ગાઝાનખાન પ્રસિદ્ધ છે તે હતો. એના બાપના મોત પછી પાંચ વર્ષ સુધી એટલે ૪૦ સ. ૧૨૯૫ સુધી માદીએ બેઠો નહોતો. એને એના બાપે એક નવરોઝ નામના સુબા સાથે અતુભવ સારા ખુરાસાનમાં મોકલ્યો હતો. આ સુબાના મોંઘથી તેણે મુસલમાન ધર્મ ધારણ કર્યો અને મહમ્મદ નામ રાખ્યું હતું. બાપના મોત સમયે તે ખુરાસાનમાં રહેતો હતો. અહીં એના કાકા કેકાતુએ એને કંઈપણ ઉપદ્રવ કર્યો નહોતો, તેમ આરધુનને વારસે આણેલી કન્યા એનેજ બક્ષવાની બલામણુ કરી તે ઉપરથી જણાય છે કે કાકા બતિલવચ્ચે દુશ્મનાવટ નહોતી એમની વચ્ચે વેર નહોતું તે એક બીજી હકીકત ઉપરથી જણાય છે. જ્યારે કેકાતુને મારી નાંખવામાં આવ્યો અને હુલાયુખાનના પુત્ર ઐદુએ રાજ્ય હસ્તગત કરી લીધું અને ગાઝાન પોતાના હક સંભાળવા તેના ઉપર અઢી આવ્યો. સારા આવતાવાંત પોતાના કાકાના ખુનીએને પેહેલવારકા પોતાની રખડ કરી દેવા દુકમ કર્યો હતો. લગભગ આઠ માસ લગી કંઈપણ પરિણામ શિવાય મુદ્દા આસ્મા પછી ઐદુ તેના મુખ્ય અધિકારીઓના કાવતરાંથી નારા પામ્યો અને ગાઝાન રાજ્યતપ્ત ઉપર બેઠો. આ વખત નવી આણેલી રાજ્યકુમારીને આવ્યે બે વર્ષ થઈ ગયાં હતા. આ રાણીની વિરોધ હકીકત કષ્ટ કેહેવામાં આવી નથી.

૫૪. આ નામના જણ ઉપરથી પ્રદેશનું નામ શીરતે પડ્યું તેનું વંધારે વિવેચન આ પુસ્તકના ૨૦ મા પ્રકરણમાં આપવામાં આવ્યું છે.

૫૫. અત્રે જે દેશમાં પ્રવેશ કરવાના મોખરા વિષે લખ્યું છે તે જોને પોર્ટીકવારથી અથવા ક્યારથીઅન પાસ કહે છે તે છે દરબેન્ડ અને રદખરથી આજુદો છે. ક્યારથીઅનપાસ પૂર્વખંડના ભૂગોળવેત્તાઓ “આવર” નામ આપે છે. શરમીમાં આવરનો અર્થ બે ફૂગર વચ્ચેની ખીણ થાય છે તે છે.

પી આવવા તેઓ કાસાન તરફ ગયા અને તેને સોંપી પાછી કેઆકતુ ને રોહેરમાં હતો ત્યાં આવ્યા કેમકે તે રોહેર આગળ યઈને તેમને રસ્તો દ-
તો. ૧૭ અને તેઓ આરામ વાસ્તે નવ માસ રહ્યા. ૧૮ અનેથી તેમણે રત્ન
લીધી ત્યારે તેમને ચાર સુનેરી પરવાના મળ્યા, જે દરેક એક હાથ લાંબા,
પાંચ ઇંચ પહોળા તથા ચાર સોનાના માર્કે તોલમાં હતા. ૧૯ આ પરવાના-

૧૨થી કે પછીથી કે નામનું ગામ નજીકમાં હોવાથી આ નામ પડ્યું હતું.
હીરોડોટમની બૂઝોળની પરીક્ષા નામના મંથને પાને ૧૭૪ મે ફેનસ લખે-
છે કે "આ પ્રખ્યાત રસ્તાને કાલ આવર નામ આપેલું છે તે, એ નામના
એક નદાના ગામ અગર પ્રદેશને લીધે છે. તે ઇસ્પહાન રોહેરની બરોબર
ઉત્તરમાં મીઠાના રણની પર્વત સીમા ઉપર "ર" (રેજીસ) નગરના અં-
ડેરથી પૂર્વ તરફ પચાસ માઈલ ઉપર છે. રેજીસથી ઝેરીસા અને વ્યાક્ટ્રીઆ
તરફ જતાં એમેકઝાંડર (સિકંદર) આ રસ્તે યઈ પસાર થયો હતો. અર્વાચિન
વિકાનોમાં ડી લાન્હેલ અને હુરખટ તથા પ્રાચીનોમાં પ્લીનીએ તેવું સવિ-
સ્તર વર્ણન આપેલું છે. તે રસ્તો આઠ માઇલ લગભગ તથા સરાસરી
ચાળીસ વાર પહોળાઈમાં છે.

૧૬. ઉપલી હકીકતો લક્ષમાં લેતાં કેઆકતુનું રહેવું ધરાવના એકાદ
દક્ષિણ પ્રાંતમાં થતું હતું. પછી અહીંથી એમ જણાય છે કે તે સમયના
ઈતિહાસ સાથે મેળવતાં કેઆકતુ જ્યાં આગળ ગાઝાને પડાવ નાખ્યો હ-
તો એટલે કે કયાસપીઅન પાસ આગળની જગ્યા અને અરમીનીઆ,
જ્યાં થઈને આપણા યુસાફરોને જવાનું હતું તે વચ્ચે આવેલું હોય. ડી-
દરબોલ્ટ, ડી માઇનીઝ અને બીજા કેટલાક એમ જણાવે છે કે આ રાજ-
ઓની રાજધાની તૌરીસ અથવા તખ્તઝમા હતી આ રોહેર આદરબીજન
પ્રાંતમાં છે પરંતુ તેઓ ધણીવાર ઉન્હાળાની રૂઠા સીરીય પ્રાંતની સર-
હદ નજીક રહેવાના હોવાથી આવજીબાલ પ્રાંતમાં આવેલા હુમાન રોહેરમાં
રહેતા હતા.

૧૭. ઉપરની નોંધથી માલમ પડશે કે આ રોહેર તખ્તઝ હતું.

૧૮. એક માર્કે આઠ અમેાળ તોલમાં થાય છે. આ પરવાના વચર
ઠારણના મારે કીમતના તથા વજનના યઈ પચાસ હતું. આ મંથનાં કેટ-
લાંક ભાષાતરોમાં માપ તથા વજન આપ્યા નથી કેટલાકમાં એમ જણા-
વ્યું છે કે તેમની પાસે હતા તેમાં બે નવા આપી વધારે કર્યો

ઓમા કુખ્તાખાનના ૧૯૭૫૨ પરમેશ્વર કૃપાવત રહે એવી સ્તુતી કરી હતી તેમા ધણા વર્ષ સુધી તેનું રાજ્ય તપે તેવી આશીશ દર્શાવી હતી તથા જે તેનો હુકમ માન્ય ન કરે તેને મોતની તથા માલમીલકત જામ થઇ જવાની શિક્ષા ફરમાવી હતી પણ એમ જણાવ્યું હતું કે ખાનના આ ત્રણ એવઝીઓને આખા રાજ્યમા સંપૂર્ણ માન આપવું તેમને થએ હતું ખર્ચ ચુકવી આપવું તથા રક્ષણનો પૂર્ણ જાપતો કરી આપવો આ પ્રમાણે બરાબર બન્યું અને ધણી જગાઓથી નો તેમને બસે બસે માણુ સોનો જાપતો આપવામા આવ્યો હતો આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ જાપતા શિવાય ચલવી લેવાય તેમ હતું પણ નહીં કેઆકત્તુ અત્રીય થઇ પડ્યો હતો અને લોકો હુંદાટ નથા યુન્દાઓ કરવા ઉરકેરાઇ ગયા હતા જે રાજ્ય ઉપર ખરો રાજ આબો હોત તો લોકો કંઈ પણ ગરબડ કરત નહીં ૧૦ આ સુસા

૫/ આ ઉપરથી જણાય છે કે કુટુંબના વડાને આ સર્વ શાખાઓ અધ્યક્ષ માનતી હતી અને કેઆકત્તુની કુખ્તાખાનને રાજ્ય ઉપર બેસવા સબધી પરવાનગી મેળવવી પડી હતી ગાઝાને આ પ્રમાણેની કુખ્તાખાન ની હકુમતમા ધટારો ક્યો હતો અને જ્યારે પોતે રાજગાદી ઉપર બેઠા હારે કુખ્તાખાનની રીવાજ મુજબ મજુરી મમાવવા એવઝીઓ મોકલ્યા નહોતા

૬૦ આ ઉપરથી કેઆકત્તુનો રાજ્ય ઉપર હક નહીં હતો તે સાબીત થાયછે સર્વ ઐતિહાસિક મળતા આવી લખેછે કે તે વિષય તથા સર્વ રીતે ખરાબ ચાલનો હતો તેને પોતાની દૈવત તેમજ પરદેશીઓ પણ બિઠારતા હતા આવી એની વતણકને લીધે તેના સરદારોએ તેને રાજ્ય ઉપરથી ઉઠાડી મુકી, ગાઝાન નાની ઉમરનો તથા નબળા શરીરનો હોવા થી તેને રાજ્ય ન આપતા હુલાયુના પુત્ર અને માણુ રાજના પિત્રાઈ બાઈ બૈદુને સોપવા પ્રયત્ન ક્યો બૈદુ આ વખત જમદારનો સુબો હતો બન્ને પક્ષ વચ્ચે લડાઈ થઈ તેમા કેઆકત્તુ જે કે જાતે ધણો બઢાદુર હતો તથાપિ તેના એક સરદારે લડતી વખત પલટાઈ જઈ પક્ષ છોડી દેવાથી હાર્યો અને સમ્રામમા માર્યો ગયો આ રાજના સામે મુખ્ય મુખ્ય મોગય સરદારોએ જે જાળવે ઉઠાવ્યો હતો તે પોતાના રાજ્યમાં ચીન દેશની પેઠે કાગળનું ચલણ કરવાથી ઉઠ્યો હતો એ એક વિચિત્ર વાત છે ડીગાર્ડનીમનો હુન લોકોનો ઇતિહાસ પાનું ૨૬૭

ફરીમાં તેમને ખજાર મળી કે કુખ્લાખાન સ્વર્ગવાસી થયો છે. ૧૧જીથી ૩-
રીથી પાછા એ દેશોમાં જવાની એમણે આશા છોડી. તેથી પોતાના વ-
તન તરફનો જ રસ્તો લીધો અને આખરે ટ્રેબીઝંદ જઈને આવી કોન્સ્ટા-
ન્ટીનોપલ ગયા. ત્યાંથી તેઓ નીઝીપોન્ટ^{૧૨} થઈ બેલ્ગ્રેડ આવી પહોંચ્યા.
આ રોહરમાં તેઓ કુશળક્ષેમ અખુટ દબ લાઇ ઈ. સ. ૧૨૯૫ માં આ-
યા. આ વખતે તેમણે પરમેશ્વરનો આભાર માન્યો. જોકે તેમનું અનેક
સંકટોમાંથી રક્ષણ કરી અચાગ થાક રાત કર્યો. આ સર્વ હકીકત એક
પ્રવેશક પ્રકરણ તરીકે છે. કેમકે તેમાં માડો પોલોને પૂર્વખંડના પ્રદેશોમાં
આટલાં બધાં વર્ષો ગાળી જે જે વસ્તુઓનું તે વર્ણન કરે છે તેમનું જ્ઞાન
મેળવવાની તક થી રીતે મળી તે વાંચનારને જણાવવાનો હેતુ છે.

૬૧. કુખ્લાખાનને ચીના લોકો હુપીલી અથવા હુપીસે, તથા ચિ-
ત્સુ કહે છે એણે કુખ્લાખાન (રાજધિરાજ) નું ૫૬ ઈ. સ. ૧૨૬૦ માં
જાહેર કર્યું હતું તથા ઈ. સ. ૧૨૮૦ માં તે સોંગવંશ નાશ થયા પછી
ચીનદેશનો શહનશાહ થયો. સોંગવંશ ચીનમાં મનજી અથવા કયાંગન-
દિની ફક્ષિણના પ્રાંતોમાં રાજ્ય કરતો હતો. તે ઈ. સ. ૧૨૪૪ ની શરૂ-
આતમાં એંશી વર્ષની વયે મરણ પામ્યો હતો. આવા મોટા પુરુષના
મરણની વાત જે તમામ એમલ તથા તાંતરી પ્રાંતમાં અમલ ધરાવનારી
હોવાથી ઈરાન આવી પહોંચી આપણા મુસાફરોને ઘણીજ જલદીથી મળી
હતી તેમાં કંઈ અગમ્ય પામવા જેવું નથી.

૬૨. તેમનો સીધો રસ્તો તો કુર્દિસ્તાનમાં આવેલા એલીશ આગળ
થઈ અગ્નેયે જવાનો હતો. પરંતુ આ સમય ઇજ્ઞત એટલે મીસરના સુ-
લતાને સીરીયાનાં સર્વ જહો કમળે કરી લીધા હતાં. આ સુલતાન સા-
થે મોગલ રાજાઓને હમેશાં લડાઈઓ આપ્યાં કરતી હતી, તેથી તેમના
પરવાનાને માન મળે એમ હતું નહીં. તેઓ જ્યોર્ડીયા થઈ ટ્રેબીઝંદ જ-
વાથી તેમનો રસ્તો ફેડા થયો હતો તથા લાંબા રાજનો આશ્રય મળ્યો
હતો. આ રાજા ખ્રીસ્તી ધર્મનો હતો. એના કહેવે ટ્રેબીઝંદનું ઈ. સ.
૧૨૦૪ થી ઈ. સ. ૧૪૯૨ સુધી રાજ્ય કર્યું હતું.

પ્રકરણ ૨.

નહાનું અથવા અંતર આર્મિનીઆ—લાએસસનું બંદર
અને પ્રાંતની સીમા.

મોડોપોસોએ એશિઆખંડની મુસાફરીમાં જે જે દેશો જોયા તેનું વર્ણન કરતા પહેલાં નહાનું અથવા અંતર અને મોડું અથવા બહિર^૧ એવા બે ભાગ આર્મિનીઆના છે તે સ્પષ્ટ જોજાવવા જોઈએ. નહાના આર્મિનીઆનો રાજ્ય સેબાર્ટોઝ^૨ નામના નગરમાં રહે છે અને સર્વ રીતે ન્યાયથી રાજ્ય ચલાવે છે. આ પ્રાંતમાં રોહરો, કિસ્લાબધી ગામો અને કિસ્લા અમણિત છે. અહીંયાં જાંગીને જરૂરીઆતની તથા સુખની તમામ વસ્તુ પુરઠણ થાય છે પણ પક્ષિનો શિકાર પણ પુરઠણ જોઈએ. અત્રે કહેવું જોઈએ કે આ દેશની દવા આરોગ્યતાને માટે વખાણવા યોગ્ય નથી. આ દેસના ગૃહસ્થ વર્ગના મોઢો પૂર્વે ઘણા અંચળ અને વીરનર ગણાતા; પરંતુ સાંપ્રત તો તેઓ મધ્યમી, કાયર તથા નિરઘમી થઈ ગયા છે, સમુદ્ર કિનારા

૧ આર્મિનીઆના આ ભાગે ટોલમી અને મધ્યકાલના જૂજોજા-વેતાઓએ પણ પાયા છે. એશિઆખંડનો આ પ્રાંત એટોમન શહન શાહતને તામે જવાથી આ ભાગ પણ દશે જોકે તેના વિભાગોમાં ફેરફાર થયો છે. બસચીંગે આ પ્રાંત વિષે લખતાં જણાવ્યું છે કે તે મોટા આર્મિનીઆની તથા યુક્રેટીસ નદિની પશ્ચિમ તરફના કિનારાઓને, સીલીથીઆનો ભાગ કહેવાય છે. હેટોન અથવા હાતમના સમયમાં આ પ્રાંતની તૈારસ પર્વતની દક્ષિણ મુખી સીમા હતી, જેમાં આખા સીલીથીઆનો સમાવેશ થયો હતો. અસલ આ પ્રમાણે નહોતું તે બાબત ઉપલા ઐતિહાસકનું નિર્વિવાદ પ્રમાણ છે.

૨ ઉપલી નોંધથી તથા બીજા પ્રમાણથી જણાયું છે કે નહાના આર્મિનીઆનું મુખ્ય રોહર લીઓન અને હેટોન (હાતમ) ના સમયોમાં સીસ નામનું હતું આ ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે અત્રે લખેલું સેબાર્ટોઝ નામ લખ્યું છે તે સીસ રોહરનું પુરાતન નામ હશે, અગર એજ સ્પષ્ટ આગળ એ નામનું રોહર-હશે ટોલમી પોતાની જૂજોજામાં જણાવે છે એશિયાનાઈનરમાં સેબાર્ટીઆ, સેબાર્ટે, સેબાર્ટો પોલીસ એવા નામનાં ઘણાં રોહરો છે. સીલીથીઆના રોહરોમાં સેબાર્ટો નામનું એક જ.

ઉપર મોઘોના વ્યાપારનું મથક લાએસસ એનામે ખંદર આવેલું છે. અહીં બહેનીસ, છોનેઆ તથા ખીજ મધ્ય દેશોના વ્યાપારીઓ વિવિધ પ્રકારના મસાલા તથા કરીઆલું, લૂન તથા રશમી કપડ અને ખીજ ધણી કીમતી વસ્તુઓનો વ્યાપાર કરવા આવે છે. જેઓ લીવેન્ટની માંહેલા પ્રદેશોમાં મુસાફરી કરનાર હોય છે તેને અવસ્થ કરી પ્રથમ આ ખંદરનું ઉતરવું પડે છે. નહાના આર્મિનીઆની દક્ષિણે ખીરતીઓની પવિત્ર ભૂમિ પાસે સ્થાપન છે. જે હાલ મુસલમાનોથી વસેલું છે. ઉપર તુર્ક લોકોથી વસેલું ત

ધાવેલું છે. આ ભૂગોળનું લાટીન ભાષાંતર ઇ. સ. ૧૫૬૨ માં પ્રસિદ્ધ થયું છે તેમાં આ શહેરના નામ આગળ "એગરટા" એવું ૫૬ લગાડયું છે. આ શહેરના પુરાતન પાયા ઉપર લીએન પેહેલાએ (જેના નામ ઉપરથી આરબીમાં દેશનું નામ ખેત્રાદ લીએન તથા ખેસાદ સીસ કહેવાય છે) હાલનું નગર બાંધ્યું હતો અને પુરાતન ગ્રીક નામ ચાલુ રહ્યું હતો. આ પછીને જણાવવામાં આવ્યું છે કે સીસ પહેલાં નહાના આર્મિનીઆનું મુખ્ય શહેર એસીસ અથવા એસીસા જેને પૂર્વે મેપરસ્ટીઆ કહેતા હતા તે હતું. પ્રમાણ અને તકે મળતાં આવે તો સીસ નામ ઉપલાં નામોનું હુંકે નામ હતો આ પ્રકરણના પાછલા ભાગમાં સેવારટા જેને હાલ સીવાસ કહે છે તે વિષે જણાવ્યું છે. પરંતુ સાગતી વળતી હકીકતોનો વિચાર કરતાં આ શહેર સીસ શહેરથી જુદું છે સેવારટાને મુગલ લોકોએ સલબુક વંશના રાજા પાસેથી ચોદાક સમય ઉપર છતી લીધું છે.

૩ લાએસસ અથવા અપાસ સીફન અને છીફન નદિઓની વચ્ચેના પ્રવાહિત નીચાણના પ્રદેશમાં છે. મેજર કેનલ કહે છે કે તે છીફન નદિના મુખ ઉપર વસેલું છે. એનો બધો વ્યાપાર હાલ એલેક્ઝાન્ડ્રેટા અથવા સ્કેન્ડેરુન જે અખાવના સીરીયા તરફના કિનારા ઉપર આવેલું છે ભાં ચાલુ થયો છે.

૪ લીવેન્ટ શબ્દ ગ્રીક શબ્દ એન્ટોલીઆનું ભાષાંતર છે ગ્રીક લોકો ખ્રીસ્ટથી પૂર્વે ભાગેને એન્ટોલીઆ કહેતા એનો અર્થ "મોસથી પૂર્વ તરફ" એવો થાય છે. આપણો અર્થ કરતાં એસીઆમાર્ધનરને વાર્તે લખે છે તે ખુલ્લું છે. લીવેન્ટ સમુદ્રની કિનારા ઉપર સ્થરના નામનું મુખ્ય ખંદર છે. લીવેન્ટ નામ એસીઆમાર્ધનરની પશ્ચિમના સમુદ્રના ભાગને આપ્યું છે.

૫ પવિત્ર ભૂમિ અથવા પેલેસ્ટાઈન એમ લખ્યું છે તે આખા સીરીઆને માટે અથવા તે પ્રાંતનો સીલેરીઆ જે સીલીરીઆ અથવા નહાના આર્મિનીઆની દક્ષિણ સરહદ ઉપર આવેલો છે તેને વાર્તે આપણા

કોઠાનીઆ છે; ઇશાન કોણમાં કૈસરીઆ અને સેવારટા નામનાં નગરો આવેલા છે. આ સિવાય બીજાં ધણાં શહેરો છે જે તાર્તર લોકોને તાબે છે. પૂર્વ તરફ સમુદ્ર આવેલો છે જે સામા પાસાનાં ખ્રીસ્ત રાજ્યોના કિનારા સુધી પ્રસરેલો છે.

પ્રકરણ. ૩

તકોઠાનીઆ પ્રાંત વિષે, જેમાં કોઠા, કૈસરીઆ અને સેવારટા શહેરો આવેલાં છે ત્યાંના વ્યાપાર.

તકોઠાનીઆના રહેવાસીઓના ત્રણ વર્ગ છે: એક તો તકોઠાન લોકો જે મહમદ પેગંબરને માને છે તથા તેના કાવલ પાળે છે. તે ધણા

અધકારે લખ્યું છે. સીરીઆ પ્રાંતની સમગ્ર સિમામાં પેસેરટાઇનનો સમાસ થઈ જાય છે પરંતુ કુએકના રણ સંભ્રામીઓ સાધારણ રીતે પેસેરટાઇન કહેતા તેથી આ ગરબદ થઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે. અહીં જે મુસલમાનો ખતાવ્યા છે તે મુસલતાન મામલક ઇજ્ઞાનનાની રૈયત હતા, આ મુસલતાને સીરીયામાંથી ખ્રીસ્ત સત્તા પાસેથી જે જે સલાદીનના અથવા અમુમના વંશજોએ ખોધું હતું, તે સર્વ પાછું જીતી લીધું હતું. આ લોકોને ધણું ખર્ચ સારાસન એવું નામ અપાયું છે. પરંતુ મુસલમાન એ સાધારણ શબ્દ સર્વ સ્થળે વપરાયો છે.

૬ કરમાનીઆના ટુકોઠાન લોકો તાર્તરી જોલાદના છે. તેઓ એશીઆમાઇનરમાં સલજુક વંશના રાજાઓના રાજ્યમાં આવી વસ્યા હતા. સલજુક રાજા વિષે આગલી ટીપ જુવો. કૈસરીઆ જેને સીઝારીઆ કહે છે તે અને સેવારટા અથવા સેબારટે જેને ટોલમી સેબારટોપોલીસ તથા હાલમાં લોકો સીવાસ કહે છે. તે જે વંશનો મોમલ લોકોએ ઇ. સ. ૧૨૪૨ માં પરાસ્ત કર્યો તે વંશને તાબે હતાં.

૧ તકોઠાનીઆ એ નામ વડે એશીઆમાઇનરમાં સલજુક વંશના તાબાનો તમામ પ્રદેશ સમજવો. આ ભાગ દક્ષિણમાં પેમરીલીઆ અને સીલીલીઆથી તે કાળા સમુદ્ર સુધી તથા પશ્ચિમમાં પાઇસીઆ અને આઇસીઆથી તે અંતર અથવા નાના આર્મિનીઆની સરહદ સુધી પ્રસરેલો છે. તેમાં ફીજીઆ અને કેપેડોસીઆનો મોટો ભાગ, પેન્ટસ, અને મુખ્યત્વે કરીને કરમાનીઆ અને રૂમીઆ (રૂમ) ના પ્રાંતોનો પણ સમાસ

નંગલી તથા જાડી જુદિના છે. ડુંગરોમાં અને અગમ્ય જંગલોમાં રખડતા ટોળાખંધ ફરે છે, કેમકે ત્યાં એમનાં ટોરને વાસ્તે ચારે પુરકળ મળે છે. આ લોકોનો અદાર પ્રાણિમાંથી ઉત્પન્ન થતા ખેતરોનો છે. આ પ્રાંતમાં ધોડાની ઉત્તમ જાતિ પેદા થાય છે, જેને તુર્કી ઘોડા કહે છે. ખાસ કરી પશુ ઉત્તમ પ્રકારનાં થાય છે જે મોઢે મૂકે વેચાય છે. જીંજ તથા

થાય છે. પ્રથમ ભાગનું મુખ્ય શહેર એકોનીઆ છે જેને પૂર્વ તરફના મંચારો કુનેયા અને કુઝેડવાગા કોની કહેતા હતા. જીંજનું મુખ્ય શહેર સેબાર્ટે અથવા સેબાર્ટોપોલીસ હતું જેનો અપભ્રંશ થઈ સલાવાસ નામ પડ્યું હતું. જે સરદારના નામ ઉપરથી સલજુક વંશ સ્થાપિત થયો તે જાતનો તરકોમાન હતો. સોલુન અથવા જકઝારટીસ નદિના કાશાન તીરે આવેલા તુર્કસ્તાનનો રહેવાસી હતો, તે પોલગા નદિ ઉપર આવેલા ખેઝરના રાજાની નોકરીમાં હતો. ત્યાંથી નાશી ગયો અને એકાકીસ નદિની આણીતરફના દેશમાં નરિખ અજબાવવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે તેના કુટુંબના ઘણાકે ખુરાસાનમાં રહ્યાં હતાં. અહીં ઘણું પરાક્રમેથી પ્રખ્યાત થયા તથા તર્કોમાન લોકો તેમને આવી મળવાથી તેઓએ એક બાદશાહી સ્થાપી જેનું મુખ્ય સ્થળ ફરિન હતું. આ લોકોની એક બીજી શાખાએ મુનાનના બાદશાહ પાસેથી ઇ. સ. ૧૦૮૦ માં એશીઆ માધનર છીનાવી લીધું અને ત્યાં રાજ્ય સ્થાપ્યું, જે વિષે અગ્રે લખવામાં આવ્યું છે. આ રાજ્યમાં થઈને કુઝેડમાં આવેલા ખીરતી રાજાઓએ પવિત્ર જમિન તરફ જતાં જોરથી પ્રવેશ કર્યો હતો અને લડાઈની શરૂઆતમાંજ ૭ લાખી ઉપરાંત મનુષ્યો માર્યા ગયાં હતાં એમ ઐતિહાસિકો અટકળ કરે છે. આખરે સલજુક વંશ બહાદુર જંગીજખાનને તાબે થયો હતો અને જ્યારે આપણો મુસાફર અહીં આવ્યો ત્યારે અસ્તબસ્ત અને નિર્ગેસ્થ થઈ ગયો હતો. પરંતુ એરોમાન સહેનસાહત એમનીજ બાકી રહેલી એલાદમાંથી થઈ છે, જેને સ્થાપન કરનાર એડોનીઅમના છેલ્લા રાજાઓમાંના એકોની નોકરીમાં હતો.

૨ તર્કોમાન તાર્તરો હજુ પણ બટકતી ટોળીઓમાં ખાસ એશીઆ માધનરમાં પણ ફરતા ફરે છે અને તેમની જાતો હજુ પણ છે. આવાકી તથા બજને વાસ્તે તુર્કી ઘોડા આખા પૂર્વ ખંડમાં વખણાય છે.

ત્રીજા વર્ગમાં ઝીક (યુનાની) તથા આર્મીનીઅન લોકો છે. આ લોકો રો-
ટેંગે તથા કિલ્લાની ગામોમાં રહે છે તથા વ્યાપાર અને કારીગરીથી પે-
તાનું ગુનગુન પેદા કરે છે. દુનીયામાં વખાણાયેલી શેતરઘાઓ અને કીરમજી
તથા ખીન્ન ઉચા રંગના રેશમ અદ્દા સારાં બને છે. એનાં મુખ્ય શેહેર
ટ્રાન્કી, કેમરીઆ, અને સેવારદામાં સેન્ટબ્લેઈસ નામનો પવિત્ર પુ-
રુષ પર્બને વાસ્તે દેહસાગ કરી દેવી ગતિને પ્રાપ્ત થયો હતો. આ શેહેરો
પૂર્વ તાર્તરીના ખાનને તાબે છે. ખાન તરફથી અદ્દા સૂબા નીમવામાં આ-
વે છે હવે બહિર અથવા મોટા આર્મીનીઆ વિશે બોલીશું.

પ્રકરણ ૪.

મોટું અથવા બહિર આર્મીનીઆ—તેમાં આવેલાં મુખ્ય
નગરો અરર્ઝીગાન, અરર્ગીગાન અને ડાયરઝીઝ—પૈ-
પર્ધનો કિલ્લો જના સિખર ઉપર ગુરુ પેગ-
બરની હોડી અટકી હતી તે પર્વત-પ્રાંત-
ની ચતુરસીમાં—અને જલ્દવા બેગ
તેલનો ઝરો.

૩ ખાવોઆશીક ડીકચનેરી (જીવન ચીત્રનો રેખ) માં લખે છે કે
“કેપેડોશીઆમાં આવેલા સેબાગ્ટા નગરનો પાદરી બ્લેઈસ નામે હતો.
તેને બીજા ત્રીજા સૈકામાં ફટકા મારી તથા તેનું માંસ લોહોગની કાંશકી-
ઓ વતી ઉતરડી નખાયા પછી શિરચ્છેદ કરી મારી નાંખવામાં આવ્યો
હતો. ઉત્તરે ઓળવાનો શોધ આ પાદરીએ કર્યો એમ સાચી કહેવાય છે
તે જણાવું નથી; પરંતુ એને ઉત્તર ઓળવાનાં (પીંજવાનાં) જે ઓળવો
તેથી મારી નાખવામાં આવ્યો હશે.”

૪ આ રાજ્યકર્તાવંશ હુલાયુખાનનો છે. ઉત્તર તરફથી એની જો-
ડે તાર્તરો આવ્યા. આમને આપણે મુસાફર પુર્વ તાર્તરી એવું નામ બા-
ગુના વશજો, જે વોલગા નદિ નજીક કયાસપીઅન સમુદ્રના ધરાનકોણ
તરફ વચ્ચા અને સુરેપમાં જતો મેળવી વધારો કર્યો તેમનાથી સ્પષ્ટઓ-
ળખાયા સાર આવે છે. પુર્વ તાર્તરી લોકો ઓકસસ નદિની આણીતરફ
ના પ્રદેશ તથા ખુરાસાનમાં થઈ પુર્વ તરફથી આવી ઈરાનમાં વસ્યા હતા.

મોરું આર્મિનીઆ એક વિસ્તીર્ણ પ્રાંત છે તેમા પ્રવેશ કરતા આ-
રઝીગાન નામે નગર આવે છે આ નગરમા અલત બારીક સુતરતું
કાપડ જોને “બોઆ જીન” કહે છે તેનો વણાટ ઘણે થાય છે વ
ળા બીજો પણ વિચિત્ર વણાટ માલ તૈયાર થાય છે, જે સર્વન સ
વિસ્તર વર્ણન કરવું કઠાણો ઉપજાવે. આ પ્રાંતમા ઉદ્ધ પાણીના પૃથ્વી
માથી નીકળતાં મુદ્દ જરણો છે જેમા મારી રીતે નાહી શકાય છે આવા

૧ અરબ અયકારોના લખવા પ્રમાણે અરઝીગાન નગર રૂમૈયાની
સરહદ ઉપર આવેલું છે, પરંતુ મોટા આર્મિનીઆની સીમામા પ્રવેશ કર
તાજ આવે છે એક પૂર્વનો જોગાવેત્તા તથા ડી હરબેચેટ લખે છે કે
“આ શહેર ઘણું પ્રખ્યાત છે રૂમૈયા અને આલાતમની વચ્ચે આવેલું છે
બી આગળ આર્ઝેમ છે મોટા આર્મિનીઆની સરહદની અંદર આવેલું
છે જેસેફાટ બારબેશ નામનો બહુનીસનો રહેવાસી હતો જેણે ઇ સ ના
પદરમા સૈકામાં ઇરાન દેશમા મુસાફરી કરી હતી તે લખે છે કે આરઝી-
ગાન પ્રથમ તો ઘણું પ્રખ્યાત તથા અમલતા ધરાવનાર શહેર હતું, પરંતુ
એ સમય તો ઘણે બાજે પાવમાલ થયું હતું

૨ આ કપડને રામુશીઓની છટાલીઅન પ્રતોમા “બોકાસીની બ-
મખાણઓ અને તેના લાટીન બાપાતરોમા “બકરેમસ બકરામીસ તથા
બકરેમસ જેવા નામ આપ્યા છે એનો વણાટ કેવી તરેહનો હતો તે
વિષે આપણા કોષોમાથી કંઈ જણાઈ આવતું નથી કેટલેકે પ્રસિદ્ધ કરે
લા કોષોમા (૪૦ સં ૧૬૧૧) એવું લખે છે કે “બોકાસીન નામનું ક-
પડુ એ ઝીણું બકરામ છે તથા તાજતાને મળતું આવે છે ” પરંતુ એ
તો ઉધાકુજ છે કે બોઆખાણઓ અથવા સુતરના વણાટને આ વર્ણન લા
ગુ પડતું નથી કૃષ્ણ તથા હકાન્જેના કોષોમા “બકરામ બીએનબીસીમા”
તથા “બકરામ બમખાણો” વિષે લખ્યું છે બન્ને મંથ કરતાંઓ પ્રમાણ
આપણા અયકરો માર્કોપોલેનું જ આપે છે સર્વે દ્રશ્યનો ઉપરથી એટલું
જણાય છે કે એ ઝીણું સુવાળું તથા સફેદ રંગનું સુતારાઉ કાપડ હતો
એથી ઉત્પન્ન તેને બકરામ કહે છે પુરાતન લાટીન પ્રતોમા બકરામ અને
બામબેસ એ બે જુદી ભાતો હતી એમ લખે છે

અરણ્યો અહીં મધ્યે રથને મળી આવે છે. * ત્યાંના ગૃહેવાસીઓ ઘણો ભાગે આમિની-ન ના મૂળ વતનીઓજ છે પરંતુ તેઓ તાર્તરી લોકોની રાજ્ય સત્તાને તામે છે.

આ પ્રાતમા ધણા નગરો આવેલા છે પરંતુ અરજીગાન મુખ્ય છે. આ શહેરમા ખ્રીસ્તી લોકોનો ધર્માધ્યક્ષ રહે છે એથી ઉતરતા શહેરો અરગીરોન * અને ડારગીજ છે. ૫ આ પ્રાત ધણો વિસ્તીર્ણ છે શ્રીમન્ન તુમા પુર્વ તાર્તરી લોકોના લક્ષરને, ત્યા આગળ દેરોને વાસ્તે સારો ચારો.

૩ ઉન્હા પાણીના કુદરતી ઝરા એંશીઆ માઇનરમા અને મુખ્યત્વે કરીને એન્સાઇરા જેને સાપ્રત એન્ગોગ અથવા એન્ચુરા કહેહે તેની નજીકમા ધણાજ આવેના છે હજુ સુધી પણ ત્યા ધણા લોકો ત્યા જાય છે જેને કૃસેકનું લક્ષર પાછુ જે રસ્તે રૂંધું તેનો નકસો આપતા જ્યા " ધર્મી " લખ્યુ છે ત્યા આગળ આ અરણ્યોએ જ્યોર્જીઆ પ્રાતના તિહલીસ નગર આગળ પણ આવા અરણ્યો છે એમ સાબળનામા આવ્યુ છે પરંતુ અરજી ગાન આગળ આવા અરણ્યો વિશે પૂર્વના જૂઝોળ લેખકોના ગ્રંથોમા મારા જેવામા નથી આવ્યુ.

૪ અરગીરે ન એ અર્જંથનો અપભ્રંશ છે શ્રીક અધિરાજની પૂર્વમા સત્તા જમી હતી તેવામા તેમના તાબાનો આ હેલ્લો કિલ્લો હતો તે ને આ નામ આપેલુંછ અથુનરીદા કહેછે કે "અર્જંથ એ રૂઝેયાની સીમાની બાહર આવેલું છે મુકેતીસ નદીતી પૂર્વ બાજુ તરફ આવેલું છે.

૫ ડાર્જીજને જોનની પ્રસિદ્ધ કરેલી આજ્ઞતીમા ડારગીરીમ, તથા જુની ઈટાલીઅન પ્રતોમા અરગીક, અરસીરી તથા અરગીરી લખેલુંછે સા પ્રત તેને અર્જંથ કહેહે. ૦હાન સરોવરની પાળ ઉપર વસેલુંછે એનુ પ્રસાતન નામ અરસીસાપેન્સ છે એકડોનાદક કીનીર લખેછે કે " અરગીથ ૭૬૦૦૦ માણસની નિતિનુ ગામ છે ૦હાનથી ત્રણ દિવસની મુસાફરી લાગે એટલે દૂર સરોવરની વાવ તરફ કાણ વસેલું છે સરોવરમા ચારજેટ આવેવાઠે તેમાના એક ઉપર તો આમિનીઆનો એક મઠ છે જેમા ત્રણમે પાદરીઓ રહેછે " જુઓ મંસનની તમારીખ પાને ૩૨૮-૨૯ અત્રે જણાવવુ જોઈએ કે આ જગ્યાઓ આપણો મુસાફર પાછો ક્યો ત્યારે તો રીસથી ટેબીઝદ જતા રસ્તામા આવી હતી.

મળેલો હોવાથી, રહેવાનું મથક છે પરંતુ રીત ઋતુના આરંભમાં તેઓને આ જગ્યા છોડવી પડે છે, કારણ કે જરૂર બુ પડતો હોવાથી તથા યે એને ચારો મળેલો નહીં હોવાથી તેમને દક્ષિણ ભાગમાં આવી રહેવું પડે છે દ્રેખીકદથી 'તૌરીમ જતા પૈપયં' નામનો કિલ્લો આવે છે આ કિલ્લામાં એક રૂપાની ખાણ છે આમિનીઆના મધ્ય પ્રદેશમાં એક અત્યંત વિખાતર પામેલો તથા અત્યંત ઉંચો પર્વત છે, જેના ઉપર એવું કહેવાય છે કે જલપ્રવય સમયે પેગમર ગુહની દોડી આવીને સ્તંભી હતી આ ઉપર થી એ પર્વતને "હોડીનો પર્વત" એવું નામ આપેલું છે એ પર્વતની પ્રકૃષ્ઠિથી કરતા બરાબર બે દિવસ લાગે છે એ પર્વત ઉપર ચઢવું કેવળ અશક્ય છે કારણકે તેના ચિખર ઉપર જરૂર અત્યંત પડે છે અને પીગળા નહીંજતા હનટો વધતો બપોલે એમ જના હેઠાણના પ્રદેશોમાં બરાબર પીગળનાથી બૂમિ ધણી ફળદ્રુપ થાય છે તથા તેથી લીંતોતરી એટલીબધી થાય છે કે ઉંઘાગાની ઋતુમાં પાસેના પ્રદેશોમાંથી આવેલા તમામ ટોરનો ચારો

૬, પૈપયંને ડાબીસ તથા રેનને આપેના નક્કાઓમાં "ઝેબર્ત" લખેલું છે અર્ધરૂમથી ઉત્તર દિશામાં પર્વતો વચ્ચે આ કિલ્લો છે પર્વતો અર્ધ આમિનીઆન બાયામાં કિલ્લો થાય છે પરંતુ અટખીમાં "પ" અક્ષર નહીં હોવાથી તેમણે "બ" વાપર્યો દરે જોસેફ્ટ બારમેરેએ આ કિલ્લા સમીપે નોંધ પોતાની ઇસનની મુસાફરીના મથકમાં પથ લીધી છે

૭ દિશામાં આવેલી આ ખાણ ખુબી મધ્ય હશે તથાપિ આમિનીઆના આ ભાગમાં રૂપાની ખાણો આવેલી છે

૮ આમિનીઆનો આ પર્વત (જેને બાઇબલમાં "આશરાત" નામ આપ્યું છે) જે ઉપર ખ્રીસ્તી લોકોના મત પ્રમાણે ગુહ પેગમરની દોડી ચઢકી હતી તે ઇરીત્રાન અથવા ઇરિવાન શહેરની નજીકમાં છે મુસલમાનો આ રચણ જુદું બતાવે છે ડોહર એસ્ટેટ તથા ઇબ્નહૌકલ, કહે છે કે "જુડી" પર્વત નીર્જીવીનની નજીકમાં છે એવું કહેવામાં આવે છે કે પેગમર ગુહની દોડી આ પર્વત ઉપર ચઢકી હતી (આઉસબેફ્ટ બાયાતર પાનુ ૧૦) મેજર રેનન કહે છે કે "જુડી પર્વત" જર્મીરત ઇબ્નહમરની સામે આવેલા કારકુકો પર્વતનો એક ભાગ છે અને અહીં ગુહ પેગમર તથા તેની કાઠીના માનાયે ફરવેસો હોવો બળતો સખે છે

પુરે પાડે.* આર્મિનીઆની નૈઋત્ય કોણ તરફની મીમા ઉપર મોમસ અને મહેદીન નામના પ્રાંતો આવ્યા છે, જેમનું વર્ણન આગળ આવશે. બીજા પશ્ચિમ પ્રાંતો આવેલાં છે પણ તે બધાજ દેશથી તેમનું વર્ણન કરાવ્યા બદલું થઈ પડે. ઉત્તર દિશા તરફ એરઝાનીઆ પ્રાંત આવેલો છે. આ પ્રાંતની મરહુ ઉપર એક તેલનું** જરખ છે જે એટલોજાધો જ્યો કાઢાડે છે કે ઉટોનાં ઉટો ભરી જવામાં આવે છે. આ તેલ ખાવાના ઉપયોગમાં આવતું નથી, પરંતુ મનુષ્ય અને ડોર ચામડીનાં દરદો ઉપર તથા બીજા કેટલાક વ્યાધિઓ ઉપર ઔષધ તરીકે વાપરવામાં આવે છે. બાળવાના કામમાં પણ તે સાફ ઉપયોગી છે. આમપાસના પ્રદેશો જે એ જરખને લગતા છે ત્યાં દીવામાં આ તેલજ વપરાય છે. વજી ધણા દૂર દેશોનાં લોકો પણ આ તેલ ભરીજવા અહીં આવે છે.

૯ આ પ્રાંતની ફળદ્રુપતા વિશે મોઝીઝ કોરેનેનસીસે પોતાના ભૂગોળ ગ્રંથમાં પાને ૩૬૧ મેં સારી નોંધ લીધી છે.

* ૧૦ આ તેલ જેને પેટ્રોલીઅમ અથવા ફેક્ટોઈલ કહે છે તેવાં જરજો ફુનીઆના ધણા ભાગોમાં માલમ પડી આવે છે. આ ઠોશો નેનું વર્ણન કર્યું છે તે કયાસપીઅન સરોવરને તીરે આવેલા સીરવાન આગળનું જરજી છે. જેને કાંટરાઈઝ, “ખીચરની મુસાફરી” એ નામે ગ્રંથમાં લખે છે કે આ જગાની નદીમાં પૃથ્વીમાથી નિકળતુ એક વિચિત્ર અને અદ્ભુત જરજી છે. જેમાંથી એક તરેહવાર જાતનું તેલ વહેતું, જેને ઇરાનના તમામ ભાગોમાં દીવામાં બાળવાના કામમાં લે છે. લોકો ઉંટ તથા બળદો ઉપર જથાજથ ભરી જાય છે. આવા ત્રણેય ચારસે માણસોના કાફલા વારંવાર આપસને રસ્તામાં મળે છે (એકમહર્ડ મુસાફરીઓનો સંગ્રહ ભાગ ૧, પા. ૭૩૨) સ્ટ્રેલવેનજમે આ તેલને “મહેનનાફ્યા” છે એમ કહી વર્ણન કર્યું છે. જે “કાળનાફ્યા” થી તાજ જુદું છે. આ બન્નેનું વર્ણન કીમ્બરે આપ્યું છે. (એમીનીટેઝ એકઝોટી. પા. ૨૭૪-૨૮૧.)

પ્રકરણ પ.

ઝોરઝાનીઆ પ્રાંત તથા તેનો અનુગ્રામોમા—એમાં પ્રવેશ

કરનાનો રસ્તો જ્યાં સીકરે “લેખાંતુ” કહે

એ નામની દીવાલ બાંધી હતી—તીફ્ફોસમાં

આવેલા એક ઝરણુ વિષે અદ્ભુત કથા.

ઝોરઝાનીઆના રાજ્યને દાઉદ મલિક કહે છે. મલિકનો અર્થ રાજા થાય છે. આ પ્રાંતનો એક ભાગ તાર્તર લોકોને તામે છે અને બીજો ભાગ, તેમાં મજબુત કિલ્લાઓ આવવાથી લાંબા મૂળ વતની રાજાઓને તામે છે. આ પ્રદેશ બે સમુદ્ર વચ્ચે આવેલો છે. એની ઉત્તરના (શિમિના) સમુદ્રને યુક્કાઈન અથવા મોટો સમુદ્ર અને પૂર્વ સમુદ્રને અબાકુનો અથવા કયાસંપીઅન સમુદ્ર કહે છે. અબાકુનો સમુદ્ર ઘેરાવામાં આવીને માઇલ છે. આકારમાં કુદરતી રીતે સરોવરનું રૂપ પકડે છે, કા-

૧ ઝોરઝાનીઆને કાલમાં જોને જોઈઆ કહે છે તે છે. આશિનીઆની સરહદ ઉપર આવેલો એ પ્રાંત છે તેનું યુષ્ય નગર તીફ્ફોસ હતું. લાટીન તથા વહેનીસની ભાષાઓમાં “જ” તથા “ઝ” નો તફાવત નહીં હોવાથી આપણા મુસાફરે “ઝ” વાપર્યો દશે. લાટીન પ્રતોમાં તો જોઈઆ સાફ લખેલું છે.

૨ જોઈઆના સમજાની વંશાવળીમાં દાઉદ (ડેવીડ) નામ ધણું આવે છે. આ નામ ગ્રિચ ચર્ચ પડવાનું ઝરણુ કઈ પુરાતન સમયનું બતાવવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એક મુસાફર લાના તમામ રાજાઓનું નામજ દાઉદ છે એમ ધારે ને અસંભવિત નથી. “મલીક” નામ પણ આપણા મુસાફરે દાઉદની સાથે વાપર્યું છે તે તેને મળેલાં અરબી સાધનોથી હશે એમ જણાય છે.

૩ કયાસંપીઅન સમુદ્રને પૂર્વ તરફના લેખકે “પુઝરનો સમુદ્ર” એવું નામ આપે છે. તેને હરાનીઓ બાકુનો સમુદ્ર નામ આપે છે. ઈ. સ. ૧૫૧૨ માં વહેનીસમાં પ્રખિલ્લ લખેલા ટોલમીના નકશાઓમાં પણ બાકુ નામ લખેલું છે. આ યોગ્યતા જનકલ કાલુઆ આવેલા બાકુ નામના પ્રખ્યાત ખંદરના નામ ઉપરથી તેનું નામ પડ્યું છે.

રણ કે તે કોઈ સમુદ્ર સાથે મળત કરતો નથી આ સંગેનરમા ઘણું બેટા છે આ માના ટેન્કામાં, જે મમરે તાર્તર લોખના મહાગત્તએ મં રાન દેશને પાપમાય ક્યો ત્યારે જે લોખ નાસી છુટ્યા તે લોખ વસે છે આ લોકોએ આ બેટાના પવંતો તથા કિલાઓમાં બરાઈ આશ્રય લીધો હતો અને પોતાનો બચાવ ક્યો હતો આ બેટામાંના ટેન્કામાં બેટી બી લકુલ થતી નથી આ સમુદ્રમાં માછલી ઘણીજ પેદા થાય છે નદીઓના મુખ આગળ સ્ફુરજીઅન અને સાલમન જાતિની માછલીઓ વધારે થાય છે અને બીજી મોટા કદની પણ પાકે છે દેશમાં “ બોક્સટી ” નામનું જાડ પુષ્કળ પેદા થાય છે અને ખનર મગી હતી કે પુરાતન સમયમાં

૪ ઇ સ ૧૨૨૧ મા જગીરખાનના લશ્કરે હરાન દેશ પાપમાલ ક્યો તેનું અનુસંધાન અહીં ક્યું છે બચાવને વાસ્તે લોક નાશીને આ બે ટામાં વસ્ત્યા હશે તે અસંભવિત નથી પરંતુ હાલ ત્યા વસ્તી નથી આ છી લોકો ત્યા જ આવ કરે છે

૫ દરેક સમયમાં કુવાસ્તીઅન સમુદ્રની અને મુખ્યત્વે કરી વોલગાન દિના મુખ આગળ પેદા થતી માછલીઓ પકડનારું કામ બહુ ચાલતું આ વેલ છે ખુસ કહે છે કે “આ નદિમાં જે ઘણી જાતિની માછલીઓ પેદા થાય છે તેમાં સ્ફુરજીઅન જાતની ઘણી વખણાયવી છે” કારણ કે તેના ઇંડા થી જેને રચાઅન લોકો ઈકરી તથા આપણે કેવીઅર નામનો ખોરાક બ નાવીએ છીએ તે બને છે બેનુગા અથવા ઘોળી માછલી થાય છે તે પણ જાણવા બેગ છે આ માછલી પાચ કે છ વાર લાખી તથા તેના પ્રમાણ મા જડી થાય છે વળિ એસોનીન જાતની પણ થાય છે જે ઘણી મોની, જડી, અને ખાધામાં અત્યત સ્વાદિષ્ટ છે બીજી ઘણી જાતની માછલીઓ અહીં પેદા થાય છે પરંતુ સર્વનું વર્ણન અરચિકર યર્ધ પડે (મનોયસં પા ૨૩૬) સ્ટ્રેલેનખન, બેલુન માછલી વિષે લખે છે કે તે સ્વાદિષ્ટમાં સ્વાદિષ્ટ છે તથા તેણે છપન છપન શીટ લાખી તથા ઘેરાવામાં અસદ શીટ જડી બેવાતું લખે છે પા ૩૩૭

૬ આ વૃક્ષ વિષે પદરમાં સૈકાના મુસાફર એમ્બ્રોજીઓ કાન્ટારીનો એ સહજ ક્યું છે હાલના મુસાફરોએ કઈ સ્પષ્ટ વર્ણન ક્યું નથી

આ દેશના રાજાઓ પોતાના જમણા ખભા ઉપર ગરૂડ પક્ષિનું ચિન્હ ધારણ કરતા હતા લોકો મજબુત જાધાના, ધનુર્વિદ્યામાં કુશળ તથા યુદ્ધમાં પરાક્રમી છે તેઓ ઓસ્તી ધર્મ પાળે છે તથા તે ધર્મની ટીક ચર્ચાઓમાં ચાલના ક્રમાંતર દેખે. પશ્ચિમ તરફના પાદરીઓની પેઠે તેઓ માથાના વાળ ઢુમ રાખે છે.

આ પ્રાંતમાં મીકદર પાદશાહ પ્રવેશ કરી શક્યો નહોતો પ્રવેશ કરવાને રસ્તો એક જાગુએ સમુદ્ર અને ખીણ બાજુએ હયા પર્વતોની દાર લાગી પડી છે, તેથી તથા ધણોજ સાકડો હોવાથી તથા દુર્ગમ્ય જાડી હોવાથી પ્રવેશ કરવાનું અતિશય અગત્ય હતું આ સાકડો રસ્તો લગભગ ચાર માઈલ સુધી ચાલે છે આ મ-ગઈ પડે યોગકર્મ માણસો આખી દુનીયાની સામે સ્પર્દેશનું રક્ષણ કરી શકના હતા જ્યારે મિન્દર આ દેશમાં પ્રવેશ નજ કરી શક્યો ત્યારે આ દેશના લોકોના ઉપદ્રવથી પોતાના દેશને રક્ષિત રાખવાના દેવથી તેણે આ સાકડા રસ્તાના મુખ આગળ એક મોગી દીનાલ ચણાવી તથા તેના ઉપર પુરતે બાંધી રક્ષણનો પાકો બદોમસ્ત કર્યો. આ દીવાલ એટલી બધી મજબુત હતી કે તે ઉપરથી રસ્તાનું નામ “લોખડનું દાર” અથવા “લોખડનો દરવાજો” પડ્યું છે આ ઉપરથી

૭ આ દત ક્યાઓથી એમ સમજવામાં આવે છે કે આ રાજાઓ કોન્સ્ટાન્ટીનોપલના મહારાજાઓની ઓનાદના હતા અથવા તેમનું તેમ ધારણ હતું તેથી તેમની આંક જીજ્ઞ રાજ્ય ચિન્હો સાથે ગરૂડ ચિન્હ પણ ધારણ કરતા હતા

૮ આ પ્રવેશ કરવાનો રસ્તો પ્રખ્યાત છે તે કોકેસસ પર્વતની તળેડી અને સમુદ્ર વચ્ચે આવેલો છે, અહીં આગળ દરબદ નામનું નહાનું પણ મજબુત શહેર વસેલું છે, જેને આગળ લોક ‘બાજુલ અગવાળ’ (દારનું પણ દાર) તુર્ક લોકો “દમીર ડી” (લોખડનું દાર) અને ઇરાનીઓ “દરબદ” (અવરોધ) નામથી લખે છે આ શહેર જોઈએ અને ઇરાનના સિરબદાન પ્રાંતની વચ્ચે છે જસ કહે છે કે “અહીંના વતનીઓનું ધારનું એમ છે કે, દરબદ શહેર સિક્કર પાદશાહે વસાવ્યું હતું તથા ઇરાનના સીધીઅન લોકોના હુમલા અટકાવવાના હેતુથી મોગી દીનાલ બાંધી હતી તે દર મળ્યા સમુદ્ર સુધી લાખી હતી (મેગોર્થર્ન પા ૨૮૪) સામા-

સિંકદરે તાત્તર લોકોને બે પર્વત વચ્ચે દોર્યા હતા એમ કહેવાય છે. સિંકદરે ઘેરેલા લોકોને તાત્તર નામ આપવું એ ઉચિત નથી, કારણ તે સમયે તેમની ઉત્પત્તિજ હતી નહીં. પરંતુ તે લોકો કુમાની જાતિના તથા ખીંછ કેટલીએક જાતોના હતા. આ પ્રાંતમાં ધણું શહેરો તથા કિલ્લાઓ છે મનુષ્ય જીવનને ઉપયોગી સર્વ ચીજો યાયછે.

આખા દેશમાં રેશમ ધણું નીપજે છે. અને અહીં રેશમ ઉપર કલામ-જુના ભરત કામની જનાવટ યાય છે. ૧૦ અહીં “એવીગી” જાતિનાં ગીધ,

નીઅન વસનો રાજ્ય યજ્ઞદીગર્દ ખીંજે, જ્યેષ્ઠ ઇસવીસનના પાંચમા સૈકામાં રાજ્ય કર્યું હતું, તેજે આ દીવાલની મરામત કરાવી હતી. વળી પછી એજ વંશના રાજા નોશીરવાને ઇ. સ. ૫૭૯માં મરામત કરાવી હતી.

૯ કાગાની અથવા કામાનીઅન લોકોની જે દકીકત મળી આવે છે તે ધણે ભાગે અપ્રસિદ્ધ તથા અસમદ્ધ છે. એમ છતાં એટલું તો જણાવું છું કે ઇસવીસનના તેરમા સૈકામાં આ લોકો ક્યારંપીઅન સમુદ્રની વાઘ્ય કાણુના પ્રદેશોમાં તથા વેલગા નદીના કિનારાના પ્રદેશોમાં કાળા સમુદ્ર તરફ તેઓ વસતા હતા તથા તેમને કપચક તારંરોએ તાબે કરી નાખ્યા હતા હતા, ગીજન કહે છે કે “કામાન લોકો તારંરોની એક ટોળી હતી. તેઓ અગીઆરમા તથા બારમા સૈકામાં મોઝડેવીઆની સરહદ ઉપર વસતા હતા. આ લોકોનો મોટો ભાગ મૂર્તિ પૂજક હોતા તથા કેટલોક ભાગ ઇસલામ ધર્મ માનનાર હોતા. પરંતુ એ સર્વેને હંગારીના રાજા લુધએ ઇ. સ. ૧૩૭૦ માં ખ્રીસ્ત ધર્મમાં આણ્યા હતા.

૧૦ જેરજીઆ તથા આર્મિનીઆના ધણા પ્રાંતો ઇતિહાસના સર્વ કાલમાં રેશમના કીડા ઉત્પન્ન કરવા તથા રેશમના વ્યાપાર માટે પ્રસિદ્ધ થયેલા છે. તેમજ નજદીકમાં આવેલો ઇરાનનો પણ ટેટલોક ભાગ પ્રસિદ્ધ છે.

૧૧ ગીધ પશિની આ કૃષી જાનિએ તે મને ખજર નથી. તેમજ એવીગી શબ્દ શુદ્ધ રીતે લખાયો હોય તેમ પણ જણાવું નથી. આ જાતિના પશિઓ માટે દેશ પ્રખ્યાત છે તે ધણા યુમારોના લખાણથી જણાય છે. બ્યારે ચાહીન મીઝેલીખામાં આવ્યો હોતો ત્યારે યુરોપના જાજરો વારને અહીંના શિકારનાં પશિઓ વ્યાપાર સાર લેવા આવ્યાંહું એમ કદી તુર્ક લોકોને જાણવાની તેને દરજ પડી હતી.

પક્ષિ, પુષ્કળ ધાતુ અદોના લોક આખાર તથા દસ્ત કારીગરીથી ભરણુ પોપણુ કરેડે. દેશમાં અનેક પર્વતો હોવાથી તથા તેમાં પ્રવેશ કરવાના રસ્તા પળા સાંકડા તથા મન્યુત ટોવાથી તાર્તર લોકો આ દેશની સપૂર્ણ ઝા કરી શક્યા નથી. અહીં એક મહત્તે, જે રોઈન્ડ લોનાડોને સમર્પિત કરામા આવ્યોડે. એને લગતો નીચે પ્રમાણે અદ્ભુત અમન્કાર થયા કરે છે તેની પ્રશિષ્ણા કરતા ચાર દિવસ લાગે તેવા ખારા પાણીના મરોવર ઉપર આ મહા બાધેલોડે લાં આગળ “ લેન્ડ ” નામના સમન કૈથોલિક ધર્મના લોકોના ઉપવાગના તહેવારના પ્રથમ દિવસ સુધી આ સરોવરમાં માછલી ખીવકુન દેખાતી નથી પરંતુ આ દિવસથી તે “ હરિદર ” (ગુડ-ફ્રાઈડ) ના તહેવાર શરૂ થાય તેની આગમયની આજ સુધી માછલીઓ અગણિત જથામથ દેખાડેડે. પરંતુ ખીન્ને દિવસે એટલે ઇશ્વરના તહેવારને વિષે માછલી ખીવકુન દેખાતી નથી. તેમ આખા વર્ષમા પણ આ સમય સિવાય ફગી દેખાતી નથી આ સરોવરને “ ગેયુગલત ” નામ આપેલુ છે આગળ કહેવા અમાકુના સમુદ્રમા હરદીવ,^{૧૨} હુદન, કર અને અરઝ-

૧૨ જોછઆની ખશનર મીમા દર્નાલી આ સરોવરનુ સ્થળ મુકરર કરવા હું અશક્ત છુ આ સરોવરના એક બેટમા ધરીબ્દાનલી નજીક, ઝન્વીન કહેડે કે, એક પુરાતન માટે, જે ચાર્ડીનના કહેવા પ્રમાણે તેના સમય પેહેલા હસે વર્ષ અગાઉ એટલે ઇસવીમનના અગીઆરમા સૈકામાં સ્થાપિત થયો હતો. તેથી આપણો અધકાર આવ્યો ત્યારે તે દયાત હશે પરંતુ સરોવરનું પાણી મીકુ છે તથા જોછઆની અને તેની વચ્ચે પર્વત આવેલા છે એક વર્ણન થએલુ છે, પરંતુ આ સરોવરને “ વાન ” નામનું સરોવર જે આર્મિનીઆની સીમાની અર આવેલુ છે તથા જેને આગલા સમયમા “ અરશ્શ કહેતા તે હશે એમ માનવાને વ્યારે સમય તેની નજીકમાં ખવાત અથવા અખનાત નાગનુ કઈક અગત્ય ધરાવનારું સહેર હતુ અતુનરીલ કહેડે કે આ મરોવરનો ધેરાવો ચાર દિવસની અજલ જેટલો છે તથા યરનામ જાતિની માછલીને ચાટે પ્રસિદ્ધ છે.

૧૩ તુર્ક અને અરમ લોકો વેલમા નદીને ઇટોલ કહેછે, તેનુ અપ-ખરા હરદીલ છે ઇજ્ઞ હૈકલના કહેવા પ્રમાણે આ નદી રશિઆ અને જુનવારના દેશમા ચર્ધ આવે છે અને જ્યારે વેલ આવેછે ત્યારે હુદનથી

નામની તથા ખીજ કેટલીક નદીઓ મળેછે જુનોવાના વ્યાપારીઓએ યોગ્ય સમયથી આ સમુદ્રમાં સફરો કરવા માંડીછે તથા આ દેશમાંથી તેઓ " મહી " મલિનું^{૧૪} રેશમી કાપડ લાવેછે. આ પ્રાંતમાં તીક્ષ્ણીસ^{૧૫} નામનું સુંદર શહેર છે, જેને આમપાસ ઘણા પરાં લાગેલાં છે તથા રક્ષણના ખુરજો છે. તેમાં આર્મિનીઆ તથા જોર્જિઆના ખીરતી લોકો વસે છે. કેટલાક મુસલમાનો તથા માલુદીઓ^{૧૬} પણ વસે છે, પરંતુ તેમની

પણ મોટી જણાવ છે તથા પાણી એટલા બધા જોરમાં તથા સમૃદ્ધમાં આવેછે કે ક્યારપીઅન સમુદ્રને પણ દગાવેછે. (આડસેનું કહેલું બ.પાંતર પા. ૧૮૫-૧૮૭) જુદા અથવા ઓકસમ, કર અથવા સાધરસ અને અરઝ અથવા આરાકિસમ નદીઓ વિશે કહેવાની જરૂર નથી.

૧૪ ક્યારપીઅન સમુદ્ર ઉપર આવેલો ધીક્ષાન (જેને અલ્ધીય પણ કહેછે.) પ્રાંત આવેલો છે જ્યાં રેગમનો વ્યાપાર બહોળો ચાલેલો હતો તેથી આ કાપડનું નામ પડ્યું છે, જેમ ફોરેન્સ નગરના નામ ઉપરથી કાપડનું નામ ફોરેન્ડાઈન પડ્યું છે નીચુરે પણ ધીક્ષાન કપડા વિશે કહ્યું છે. કાપુલના ધરાનદેશ સાથે વ્યાપાર વિશે લખતાં એલ્ડીન્ડન લખેછે કે " કાપુલમાં ધીક્ષાન તથા રેસ્ન નામના રેશમી કાપડની આયાત થાયછે, જે કાપડ મજા અને કાશાન નગરોમાં બનેછે.

૧૫ જોર્જિઆના મુખ્ય શહેર તીક્ષ્ણીમની ઓકમ દક્ષિણવાસ્તે જુવોઆર્ડીન પાતુ ૨૨૦ નકશા સાથે. આપણા મંથ કંતો મુસાફરને તક્ષીજથી દેખીઝઢ જતાં રસ્તામાં આ ગહેર આબું નદી હતું તેથી તેણે આ શહેર વિશે જે થોડું કંઈ પણ લખ્યું છે તે ખીન્નઓ પાસેથી મળેલી દક્ષીકત ઉપરથી લખ્યું હશે.

૧૬ આર્ડીનના સમગ્રમાં આ શહેરમાં ચૌદ દેવજો હતો જેમાંનાં છ જોર્જિઆના તથા આઠ આર્મિનીઆના ખીરતીઓનાં હતાં. તે સમયે આ શહેર ધરાનને તાબે હોવાથી મુસલમાનોએ લા અસજુદો બંધવવા વારંવાર પ્રયત્ન કર્યા હતા, પરંતુ તે નિષ્ફળ થયા હતા. મુસલમાનો ઉભી કરે અને પ્રજા તોડી પાડે તેમ ચાલતું હતું.

મધ્યા ધણી નહાની છે અહીં રેશમની તથા ખીંટ ધણી વસ્તુઓની બનાવટ ધમધેકાર ચલે છે રહેનારીઓ તાતર^{૧૭} રાત્રને તામે છે જો કે આ પ્રાંતના મુખ્ય મુખ્ય શહેરો વિશે મહેસાબા આવ્યું છે તથાપિ ખીંટ ધણી શહેરો આવેના છે, લેમનુ, ખીંટ કઈ પણ જાણવા જેની દક્ષિણ નહીં હોવાથી, વર્ણન મરુ નિરચક છે આગળ અથર્મા પ્રસંગ આવશે તો તેમને વાસ્તે મહેસાબા આવશે આમિનીઆની ઉત્તર મીઠા ઉપર આવેલા પ્રદેશો વિશે કહ્યું હવે તેની દક્ષિણે તથા પૂર્વ આવેના દેશો વિશે કહીશું

પ્રકરણ ૬.

મોસલ પ્રાંત અને ત્યાંના વતીનીઓ—કૂર્દ જાતિના લોકો અને દરનો વ્યાપાર

મોસલ પ્રાંત^૧ અતિ વિસ્તાર પામેલો છે અને તેમાં અનેક વર્ણના લોકો વસે છે તે લોકોમાંનો એક ભાગ મહમ્મદ પેગમરને માને છે અને તેઓ અરબ^૨ મહેસાબ છે ખીંટ બધા ઈસુખી તને માને છે પરંતુ ધમની

૧૭ તાતરનો રાજા એમ લખ્યું છે તેથી દુલાયુખાનનો વશ ને ધરાત તથા તે નજીના દેશો ઉપર રાજ્ય કરતો હોયો તે મમનવો કુખ્યા આન મમનવો નહીં.

૧ મોસલ (અરબ લોકોના ઉચ્ચાર પ્રમાણે મોસિલ) શહેર અગાઉ મેસોપોટામીઆની રાજધાનીનું શહેર હતું હાન તુર્ક પાયાની રાજધાનીનું શહેર છે તે તૈઝીમ નદીના જમણા એકેરે પશ્ચિમ કિનારા ઉપર પુગન નિનેવે નગરની બરાબર મામે આવેલું છે આ બંને નગરોનો હોડીઓના પુલથી જોડી દેવામાં આવ્યા છે અનુવદિત અને પૂર્વ ખાતના સર્વ જૂગોપ લેખકોએ આ નગર આખા મુસલમાન અધિરા તથા મધ્યી પ્રખ્યાત શહેર છે એમ વર્ણન કર્યું છે આપણે મુગાફ^૩ જો કે એને પ્રાંત તરીકે લખે છે પરંતુ તેનો ઉદ્દેશ એક નગર તરીકે વર્ણનાનો છે પરંતુ આ પ્રાંતને અરબ લોકો દયક્ઝમૈસિલ (બાર દેશકઝમૈસિલ) તેમજ દયારન-જીરા કહે છે

૨ વતીનો મોટો ભાગ અરબ છે અને લોકોમાં નાવતી અવહારિક ભાષા અરબી છે જો કે જોનારની જાતિ તથા ધર્મ ગમે તે હોય છે

દીવાળો જરામર પાળતા નથી કેમ? પણ જામ્નોમાં તેમનો આચર વિચાર પ્રીત્ત મર્મ હા આચાર વિચારથી નિરા છે આ ધર્મ પાળનારાઓની ત્રણ મળાએ લેખને નેરટોરીઅન, જેને નહીં અને આર્મિનીઅન કહે છે આ લેખોમાં જે ધર્મ રાજ્ય હોય છે તેને તેઓ લેખોમાં કહે છે આ રાજ્ય જેમન ઈથોપીયાના પોપની પેટે ધર્માપદ, હાધ્મિક અને બોધધર્મી નીમનેક પ્રીતે તેમો હિંદુસ્તાનના મન જાગોમા, કેપા થાપાક (મનવાક) ચો પ્રિસ્ત લેખોથી વરતા સર્વ પ્રેરોમાં ધર્મ પ્રચારને વારને મેકો છે

ગર્વ જાતુ પ્રતી અને જગીઆન મપડ લેને આપણે મજાતીન

૩ આ જામ્ન અથ પ્રતાનો ૨૧ લાખ નો તારા ઉપરી નમ્તો ચર્તા કહેનો બધો અપમરક થઈ ગયો છે તે જામ્ન બતાવે છે જેને લીધે શબ્દ એ ક્રેયોડીમરસને માટે લખ્યું છે નોમ્ત ધર્મની સખા ગીમ્ચમના ધર્મ રાજ્યજો (નેટીબ ૬) નો આ હે ફો નો લે નામ જેનિઆ અને આર્મિનીઆમાં પ્રખ્યત છે તેમની ગત્તા તથા પુધી હતી તે મરાધી નિમય થઈ રાખેતા નથી પરંતુ એટલું નો પારી ગમય કે પોતાના ધર્મના લોકો ન્યાં જાં વમતા હોય હ્યા આ નેમના ઉપર આ ધર્મ રાજ્યની રાજા હતી જેનિઆનો ઈથોપીમસ (પેટઆ અમવા ધર્મ રાજા) ને એજ દેલના મુસલમાન રાજ્યનો બાઈ દતો તે હા વિરે આવી કઈ લખ્યું છે

૪ "મજાતીન જામ્નું મન અહીં ગને યમરક રીને આપ્યું છે પરંતુ આપણો અથમ્તા આપણે લેને મજાતીન મ્હીએ છીએ તેનાથી તદન જુગી જાતિતુ મપડ પણ તેમાં ગણેઠે એમ જગાય છે વ્યાપારનું મુખ્ય મથક મોસલ હનુ તેથી મોમનની માજોમાથી ઉત્પન્ન થના દરેક કાપડને તથા જૂમધ્ય સમુદ્ર રરતે ખીજ દેગોમા જતા મપડને મામા થ રીતે આ નામ અપયુ હોય તે અસનવિત નથી, જે કે પછગથી મસોડીનો અથવા મજાતીન હિંદુસ્તાનમાં જનતી એક ખાસ જાતિનું મપડ છે તેનેજ સગાડવામાં આવે છે વળી આઈવિ પોતાના પ્રવાસના અથમા લખે છે કે 'આ શહેરમાં મસોડન (સુનતાક કાપડ) અને છે તે ટમઉ અને સુવાળુ હોય છે અને તેની મુરોપના તેમજ ખીજ દેગોના જમ્મરમાં સારી વિક્રે થયે છે' આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે જેને આપણે મજાતીન મ્હીએ છીએ તે મપડ એ નથી પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં ફાલીકટમાં જનતુ કાપડ જેને આપણે કયાવીમ (બીટ) મ્હીએ છીએ તે વિષે આઈવે રખ્યુ હોય તેમ સમવશે

દહીએ છીએ તે આ મોગવની જનાવડ છે, અને તમામ રાફરી વ્યાપારીઓ નેઓ એક દેશથી ખીજે દેશ તેમના તથા કરિયાણાનો ગમવર વયો લઈ જાય છે તે મોગવ પ્રાતનાજ વતનીઓ છે આ પ્રાતના પહાડી પ્રદેશમાં કુદં જનિના લોકો વસે છે નેમાંના ટેવાક નેસ્ટોરીઅન અને લેકોનાઇટ શાખાના ખ્રીસ્તીઓ છે અને ટેવાક મુગવમાનો છે તેઓ જગથી પ્રકૃતિના છે અને આપારીઓને છુટવાનો ધધો કરેછે આ પ્રાન્તની નજીમાં મુમ અને મરેદિન નામના રથજો આવેના છે સા ૩ પુષ્કળ પાડે નેના જોગગિન અને ખીજી અનેક તરેદનાં કાપડ બને છે સાના રહેવાનીઓ કારીગરો તથા આપારીઓ છે, અને તાર્તરીના રામની રૂમત છે હવે આપણે જામગ્રાક નગર વિશે કહીએ

૫ પુગત : આખીરીયાનો ઉત્તર ભાગ નેને કુદીખતાન કહે છે તે સૈમીસ નદિની પૂરનો અને મોગવ, નિઝખિન તથા મરેદિનની પાઠળ આરેનો પહાડી પ્રદેશ છે, સાંના લોકો મલો ભાગે કારસી અપખશ ભાષા બોલે છે પરંતુ નેઓની રીતભાત તથા ચાલ ચલમત યેદુઇન આરમેને મળતી છે તથા તેમની માફક કમી જાપતાણી વણજારીની હદ ચનાવે છે, કાઠગઈ તો તેમને 'કરકડતા ચોગ' કહે છે અને તે પછીના મુમાફરો પછુ તેઓ અરેખરા છુટાચાજ છ તેમ વર્ડન કરે છે પ્રેશ પહાડી દોરાથી તથા આપારીઓને એક દેશથી બીજે દેશ જતા પહાડો ઓગગરાના દોરાથી આવા લેકોની વૃત્તિ છુટારી થાય ને જન મડખનો સ્વાભાવિક નિયમ છે આ દેશના આપારની મુખ્ય બીજે જાડમાથી થતો રસ (લાખ અથવા મુ ૨ નેને ગાનનક કહે છે) તથા ૨ અને કાસ અથવા દેસ જાતનું રેશમ છે

૬ મેમોપોઠામીઆમાં આવેતુ મરેદિન રહેર ને દયાર રખીઆના જીરામાં આવેતુ છે તેને વિશે વધારે માહિતી માટે જીવો નિમુરે કરેતો પ્રવાસ રાણ અને મુનરાક કાપડની જનાવડ વિશે તે લખે છે મુરા એ કુદિસ્તાન અને આર્મિનીઆની સરહદ ઉપર અને યેદનીમ તથા મુકતીમ નદિના મુન વચ્ચે આવેલ છે

પ્રકરણ ૭.

બલકાક અથવા બગદાદ નગર જેને પ્રાચીન સમયમાં
બાબીલીન કહેતા તે વિષે—ત્યાથી બવસરા જે સાધારણ
રીતે કહેવાતા હિંદી સમુદ્રમાં પણ ખરૂં જોતાં ધરાની
અખાતમાં આવેલું છે ત્યાં સુધી જળ માર્ગની
મુસાફરી તથા આ શહેરમાં લખાતી
અનેક નિધાઓ વિષે.

બલકાક વિશાળ નગર છે અસાર પટ્ટા ચોડાક સમય સુધી તે
સર્વ મુમવગનોના અધિપતિ અથવા ખનીશનું^૧ મુખ્ય રહેનારુ રચગ છે
સર્વ ખ્રીસ્તીઓનો અધ્યક્ષ જેમ પાપ છે તેમ મુસનમાનોનો ખનીશ છે
નગરની ગંધમા થઇ ને એ મોગી નદી વહે છે,^૨ જે આગ હિંદી સ-
મુદ્રમાં બાપાગીઓ માનની લાવ લઇજા મરે છે આ નદી પશ્ચિ વાંક લે-
તી વહે છે તેથી સમુદ્ર સુધીનું અંતર સત્તર દિવસની મુસાફરીનું છે
જેઓ સમુદ્રની સફર ચડે છે તેઓ નદી મુખ્યા પછી કૈસી નામની જ-
ગાએ બદર મરે છે જ્યાંથી સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે, પરંતુ આ બદર કરતા

૧ બગદાદ શહેર અંગ્રાની વતના ઓ ન ખલીફ અબુ-બકર
અનમનમરે ૪૦ સ. ૭૬૫ લગભગમાં બાધ્ય હતુ તે જોના વરાજોને
મુખ્ય રહેનાના રચળતરીકે છેલા ખનીશના મરણ સુધી જરી રહ્યું ૪૦
સ. ૧૨૫૮ વર્ષમાં તે મોગન રાજ્યને તામે ગયુ

૨ આ નદી તૈમીસ છે જેને અરબ લોગે ફિલસેહ કહે છે એ
ધુફ્રેતીમ નદીને મળે છે બન્ને નદીઓના સંગમ થયા પછીના પ્રવાહને
શાતુલઅરબ નામ અપાયુ છે જે ધરાની અખાતને જઇ મળે છે, બ-
ગદાદનું અવાચીન નગર પૂર્વ કિનારા ઉપર વગેલું છે અને સામેપાર આ
વેલા પરાં ગાથે હોડીઓન ટુનથી જેડી દીધુ છે પરંતુ આ બાળુએ
પણ ખનીશનું ને મુખ્ય ગહેર હતું તેના ખડેરા માલમ પડે છે તેથી
આપણે પ્રવાસી તેના સમયમાં આ શહેર વચ્ચે થઇ નદી વહે છે એટલે
શહેરોના બે ભાગ છે એમ લખે છે તે વાસ્તવિક છે અબુરહિમ પણ
લખે છે કે, આ શહેર નદીની બન્ને બાળુએ વસેલું છે

પહેલાં રસ્તામાં બલસરા^૩ નામે શહેર આવે છે જેની નજદીકમાં દુનિઆમાં વખણાયું ખજુર ઉત્પન્ન કરતી ખજુરીઓનાં ઘટ કુંજો આવી રહ્યા છે. બગદાદમાં જરીથી બરેલાં રેશમી કાપડ, દમાસ્ક અને ચિત્ર વિચિત્ર પરા પહોળા ચિત્રોથી શણગારેલી મખમલ^૪ બને છે. હિંદુ તરફના દેશોમાંથી શુરોપમાં જતાં ગર્વ પ્રકારનાં મોતીને છેદ પાડવાનું કામ અહીં થાય છે. મુસલમાની કાયદો અહીં વ્યવસ્થિત અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે. તેમજ ભટ્ટ (તંત્રવિદ્યા,) વૈદ્ય, ખગોળ શાસ્ત્ર, રમણવિદ્યા, અને સામુદ્રિક શાસ્ત્ર પણ શિખવવામાં આવે છે. દુનીઆના આ ભાગમાં મોટામાં મોટું અને પ્રખ્યાતમાં પ્રખ્યાત નગર આ છે

પ્રકરણ ૮.

બલસાક (બગદાદના) ખલીફને પકડી લીધો તે તથા તેના મરણ વિષે—અને પર્વતને એક રથળથી બીજે રથળ ખસેડવાના અદ્ભુત ઇશ્વરી ચમત્કાર વિષે.

ઉપર જે ખલીફ વિષે કહેવામાં આવ્યું છે તેણે બીજા સર્વ રાજા કરતા વધારે દ્રવ્ય મેળવ્યું હતું. તેણે મોત માઠી દશાથી થયું. તેની ઉ-

૩ બલસરાને માધારણ રીતે બલસોરા લખે છે. પરંતુ તે સારી રીતે જણાવેલ બલસરા શહેર છે. વ્યાપારનું મોટું મથક છે અને શાતુલ-અરબના દક્ષિણ તથા પશ્ચિમ વચ્ચેના કિનારા ઉપર વસેલું છે. શુક્રેતીસ અને તૈગ્રીસ નદીઓના મગમ તથા ઈરાની અખાતની બરાબર મધ્યમાં આવેલું છે. તેથી આપણો પ્રવાસી કહે છે તેમ બગદાદથી કીસ ટાપુ જતા રસ્તામાં આવે છે.

૪ આ ઠેકાણે સકા થાય છે કે મૂલ ઇટાલીયનમાં “વેલ્યુટી” (વેલવેટ=મખમલ) “ટેપેટી” ને બદલે અક્ષર બમથી લખાયું હશે. ટેપેટીનો અર્થ “ગેતરજી” થાય છે જેની બનાવટને માટે આપણે ઈરાન પ્રસિદ્ધ છે. કાપડ ઉપર પથ્થ પક્ષિના ચિત્રો વિષે શિયા પથના મુસલમાનોની કઈ સખના મનાઈ નથી. પરંતુ સની પંથના મુસલમાનો આવા ચિત્રોવાળાં વસ્ત્ર પહેરવામાં યાદો લે છે

પ્રાકૃત નીચે પ્રમાણે છે. જે સમયે તાર્તર રાજ્યઓપોતાના રાજ્યનો વિસ્તાર વધારના જતા હતા તે સમયે તેમનામાં મુખ્ય ચાર બાઇ હતા જેમાંનો સંધી મોટો મંચુ કુટુંબની રાજધાનીમાં રાજ્ય કરતો હતો આ ચારે બાઇઓએ કેફે દેશ સર કરી લીધો અને આસપાસના દેશો છત્રી રાજ્ય વધારતાં તેમનો લોભ વધી ગયો અને આ પ્રમાણે આખી દુનીઆ છત્રી પછી પોતામાં વેદંચી લેવાનો વિચાર કર્યો. આ સમયના પ્રમાણે ચારે બાઇઓએ મમગરી વેદંચી લીધી અને દરવવામાં આવ્યું કે એક જણે પૂર્વમાં અશર્ધ કરવી, એક જણે દક્ષિણમાં અને બાકીના બે જણે દુનીઆના બાકી રહેલા પ્રદેશોમાં અશર્ધઓ કરવી દક્ષિણનો ભાગ અશ્વાર્ધ નામના બાઇને સર કરવાનો ભાગ આવ્યો. તેથી તેણે એક મહાસેના ઉભી કરી અને પોતાના રસ્તામાં આવતા પ્રદેશો છતતો છતતો ઇ. મ ૧૨૫૫માં બગદાદ ઉપર ચડી આવ્યો આ સહેરની મજબુતાઇ તથા તેના રહેવાશીઓની મોટી સંખ્યાનો તે માહિત હતો તેથી આ નગર છતવામાં બળ કરતા કળનો ઉપયોગ વધારે સારાજે એમ નિશ્ચય કર્યો. પોતાની સેના જે પાદળ શિવાય એક લશ ઘોડે સવારોની હતી તેની સંખ્યાથી વૈરી ભણીતો નહોતો ધાય તેવી યુક્તિ સાધી તેણે સેનાની

૧ બગદાદના આખાસી ખજીફોનો છેલ્લો મોતાસમ બિશ્વાહુ હતો. તેણે ઇ સ ૧૨૪૨ માં રાજ્ય સર કર્યું ઇ સ. ૧૨૫૮ માં તેને ખારી નાખવામાં આવ્યો હતો. તે ધણે નબગો, આળસુ, વિગયામક્ત અને અત્યત લોભી હતો. રાજ્ય ધર્મ ચુકી તેણે સર્વ મત્તા એક કૂર પ્રધાનના હાથમાં મોપી હતી આ પ્રધાને તેને કમાવી તેના કદા વૈરીને સોપી દીધો હતો.

૨ અસવની લાટીન પ્રતમા આ સાલ જતાની છે માર્સકન ઇ સ ૧૨૫૦ લખેછે પરંતુ તે પાછો લખેછે કે ફુલાયુ (જેને હુટાને હુ-ઓલેનસ અથવા હુઓલો નામથી, ખી ગોળીલે હુલાયુ અને આપણા ગ્રંથ કર્તાએ અશ્વાર્ધ નામથી લખ્યો છે તે) એકસસ નદી આજેગી ઇ. સ ૧૨૫૫ સુધી આવ્યો નહોતો ઇ મ ૧૨૫૬ માં તેણે ઇશમાયલ લોકને તામે કરવામાં મોતાસમની મદદ માગી હતી અને ઇ સ ૧૨૫૮ માં બગદાદ સર કર્યું હતું ચીનાઈ તવારીખોનો આધાર લઈ ખી ગોળીલ આ જનાવ જન્યાની સાલ ઇ સ ૧૨૫૭ જતાવે છે

ત્રણ દુકડીઓ કરી નાંખી. એકને શહેરની એક બાજુએ અને બીજાને બીજી બાજુએ ઝાકેના ઝાથામાં રહે તેવી રીતે રાખી ત્રીજી દુકડીને મોખરે પોતે ધધ ઘણીજ બદાહુરીથી શહેરના દરવાજા લગભગ આવી પહોંચ્યા. ખલીફે આ નાની સરખી દેખાતી સેનાનો કંઈ હિસાબ ગણ્યો નહીં અને તેનો સમૂહ નાશ કરી નાંખવાના ઇરાદાથી પોતાની સેના બધું શહેર બાહાર આણ્યો. મુસલમાનોની હમેશની અનુન પ્રમાણે જીતની તો તેને ખાતરી હતી. એને જોતાં અશ્વાત્તએ પાછા ફરવાનો ઢોંગ કર્યો અને જ્યાં આગળ પોતાની સેનાનો બાકી ભાગ શુભ રહ્યો હતો, ત્યાં સુધી ખલીફને દારી લાગ્યો. જલ્દી બાજુથી હુમલો થયો તેમાં ખલીફનું લશ્કર ઘેરાયું અને વિખરાયું ગયું ખલીફ કેદ પડ્યો અને નગર તેના જીતનારને શરણુ ધણુ. અશ્વાત્તએ ખલીફને પોતાની સમક્ષ બોલાવી જે સોખને લીધે આવા દુઃખનોનો હુમલો માથા ઉપર ગર્જના કરવા છતાં નગર રક્ષણને વાસ્તે અમુક ખજાનામાંથી ખર્ચ કરી રાખ્યો નહિ તે સોખને વાસ્તે અત્યંત ધિક્કાર બતાવી જે બહારમાં દ્રવ્યનો સમય કર્યો હતો તેજ બહારમાં એને અત્યંત પાણી આપ્યા શિવાય પુરી મુકવાનો હુકમ કર્યો. આ પ્રમાણે પોતાનાજ ખજાનાની વચ્ચે આવી કંગાલ રીતે અત્યંત વિના મરણુ પામ્યો.

હું ધારું છું કે ઈસુખ્રીસ્તે પોતાના વિશ્વાસી ખ્રીસ્તીઓનાં હુકમનું વર લેવાનું આ રથજો યોગ્ય રીતેજ ધાર્યું હશે. આ ખલીફ ખ્રીસ્તીઓનો અત્યંત ધિક્કાર દર્શાવતો હતો. ઇ. સ. ૧૨૨૫માં એ ગાદીએ આઠવે સ્થાયીજ હમેશાં એના વિશ્વાસી પોતાના રાજ્યમાં વસતા સર્વ લોકોને મુસલમાની ધર્મમાં વટાવવા શુધાયલા રહેતા, અને જેઓ મુસલમાન થવાની ના પાડતા તેમને બહાનુ જોણી કાઢી કેવી રીતે મારી નાંખવા તે વિચારમાં એ ગુંથાયલો રહેતો. આ જાણત પોતાના વિદ્વાનોની મસલત કરી બાઈબલમાંથી એક વાક્ય જોણી કાઢ્યું તેમાં લખેલું છે કે “જો તને એક જુવારના દાણા જેટલો પશુ ઇશ્વર ઉપર વિશ્વાસ હશે તો તું એક પર્વતને એક જગાએથી બીજી જગાએ જવાનું કહીશ તો તે જશે.” આ વાક્ય જડવાથી તે બહુ આનંદમાં આવ્યો અને આ વાત તદન અશક્ય મારી ભગવાનમાં વસતા તમાજ નેસ્ટોરીયન અને જેકોબાઈટ ખ્રીસ્તી-

ઓને ભેગા કરવા ફરમાવ્યું. આ સમયે આ લોકોની અહીં મોટી વસ્તી હતી. તે સર્વેને સવાલ પુછવામાં આવ્યો કે બાઇબલમાં કહેલી સર્વ વાત તેઓ શબ્દે શબ્દ સાચી માને છે કે નહીં? સર્વે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે સાચી માનીએ છીએ. ખલીફે કહ્યુંકે સારે તમારામાંના કોણ પોતાના વિશ્વાસની સાખીતી આપે છે; જ્યારે તમારામાંના એક જણને પણ પોતાના ઈશ્વર તરફ એક જીવારના દાણા નેટલો વિશ્વાસ નથી સારે તમને હવેથી પાપી, અને બેઇમાન ગણવામાં હું વાજબી ગણામરા. માટે આજથી દસ દિવસની મુદત હું તમને આપું છું તે દરમ્યાનમાં તમે જેની ભક્તિ કરોછો તેની સત્તાથી આ પર્વત તમારે અહીંથી ખસેડવો અથવા અમારા પેગંબરે મનાવેલો ધર્મ સ્વીકારવો. આ બેમાંથી એક વાતે તમારો બચાવ થશે, પરંતુ એકે નહીં કરોતો ધણાજ ધાતકી મોતે તમને મારી નાંખવામાં આવશે. ”

ખલીફના ધાતકી તથા લોભીયા સ્વભાવના ખ્રીસ્તીઓ માહીત હતા તેથી ખીયારા કંપવા લાગ્યા, પરંતુ સર્વ દુઃખથી મુક્ત કરનાર ઇસુ-ખ્રીસ્ત ઉપર તેમનો વિશ્વાસ દૃઢ હતો તેથી હવે શું કરવું તેનો વિચાર કરવા તેમની એક મંડળી મળી. પોતાના બચાવનારને તેની દયા બક્ષવા પ્રાર્થના કરવી તેજ ઉપાય હતો. તે પ્રમાણે સર્વ મોટાં નાનાં સ્ત્રી-પુ-રુષો તમામ ધંધા સાગ કરી ઘુંટણીએ પડી રોતાં રોતાં પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં. આમને આમ પ્રાર્થના કરતાં આઠ દિવસ વિતી ગયા સારે ઈશ્વરી આદા થઈ, એક અત્યંત પવિત્ર પાદરીને સ્વપ્નમાં ઇસુખ્રીસ્તે આજ્ઞા કરીકે એક આંખે કાણો મોચી (જેનું નામ જણાયું નથી) રહે છે તેને જાણી કાઢી પહાડ પાસે બોલાવી લાવો. તેના ઉપર ઈશ્વરની કૃપા છે; તેથી તેના કહેવાથી પહાડ ખસી ખીજ જગોંએ જશે. કશા પ્રમાણેનો મોચી મળ્યા આવ્યો અને સર્વ દકાકતથી તેને જાણીતો ક્યો સારે તેણે કહ્યું કે હું કંઈ એવો મહાપુરુષ નથી કે ઈશ્વરની આટલી બધી કૃપા મારા ઉપર હોય. પણ જ્યારે ગમરામલા ખ્રીસ્તીઓએ ઘણી આજીજીથી વિનંતી કરી સારે તેણે આવવાનું સ્વીકાર્યું. આ મોચી ધણાજ પવિત્ર મનનો હતો; પ્રાર્થના વખતસર કરતો; ઈશ્વર ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખતો હતો; દયા, દાન અને ઉપવામોમાં મગ્ન રહેતો હતો. તે એટલો બધો આસ્તાવાજો હતો કે બાઇબલમાં કહેલા અક્ષરે અક્ષર પ્રમાણે વર્તતો હતો.

એક વખત એક સુંદર સ્ત્રીને પગે મોજડીઓ પહેસવતાં અચાનક તે સ્ત્રીના પગનો કંઈક ભાગ ઉપડી ગયો; છુટીનું સૌંદર્ય લેઈ તેના મનને કંઈક વિચાર ઉત્પન્ન થયો; સ્ત્રી તો ચાલી ગઈ, પરંતુ તેને પશ્ચાત્તાપ થયો અને બાઈબલનું એક વાક્ય યાદ આવ્યું; તેમાં કહ્યું છે કે “જો તારી આંખથી બદમાશ પાપ તો તે આંખને ખેંચી કાઢ, કારણ કે જો આંખો રાખી નરકમાં પડે તો તેના કરતાં એક આંખે પરમેશ્વરના સ્વર્ગમાં જવું વધારે સારું છે” તુરતજ લેડા ગીરવાનો સોપનો લેઈ જમણી આંખ ફેંડી નાંખી. આ પ્રમાણે આ માનુસ પવિત્ર અને શદ્દાળુ હતો.

નિર્માણ કરેલો દિવસ આવી પહોંચ્યો કે પાછલી રાત્રીથી પ્રાર્થનાઓ ચર ચર્ચ. એક મરગસ ચરખું, જેમાં મોખરે પવિત્ર ક્રોસ (ઇસુખ્રીસ્તને મારી નાંખવામાં આવ્યો હતો તે સ્તંભનું નિશાન) રાખવામાં આવ્યું હતું. સર્વે પદાડ આમળના મેદાનમાં એકઠા થયા ખલીફને પણ ખ્રીસ્તીઓનું પ્રયત્ન નિષ્ફળ છે તેવી ખાતરી હતી તેથી તેઓ નિષ્ફળ ભય કે તુરત મારી નાંખવાના હેતુથી દયાબારબંધ સીપાર્શ્વોને સાથે લઈ દાખર થયો. અહીં પેલા મોઝીએ ઘુંટણે પડી, હંચા દસ્ત કરી જગત કર્તાની પૃથ્વી ઉપર કૃપા કરવા, પોતાનું બિરદ પાળવા, અને ખ્રીસ્ત ધર્મને ટેકો આપવા ખાતર તેમના ઉપર આવી પડેલું કામ બળવવા પ્રાર્થના કરી. પ્રાર્થના પુરી કરીને મોઝીએ:—“પિતા પુત્ર, અતે પવિત્ર આત્માની આજી દઈ હું હુકમ કરું છું કે હું પર્વત તારે અહીંથી ખસવું.” આટલું કહેતાં પહાડ ખસ્યો અને પૃથ્વી ભય ભરેલી કૃપવા લાગી ખલીફ અને તેની આરાપામનાં માણસો બપથી અકિત થઈ ગયા અને જેબાન ચર્ચ સ્તબ્ધ રહ્યા. ખલીફ તરફનાં ઘણાં માણસોએ ખ્રીસ્ત ધર્મ અંગીકાર કર્યો. ખલીફ પોતે પણ ખ્રીસ્ત ધર્મ શુભ રીતે માનવા લાગ્યો અને ક્રોસ (ખ્રીસ્ત ધર્મનું ચિન્હ) ધારણ કરવા લાગ્યો, જે તેના મરણ સમયે તેના શરીર ઉપર માલમ પડ્યો હતો અને આજ કારણથી તેના પૂર્વજોને જે દેવળમાં જૂભિદાગ દેવામાં આવ્યો હતો ત્યાં તેને દેવામાં આવ્યો ન હતો. આ બનાવની વાદગીરી સાર નેરેટરીઅન અને નેકોઆઇટ ખ્રીસ્તીઓ આ દિવસે વર્ષોવર્ષ તહેવાર પાળે છે તથા ઉપવાસ કરે છે.^૧

૧ આ બનાવનું અહીં જીબ્બ જાપાંતર કર્તાઓએ વધારે વિસ્તારથી વર્ણન આપ્યું છે. લાટીન પ્રતોમાં આ બનાવ તૌરીસ આમળ બન્યો છે.

પ્રકરણ ૯

ધરાકનું તૌરીસ નામે પ્રખ્યાત નગર—ત્યાંના વ્યાપારીઓ
તથા ખીજા લોકો વિષે.

તૌરીસ નામનું પ્રખ્યાત અને વિશાળ નગર ઈરાક પ્રાન્તમાં આવેલું છે. આ પ્રાન્તમાં ખીજાં ધણાં શહેરો તથા કિસ્સાઓ છે પરંતુ સર્વથી ચડીઆતું, પ્રખ્યાત, અને વસ્તીવાળું નગર આ છે.^૧ રહેવાસીઓ વ્યાપાર તથા કારીગરીથી ગુજરાન ચલાવે છે. કારીગરી રેગમ કામની અને તેના ઉપર જરીઆન બરતની ધણી વખણાય છે તથા કીમતી છે. એ નગર એવી તો લાભકારી જગો ઉપર વસેલું છે કે હિંદુસ્તાન, ખગદાદ, મોસલ, ક્રિમેસોર^૨ અને તેમજ યુરોપખંડના અનેક જાગોમાંથી ધણા વ્યાપારીઓ માલની ખરીદી તથા વિક્રી કરવા અહીં આવે છે. નાના પ્રકારનાં ઝવેરો તથા મોતી આ જગાએ જોઈએ તેટલાં મળી શકે છે^૩ પરદેશ સાથે આ-

અને ખગદાદ આગળ નહીં એમ જણાવ્યું છે, જ્યાં ખસીક હાજર હોઈ શકે નહીં. લાટીન પ્રતોમાં આ બનાવ ઈ. સ. ૧૨૭૫ માં બન્યો એમ જણાવે છે, જેને ક્રાન્સની પ્રતો મળતી આવે છે.

૧. તૌરીસ જેને ફારસી અને ખીજા લોકો તખ્વીઝ કહે છે તે અસ-જમલ અથવા ઈરાની ઈરાકની સરહદ ઉપર આદરબિજન પ્રાંતમાં આવેલું છે. જે બન્ને મળી પ્રાચીન મીડીઆ પ્રાંત કહેવાતો તે અસલથી ધણીજ અગત્યતા ધરાવનારું શહેર છે. ઈ. સ. ૧૨૫૫માં મોંગોલોએ ધરાન છતી લીધું સારથી તે મૌદમા સૈકાની શરઆતમાં સુલતાનીઆ વખાવવામાં આવ્યું ત્યાં સુધી હુલાગુ અને તેના વંશજોને રહેવાનું મુખ્ય સ્થળ હતું.

૨. ક્રિમેસોર જેને ક્રિમેસોઝ, કોરમોસા, ક્રિમોમ, તથા કોરમોસ એ પ્રમાણે વિવિધ રીતે લખવામાં આવે છે તે ધરાની અખાતના પ્રવેશ આગળ આવેલું એરમઝ અથવા હોરમઝ જેને આગલા લોકો હુરમુઝા કહેતા તે શહેર છે. આ શહેર વિષે વધારે આગળ કહેવામાં આવશે. આપણે આગળ કહીશું ગયા છીએ કે ખલકાક તે ખગદાદ છે.

૩. ચાડીન લખે છે કે આ શહેરમાં ઝવેરાત તથા ખીજા કીમતી ચીજો વેચવાનું એક ખાસ બજાર છે. સીલોન (લંકા) અને ઈરાની અખાતમાં

પાર ચલાવનારા બાપારીઓ ધણું દ્રવ્ય મેળવે છે. પરંતુ શહેરમાં વસનારા સાધારણ લોક ગરીબ છે. વનનીઓ જુદી જુદી જાતિના તથા ધર્મ માનનારા છે, જેવા કે નેસ્ચેરીઓ, આર્મીનીઓ, જેકાગાઈટ, જોઈ-અન, ઈરાની અને મુસલમાનો છે. વસ્તીનો મોટો ભાગ મુસલમાનોનો છે અને તેમને તૈરીસીઅન (તખ્વીજી) લોકો કહે છે.* દરેક જાતિના લોકની પોતપોતાની ખાસ બાપા છે. નગરની ચારે તરફ સુંદર વાટિકાઓ છે જેમાં ઉંચા પ્રકારનાં ફળ* થાય છે. મુસલમાન વતનીઓ દમા બાગ તથા અસ્થિર મનના છે. તેમના મત પ્રમ.ણે પર ધર્મના માણસ પામેથી કંઈ ચોરી લેવું અથવા હુંદી લેવું તે લોકો યોગ્ય ગણે છે. ચોરીને તો તે ગુન્હો ગણતાજ નથી. ખ્રીસ્તીઓને હાથે લેવું મોત થાય અથવા કંઈ દુઃખ થાય તો તેને આ લોકો ધર્મવીર (ધર્મ ખાતર પ્રાણ આપી સ્વર્ગે જનાર) ગણે છે. તેથી જ સત્તાને* એ લોકો તાણે છે તેની બરાબર સખતાઈ ન હોયતો તેઓ બધંકર ક્ષર્ય કયાં વગર રહેજ નહીં. ઉપર પ્ર-માણેના વિચારો તમામ મુસલમાનોના છે. તેમનામાં બ્યારે કોઈ મરવા પડે એ સારે તેમનો ધર્મ ગુરૂ મરનારની આગળ આવી પુછે છે કે “મહમદ પરમેશ્વરનો પેગંબર છે તે તું માને છે કે નહીં?” અને છે તેવો જવાબ મળેતો તે સર્વ પાપથી મુક્ત થયો છે તેવી ધર્મ ગુરૂ આશા કરે છે. પાપથી

આવેલા બેહેરીન આગળ નીકળતાં મોતી પ્રથમ બમદાદમાં લાવવંદમાં આવતાં હતાં અહીં સાફ કરી છેદ પાડી એશીઆ અને યુરોપનાં બમદાદ માટે અને મુખ્યત્વે કરી કોન્સ્ટાન્ટીનોપલના બજાર વારતે રવાના થતાં.

૪. મુસલમાનોથી બિન્ન અહીં ઇરાનીઓને વારતે લખ્યું છે તે લોકો સરદુસ્ત (જરતોરા) ને માનનારા તથા અગ્નિના પુજકો હતા તથા ફે-રીસ્તાન પ્રાન્તમાં વસનારા હતા હાલ તેમને પારસી કહીએ છીએ. પારસી લોકો હાલ ધણા શ્રીમંત અને પુદ્ધિમાન છે તથા મુગલમાં ઇંગ્લેન્ડના આગ્રય નીચે વસેલા છે.

૫. આ વાડીઓનાં અચ્છલકિદા સારાં વખાણ કરે છે; અને તેનાં ફ-જોના પાક તથા સ્વાદ વિશે આડીને પણ નોંધ લીધી છે.

૬. આ સત્તા તે તાર્તરી મુગલોની સમજવી, જે તેમણે નવી બે-સાડી હતી.

મુક્ત થવાની આ સહેલી રીતથી દરેક પાપને ઉત્તેજન મળે છે. આવી સહેલી રીતથી ધણા તાર્તરોને કુરાનના ધર્મમાં આણ્યા હતા. તૌરીસથી ઇરાન જતાં આ દિવસની મુસાફરી ચાલુ છે. ૭

પ્રકરણ ૧૦

તૌરીસની નજદીકમાં આવેલા સેઇન્ટ બારસામો

નામના સાધુના મઠ વિષે.

તૌરીસની નજદીકમાં એક મઠ છે જેને બારસામો નામના સાધુનું નામ આપવામાં આવ્યું છે. આ જગ્યા લોકોની શ્રદ્ધા વાસ્તે પ્રખ્યાત છે. અહીં એક મદાનત તથા તેના ધણા સાધુઓ રહે છે, જે તેમના પોશાક વિગરેમાં કારમેલાઈટ સાધુઓને મળતા આવે છે. તેઓ આજસુ નહીં યર્ષ જામ માટે તેઓ જાનના કમરપટા વણવામાં રોકાયેલા રહે છે. આ કમરપટાઓને પ્રાર્થના થતી વખતે તેમના ગુરૂના સમક્ષ આચરમાં મુકે છે. અને જ્યારે દેશમાં ફરવા નિકળે છે ત્યારે બીજા પધોના સાધુઓની માફક આ કમરપટા પ્રસાદી તરીકે તેમના મિત્રોને તથા જાણીતા મૃદસ્થોને આપે છે. આ પટાઓથી સધી વાણુ મટી જાય છે એવો તેમાં ચમત્કાર છે તેથી દરેક પદવીનો માણુમ શ્રદ્ધાથી તે મેળવવાની આકાંક્ષા રાખે છે. પાદરી સેઇન્ટ બારસામોએ છે.

૭. આ ડેકાણે ઇરાન ખામ (ફારીસ્તાન) સમજાવું, જેનું પ્રાચીન મુખ્ય શહેર પરસીપોલીસ હતું અને હાલ શીરાઝ છે. આ બાર દિવસની મુસાફરીનું અંતર વળાવ્યું છે તે. તૌરીસથી. કસપીન. સુધીનું દરે. જરાતમાં પ્રવેશ કરતા કસપીન શહેર આવે ■ તેનું વર્ણન આવના પ્રકરણમાં આપ્યું છે.

૮. આ સાધુ તે ઈ. સ. ના બીજા સદીમાં ચએલો છડીસાનો

પ્રકરણ ૧૧

ઇરાન દેશ વિષે.

ઇરાન પ્રાચીન સમયમાં એક ભવ્ય દેશ હતો, પરંતુ હાલ તેનો મોટો ભાગ તાત્તર લોકોએ પાયમાલ કરી નાંખ્યો છે. ઇરાનમાં સાખી નામે એક શહેર છે. ઇસુખ્રીસ્તના ઐયલહેમમાં જન્મ વખતે તેની સ્તુતિ કરવા ને ત્રણ મહા પુરો (મુગ-મેળઈ) આવ્યા હતા તે આ નગરના હતા, આ ત્રણે મહાપુરોને આ શહેરમાં એક સુંદર કબરમાં દાટલા છે. બધાં તે ત્રણે જણુ દાઢી અને માથાના વાળ સાથે અક્ષય છે. આ ત્રણ પૈકી એકનું નામ ખાલદાસાર, બીજાનું ગાસપર અને ત્રીજાનું મેલકીઅર હતું. આ મહાપુરો વિષે વધારે માહિતી મેળવવા માર્કોએ તપાસ કરી, પરંતુ અગાઉ ત્રણ મુગને આ ઠેકાણે દાટવામાં આવ્યા છે તે શિવાય વધારે હકીકત કોઈ પણ આપી શક્યું નહોતું. અહીંથી ત્રણુ દિવસની મુસાફરી પછી એક કિલ્લો આવે જેને “ખાલાસતા” એટલે અગ્નિ પૂજકોનો કિલ્લો કહે છે. એ ખડું છે કે આ કિલ્લામાં વસનારાઓ અગ્નિને પૂજે છે અને ઉપહું નામ આપવાનું કારણ તેજ હશે. આ કિલ્લામાંનાં માણસો એવી કથા કહે છે કે પુરાતન સમયમાં આ દેશના ત્રણુ રાજાઓ એક નવા જન્મેલા રાજાને સ્તુતિ કરી માન આપવા સારૂ ગયા હતા. તેમની સાથે માનતાની ત્રણુ ચીજો લઈ ગયા હતા. સુવર્ણ, ધુપ અને લોખાતના જેવી એક ખીરા નામની ચીજ. સુવર્ણ મદણુ કરશે તો માલમ પડી આવશે કે તે નવો જન્મેલો રાજા આ ભૂમિનો રાજા છે; ધુપ મદણુ કરશે તો જણાશે કે તે ઈશ્વર છે; અને ખીરા મદણુ કરશે તો જણાશે કે તે ખ્રીસ્ત લોકનો જીવ છે. આ ત્રણે પુરોને બ્યારે બાત્રક ઇસુખ્રીસ્ત આગળ લઈ જવામાં આવ્યા ત્યારે તેમાંનો એક સર્વથી નફાનો હતો તેણે પ્રથમ સ્તવન કર્યું અને ત્યાં એને એનું દેખાયું કે ઇસુખ્રીસ્ત જરાગર તેના જેવડા કદનો અને ઉમરનો છે; બીજાએ પછી સ્તવન કર્યું અને પછી સર્વથી મોટાએ આ બન્ને જણુને પલ્લ ઇસુ પોતપોતાના કદનો અને ઉમરનો દેખાવો. પોતપોતાની પાત અરસપરસ મેળની જોતાં તેઓએ ત્રણે જણે સાથે ઈસુ ખ્રીસ્તે જવું અને તેની પૂજા સાથે કરવી એવો દરાવ કર્યો. આ પ્રમાણે કરતાં ઈસુ જેવડો ખરેખરો

હતો તેવો દેખાયો. બ્યારે તેઓ પાછા ફર્યા ત્યારે બાલક ઈશુએ તેમને એક બંધ દરેલી પેટી આપી જે લેઈ તેઓ કેટલાક દિવસ આત્મા. પરંતુ અદર શુદ્ધ હશે તે બેવાની અધીરાઈથી પેટી ઉઘાડી અને જોયું તો તેમાંથી એક પથ્થર નીકળ્યો. આ ઉપરથી એવી સૂચના કરવામાં આવી હતી કે તમે ધર્મમાં પથ્થર જેવા સ્થિર રહેજો. પથ્થર જેવું તેમને તો આશ્ચર્ય લાગ્યું અને પોતે હેનરાયા છે એમ ધારી એક ખાડામાં પેલા પથ્થરને ફેંકી દીધો. ફેંકતાંવાંનજ તે ખાડામાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત થયો. આ અમત્કાર તેમણે દોઢો કે પોતાના અવિચાર વાસ્તે અત્યંત પશ્ચાત્તાપ કર્યો. આ અગ્નિમાંથી થોડોક અગ્નિ લઈ ઘેર લાવ્યા. એક મંદિરમાં તે અગ્નિ રાખવામાં આવ્યો છે; તેને સર્વદા પ્રજ્વલિત રાખવામાં આવે છે અને તે ઇશ્વર તરીકે પૂજાય છે. પોતાના સર્વ ભોગ તેને સમર્પણ થાય છે. બ્યારે આ અગ્નિ કંઈ કારણથી યુઝાઈ નવજે ત્યારે પેલા ખાડામાંથી ન્યાં આગળ નિરંતર અગ્નિ પ્રજ્વલિત રહેજે સાંથી ખીજે અગ્નિ લાવી નમૃત કરે છે. ખીજા ટેકાણાનો અગ્નિ વાપરતા નથી. આ કારણથી આ દેશના લોકો અગ્નિને પૂજે છે. આ બધી હકીકત આ દેશના લોકોએ માઝોને કહી હતી; અને એટલુંતો ખૂબ છે કે ઉપર કહેલા તથા મહાપુરુષોમાંનો એક સાબાનો, ખીજે હયાવાનો અને ત્રીજો આ કિશ્તોનો રાજા^૧ હતો. હવે ઇરાનના લોકો તથા તેમની રીત ભાત વિશે કહીએ.

૧ આ મુગ લોકની હકીકત પૂર્વ દેશની કથાને આધારે આપેલી છે. પશ્ચિમ તરફની હકીકતમાં તફાવત છે. ખીજા પ્રતોમાં આ કિશ્તોનું નામ “હલાસ્તાપરીનસ્તા” આપ્યું છે. ઇશ્વરી અગ્નિથી પ્રજ્વલિત ખાડા વિષેનો વિચાર એશિઆખંડમાં મુખ્યત્વે કરી કારખીઅન નજીક ખાકુ આગળ એવા સળગના કુવા તથા ગુહાઓ છે તે ઉપરથી બંધાયો હશે. આવા સળગતા ખાડા કરમાનીઆના કિનારા ઉપર કેપટન બોરફોર્ડે જોયા હતા. કયાપરીનતાનો અર્થ “અગ્નિપૂજકોનો કીલો” થાય છે તે ઉપરથી ઇરાનના ઇતિહાસ શોધકને મૂલ યોગવામાં આ વાત સાધનરૂપ થશે “સાબા” એ નામ ઇરાની સહેરોમાં મળી આવતું નથી તેથી “ગજ” (અગ્નિપૂજક) સાથે સંબંધ ધરાવના “સાબાઈઝમ” મતને હૃદયી લખ્યું હશે.

પ્રકરણ. ૧૨

જે આઠ રાજ્યો મળી ઈરાન દેશ થયો છે તેમનાં નામ
તથા તેમાં પેદા થતા પોદા તથા ખવડો વિષે.

ઈરાન જે મિત્તીણું દેશ છે તેમાં આઠ^૧ રાજ્યો છે જેમનાં નામ
નીચે પ્રમાણે છે પેહેલું જે દેશમાં પ્રવેશ કરતાજ આવેછે તે કમીખીન^૨
છે, બીજું દક્ષિણ તરફ આવેલું કુસ્તાન^૩ છે, ત્રીજું રાજ્ય લોર^૪ છે,

૧ આ ઠંડાણે રાજ્ય સખ્દ વાપર્યો છે તે ઉપરથી તેમાં ખીન પ્રા-
નો હશે એમ સમજાય, પરંતુ જમીનધાનના વશભોગે ન્યારે પોતાને
વારમાં મળેલું અધિરાજ્ય વેહેંચી લીધું હ્યારે દરેક જણને ભાગ અકેકો
પ્રાપ્ત આવ્યો જે દરેક અરગપરમચી સ્વતંત્ર રાજ્ય તરીકે ગણાયો.

૨ ઈરાની ઇરાકમાં તૌરીસ તરફથી આવી પ્રવેશ કરતા પ્રથમ મોહ
શહેર (સુસતાનીઆ તે સમયે બધાયેલું નહોતું હોવાથી) કસખીન છે, જેને
ખરી રીતે કઝવીન લખે છે તે પ્રથમ રાજધાનીનું શહેર હતું આઠ રાજ્યોના
નામ ગણાવતી વખતે આપણો અથકર્તા મર્ધ વખત શહેરનું નામ આપે
છે જેમકે કસખીન અને કાર્ધ વખતે આખા પ્રાન્તનું નામ આપે છે જે-
મકે ખીન સાત નામે આખા છે જેમ અમરલુમાં આજુ તેમ લખતો
જતો હોવાથી નિયમ ધ્યાનમાં રહી નથી

૩ કુર્દિસ્તાન જે પુરાતન આસીરીઆને તાણે હતું તે ઇરાનના રાજ્યોમાં
લખ્યું તે અસમ્ભવિત છે, જો કે તેનો ધણો ભાગ ઈરાની રાજ્ય તરફથી
જતી લેવામાં આવ્યો છે. ઇરાનના રાજ્યમાં એને ગણીએ તોપણ તે દક્ષિ-
ણમાં આવેલો છે તેમ કહેવાય નહીં આપણા અથકર્તાએ ઈરાની અખાત
ઉપર આવેલું પ્રાચીન, મુસીઆના જેને ખુરીસ્તાન અથવા ખુરીસ્તાન
કહે છે અને જે કઝવીનની દક્ષિણમાં આવેલું છે તેને વાગે લખ્યું હશે
એમ ધારી રાકાય કુર્દિસ્તાનને વાસ્તે લખ્યું નથી એમ જણાવ છે અબુલશી-
દાનીબુગાજમાં લખ્યું છે કે આ શહેર અસરા અને ઈરાનની વચ્ચે આવેલું છે

૪ ઉપરનો પાંત જે ખુરીસ્તાન હોય તો લોર અથવા લર એ
તેનાથી ઉત્તરે આવેલો પ્રાંત હોવો જોઈએ, જો કે કઝવીન અને આખા
ઈરાનને સંબંધે તો દક્ષિણમાં ગણાય

ચોથું ઉત્તર તરફ આવેલું મુઝોલીસ્તાન^૫ છે, પાંચમું રૂપઆન^૬; છઠું સી-રાઝ^૭; સાતમું સોનકારા^૮ અને આઠમું દીમોકાઝન^૯ છે, જે ઈરાનની છે સરહદ ઉપર આવેલું છે.

દીમોકાઝન શિવાય આ બધાં રાજ્યો દક્ષિણ તરફ આવેલાં છે. દી-

૫ મુઝોલીસ્તાન શાને મારે લખ્તું હશે તે જણાવું નથી. પરંતુ ખીજ ભાષાંતરોમાં સીલસ્તામ, સીલીસ્તામ, અને ઈલાલીની જુની પ્રતોમાં સી-સ્તાન લખ્યું છે તેથી ઈરાનના પૂર્વ ભાગમાં આવેલા સિન્જરતાન અથવા સયિસ્તાનને વાસ્તે લખ્યું છે તેમાં શક નથી.

૬ રૂપઆન, ઈરશ્દાન, રપદાન અને અરબો જેને ઈરશ્દાન કહે છે તે ઈરાની ઇરાકના દક્ષિણ ભાગમાં આવેલું છે. સરી વસતા ઈરાનના રાખ-ઓનું રાખપાનીનું બન્ધ નગર હતું. શાહુ અખ્યાસ ખીજાના સમયમાં એશીઆનાં તમામ નગરો કરતાં તે ચઢીઆનું થયું હતું. ઈ. સ. ૧૨૨૫ માં તે મોગલ રાજ્યને તાબે થયું અને ઈ. સ. ૧૩૮૭ માં તૈમુરહમે તેને સર કરી હુદી ધણે ભાગે પાપખાલ કર્યું હતું.

૭ શીરાઝ એ ખાસ ઈરાન અથવા ફાર્સનું મુખ્ય શહેર અને કેટલોક સમય આખા ઈરાનનું મુખ્ય શહેર, એટલું બધું મુસાફરોથી ભરેલું છે કે ઈરશ્દાનથી ખીજા દરબાનનું આ શહેર છે એટલુંજ કહેવું બસ છે.

૮ પૂર્વ તરફના જૂઓળવેતાઓ જેને કોરકાન અથવા શુરકાન કહે છે અને તેથી નિરસશય પ્રાચીન સોક જેને હુરકાનીઆ કહેતા તેની સાથે સંબંધ ધરાવનાર છે. તેનો કાળાંતરે જુદા જુદા લોકોની ઉચ્ચાર ભેદતાથી સોનકારા નામ લખાયું છે. રામુશીઓની પ્રતમાં સોનકારા, બેલની પ્રતમાં સોકામ જુની લાટીન પ્રતમાં સોનતારા, થીટીશ મુઝીગમની પ્રતમાં કોનકારા, બર્લાનમાં પ્રસિદ્ધ મએલી પ્રતમાં સોનકારા, ઈલાલીના મયોમાં કોરકાન, અને એક પુરાતન ઇંગ્રેજ બાષાંતરમાં કોરકારા લખ્યું છે. આ શહેર ડામાધાન પર્વતોની હારની અને કુખીસ અથવા કોમીસીન પ્રાન્તની ઉત્તરે કાસ્પીઅન સમુદ્રની અમિઝોહુના કિનારા ઉપર આવેલું છે.

૯ ગ્રામ તથા દેશ વિગરેનાં નામો ઘણી રીતે અનેક મળતાં આવે પરંતુ અત્રે લખેલું દીમોકાઝન (જેને બેલની પ્રતમાં ટાઈમોકાઝમ અને જુની લાટીન પ્રતમાં થાઈમોકાઝમ લખ્યું છે) તે નિરસશય ડામાધાનને

પૈકાઈન આરખોર સેકો^{૧૦} નામની જગાની નજદીક ઉત્તર દિશામાં આવેલું છે આ દેશમાં ઉત્તમ જાતિના ઘોડા પેદા થાય છે, તેને માટે તે પ્રખ્યાત છે આ ઘોડા હિંદુસ્તાન તરફ મોકલવામાં આવે છે અને તેમની કીમત ઘણી ઉપલે છે જોખામાં જોખા સરેરાસ ખસે લીવરદુરનોઈ^{૧૧} ઉપલે છે વળી આ દેશમાં મોટા કદાવર તથા રૂપાળા ગધેડા ધણી પેદા થાય છે જે ફુનીઆમાં સર્વથી મોડીઆતા તરીકે વખણાય છે આ દેશમાં ઘેડા કરતાં પણ આ જાતિના ગધેડાની કીમત વધારે ઉપલે છે, મારણ તેમનો ખોરાક સાદો તથા મસતો છે, તથા ઘેડા અને ખમ્બર કરતાં જોખો તથા ધાન વધારે ખમી શકે છે, તથા આલવામાં પણ વધારે છે તેથી જે મુસાફરોને એક દેશથી બીજા દેશ જતાં જ્યાં ધાસ મારે તથા પાણી લાખી મજલ સુધી મળી શકતા નથી તેવાં ઘાટ જગનો તથા રેતીના રણો જોખમવા પડે છે અને મુસાફરી લાખી મજલે ઉતાવળ-

માટેજ લખ્યું છે ઇરાનના ઇશાન કોણમાં આવેલા કુમીસ નામના નહાના પ્રાન્તનું મુખ્ય શહેર છે ઇરાનના દરગાહમાં રહેનાર બેનીસના એલચી જે મેદાઈ ખારખેરોએ આ શહેરનું નામ દેખીમાન અને ઇંગ્રેજ ટામસ હુરન્ટે ડાબરગુમેન્ટ લખ્યું છે આવા અપખરો જુદા જુદા દેશના રહેવાસીઓના ઉચ્ચાર જમથી બહુ યદ્દ ગયા છે તે વિષે પાટ્રો ડીલા વહેંચે પોતાના પત્રોમાં સજ્જડ ફરીઆદ કરી છે, અને હુરમનીઆ અને ડાબરગુમેન્ટના ખેવા અપખર આદ્યા છે તે વિષે આશ્ચર્ય ખતાવે છે

૧૦ આરખોર સેમે પ્રાન્તનું નામ એ નામના જણ ઉપરથી પડ્યું છે તે વિષે આગળ સહજ સ્મરન કરવામાં આવ્યું છે, અને વધારે વિસ્તારથી હવેના એક પ્રકરણમાં આવશે

૧૧ ઇરાની ઘોડાઓની જાતિ જે અરબી અને તુર્કી ઘોડા ઘોડીઓના સગમમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી છે તે સર્વત્ર વખણાય છે આ ઘોડાના મુખ્ય વિશે ચાહકોને પોતાના પુસ્તકમાં તથા આરખે ઇરાનના ઇતિહાસમાં વિસ્તારથી લખ્યું ■ લીવરદુરનોઈ નામનું મનણી નાણું દળ ચાદમાં સૈકામાં ચાલતા આ સીકા કરતાં લાલના સીકાનું પ્રમાણ પચીસે એક દળ તેથી જણાય છે કે હિંદુસ્તાનમાં ઇરાની ઘોડાની કીમત લગભગ પદરસંધી એ દળર રૂપિયા સુધીની ઉપજતી

યી કરવી પડે છે તે ઘોડા અચ્ચરે પ્રતા આ જાતિના ગધેડા પોતાની સાથે રાખવા વધારે પસંદ કરે છે, મારણ કે તે ચાનમા ઉતાવળા હોય છે અને ગમેતેવા રવદય અઢારથી દિવસ ગાળી શકે છે હા પશુ આ પ્રમાણે મુસાફરીમાં ઉપયોગમા લેવાય ૥ અને તે પશુ ગધેડાની માફક બોલે વધારે ઉપાડી શકે છે તથા તેનું ખોરાક ખવડાવવા આગળ થાય છે તથાપિ ગધેડા જેટલું ઉતાવળે ચાનનાં નથી આ દેશના મોઢાગરો ઘોડા લઈ કેસી,^{૧૨} ઓરમઝ, અને હિંદી મહામાગરના મિનારાના દેશોમા વ્યાપાર અર્થે નીકળી પડે છે આ દેશોમા ઘોડાની ખરીદી લોગ કરે છે અને હિંદુસ્તાનમાં લઈ જાય છે આ ઘોડા હિંદુસ્તાનમા મરમી બધી હોવાથી અને તેમની પેદાશ તથા ઉઠેર સમસિતોપલ પ્રદેશનાં હોવાથી ધણા વરમ ની શક્તિ નથી

આ પ્રાન્તના પ્રેલાક બાગના લોક કેવળ જગતી છે અરસપરસ જખમ પ્રવામા તથા ખુન પ્રવામાં તેઓ કઈ આચમ સમજતાજ નથી તેઓ ખુની અત કરણના છે પૂર્વ તાર્તર^{૧૩} લોગનો જય ને તેમને ન હોયતો તેઓ વ્યાપારીઓ અને મુસાફરોને મદદ ઉપલવ થી સિવાય રહેજ નહીં તાર્તર લોગ તેમને સખત શિમા કરે છે અહીં એક સરકારી કાયદો પશુ કરનામાં આવેલો છે કે જે રસ્તાઓમા જાય છે તે તમામ રસ્તાઓ ઉપરના રહેવામીઓએ વ્યાપારીઓ માગણી કરે કે તુરત તેમના રક્ષણ વાસ્તે તથા તેમને સડી સનામન પોચાડવા માટે ચાલાક અને વિશ્વાસુ બોમીઆ આવવા જોઈએ તેમણે મુસાફરોને એક જગાએથી બીજી જગાએ પોચાડવા અને બીજી જગાએથી ઉપર પ્રમાણે નવા લેવા આ મહેનત બદલ દરેક વાહેલા પચ્છ દીક એ કે જલ્લ ઓટ^{૧૪} તેમને મળવાના

૧૨ કેસી એ કિસ અથવા કેસ નામનો ટાપુ છે તે આગળ જલ્લા વવામા આવ્યું છે ધરાની અખાતમા આવેલા સિરાફથી વ્યાપાર ઉગતી અહીં લાવવામા આવેલા હતો ઓરમઝના નખાત બદર વિષે દવે પ્રસંગ આવશે ત્યાં મ્હીશું

૧૩ પૂર્વ તાર્તરી લોગ તે મરખીઅન સમુદ્રની પૂવતરફથી ધરાનમા આવેલા મોગલ તાતરો મમજવા

૧૪ એ નામનું ઈલાકીનું ચાનતુ રૂપા નાણું હતુ જુદે જુદે સમયે જુદી જુદી કીમત આ નાણાની ચાલી હતી

પ્રમાણુમા મળતા હતા સર્વ લોખ મુસલમાની ધર્મ પાળે છે શહેરોમા ઘણા વ્યાપારીઓ છે તથા કારીગરો ઘણા છે જે રેશમી તથા જરીઆની માલ બને છે ૧૧ આ દેશમાં ૩ પુષ્કળ પાકે છે, તેમજ ધર્જી, જવ ૧૨ બાજરી, અને ખીજ અનેક જાતિનું ધાન્ય પેદા થાય છે, કાકા અને ખીજ દરેક જાતિના ફળ ઉત્પન્ન થાય છે મુસલમાની ધર્મમા દારૂ પીવાની મનાઈ છે. પરંતુ અહીંના લોક ખીજ રીતે મન વાળી વસ્તુત દારૂનો પીએ છેજ તેઓ દારૂને દેવતા ઉપર ઉમળે છે જેથી તેનો સ્વાદ ફરે છે તથા નામ પણ ખીજનું આપવામાં આવ્યું છે તેથી તે દારૂ નથી એમ મણી પીએ છે, જો કે દારૂમા અને આવી રીતે ઉમળેના દારૂમાં શુદ્ધ તફાવત કંઈ નથી ૧૭

૧૫ પોર્ટોજર મશાનની બનાવટો વિશે લખતાં જણાવે છે કે “આ શહેરની ખરેખરી બનાવટની ઓળખે જાણનાં વાસણો, રોતરજીઓ, તથા રંગીન અને જુદાદાર રેશમી કાપડ છે, જે અત્યંત સુદર હોય છે આવા રેશમના કાશ્મીરી ઉમદા સાનના નમુના ઉપર બનાવેલા કુપદા મેં ખરીદ કર્યા હતા જુલો બલુચીસ્તાનની મુગાફરી પાનુ ૨૪૪

૧૬ ધર્જી ઇરાનના ઉત્તર ભાગમા પેદા થાય છે દક્ષિણમા થાય છે પણ મધ્ય ક્ષેત્રમા થાય છે માલકમ કહે છે કે “ઇરાનમા જવ એક ફારસીગના એક રતન પ્રમાણે વેચાય છે ધર્જીની કીમત એક તૂતીઆશ જરૂરી છે” (ઇરાનનો ઇતિહાસ પુસ્તક ૨ પાનુ ૫૧૮)

૧૭ દારૂને ઉકાળવાની રીત પૂર્વ તરફના લોકોમાં સાધારણ થઈ પડી હતી પરંતુ ઉકાળવાનું કારણ અહીં બતાવ્યું છે તેજ છે કે પછી તે લોકોને સ્વાદ પધારે લાગે છે તે છે એમા શક રહે છે ધર્મીય મુસલમાનો મરતા ઈરાનીઓ દારૂ પીવામા થોડા વેહમી છે ખોટા ડીલા બેલ લખે છે કે સાદ અમ્માસે બે જુલ પ્રકારના કુકમો કાઢાયા હતા એકતો બ્યારે ધર્મનું બધન ફીણ ચએલુ જણાવુ લ્યારે દુમ્મ મ્યો હતો મધ્યે દારૂ વાપરપો નહીં પરંતુ બ્યારે તેનાં જણવામા આવ્યું કે લશ્મરના મીપાઇ ઓએ દારૂને બત્તે અશીણનો મ્સુએ પીવો દાખન ક્યો છે (જેથી તેમનાં શરીર નમ્યા થઇ ગય) લ્યારે ઉપતો દુમ્મ રફ ક્યો હતો

પ્રકરણ ૧૩.

યઝ્દી શહેર તથા ત્યાંનો વ્યાપાર—આ શહેર તથા
કીરમાનની વચલા પ્રદેશમાં પેદા થતાં
પ્રાણીઓ વિષે.

યઝ્દી નામનું ઇરાનની સરહદ ઉપર આવેલું જાય શહેર છે. લાં
વ્યાપાર ધમધોકાર ચાલે છે.^૧ યઝ્દી નામનું રેશમી તથા જરઆની કાપડ
અહીં બને છે જે વ્યાપારીઓ દુનીઆના ઘણા દેશોમાં લઈ જાય છે.^૨ લાં
ના રહેવાસીઓ મુસલમાની ધર્મ પાળે છે. આ શહેરથી આગળ જોઈને પ્ર-
વાસ કરવો હોય છે તેમને એક રથ પસાર કરવું પડે છે જે કરતાં આઠ
દિવસ લાગે છે તથા જેમાં પ્રવાસીઓને આરામ વાસ્તે માત્ર ત્રણ જગ્યા-
ઓ આવે છે.^૩ ખંજુરીઓનાં ઘટ વનોમાં થઈ રસ્તો ચાલે છે, જ્યાં શિ-
કાર પુષ્કળ મળે છે. પાર્દાજ અને ક્વેઈજ નામનાં પક્ષીઓ તથા પથ્થરો
પથ્થર શિકારને માટે ઘણાં મળી આવે છે. શિકારના શોહીન પ્રવાસીઓ

૧ યઝ્દ એ ખાસ ઇરાન અથવા ફારિસ્તાન પ્રાંતની છેક પૂર્વ સરહદ
ઉપર આવેલું શહેર છે. કેપટન કીસ્તી જે ઇ. સ. ૧૮૧૦માં લાં ગયો હતો
તે એવું વર્ણન આપે છે કે “આ શહેર વિશાળ અને મોટી વસ્તી વાળું છે;
એક રેતીના રણના કિનારા ઉપર આવેલું છે, જ્યાંથી પૂર્વ પશ્ચિમ વિસ્તાર
પામેલા પર્વતની દાર શરૂ થાય છે. સદા કરનારાના તથા લાંના રહે-
વાસીઓના માલ મીઠકતના જગ્યા માટે આ શહેર વ્યાપારીઓમાં પ્રખ્યાત
છે. હિંદુસ્તાન, ખેરાસાન, અમદાદ અને ઇરાન વચ્ચે વ્યાપારીઓના
મથકનું મુખ્ય બજાર છે, અને ઇરાનમાં એનાથી વ્યાપારની વધારે અગ-
ત્યતા ધરાવનારી કોઈ બીજી જગ્યા નથી. જુવો-જલુચીસ્તાનની મુસાફરી
પાત્ર ૪૨૧.

૨ અબદુલ કરીમની તવારીખમાં જણાવવામા આવ્યું છે કે ના-
દીરશાહે એક એલમીને આવા યઝ્દી બરત કાપડનાં પચોસ થાન બક્ષિસ
કર્યા હતાં.

૩ આ રણને કરમાનનું રથ કહે છે

રસ્તે શિકારની સારી ગમત કરે છે. જંગલી ગધેડા પછી ઘણા મળી આવે છે ને દેખાવડા હોય છે. આઠ દિવસ પુરા થયે કીરમાનના રાજ્યમાં આવી પોહોંચાય છે.

પ્રકરણ ૧૪.

કરમાનનું રાજ્ય જેને પ્રાચીન સમયમાં કરમાનોઆ કહે-
તા હતા તે-ત્યાંના ખેતીજ પદાર્થો-વ્યાપાર કાદીગ-
રી-ત્યાં પેદા થતાં જાજ પક્ષી-અને આ દેશ
છોડી જતાં આવતો નીચાણનો પ્રદેશ.

કીરમાનનું રાજ્ય ઇરાનની પૂર્વ સરહદ ઉપર છે. પ્રથમ લાંના વં-
શપરંપરા હક ભોગવતા રાજ્યો રાજ્ય કરતા હતા; પરંતુ તાત્તર લોકોને
તાબે ગયા પછી તેમની ઇચ્છાનુસાર સ્થાઓ નિર્માણ થઈ ગઈ છે. આ

૪ શાહ અબ્બાસને અને બીજા ઇરાનના રાજાઓને જંગલી ગ-
ધેડા નવાઈની ઝીજ દાખલ બેઠા કરવામાં આવ્યા હતા તે જાણીતું છે
ફેનલ લખે છે કે એનોફને જે ગધેડાઓનું ઉતાવળી ચાલ માટે વખાણ
કરી વર્ણન કર્યું છે તેનેજ મળતી આ જાતિ છે. ટેકસીસએ ઇ. સ. ૧૬૦૬
માં મેસો પોટામીઆના રણની જરાજર સામે અરબસ્તાનના રણમાં આ
ગધેડાનું એક ટોળું જોયું હતું. એનોફને મેસોપોટામીઆના રણમાં જોયા હતા.

૫ યઝદ અને કીરમાનના મુખ્ય શહેર વચ્ચે લગભગ ૧૬૦ માઈ-
લનું અંતર દરેક દિવસે વીસ માઈલની મંજલ મણુતાં થાય છે. મેજર રે-
નલે જાટથી પટ્ટરથી સાડા પદર અને ખચ્ચરથી સવર અથવા અરાઠ
માઈલની દરરોજ મંજલ ચર્ચ શકે છે તેવી સરાસરી કહાડી છે. સમગ્રનું
જોઈએ કે, ખેતી તથા કૃષિક જાગ સુદ્ધાત આ રણ પસાર કરતાં જરાજર
આઠ દિવસ લાગ્યા હતા. કેટલાક લેખી ત્રયોમા સાત દિવસ જણાવ્યા છે.

૧ કીરમાન એ ઇરાનનો એક પ્રાંત છે. તમા એ રાજ્યની દક્ષિણ
તથા પૂર્વ દિશા વચ્ચે આવેલું છે. રાજધાનીનું શહેર એજ નામનું છે.
પરંતુ તેને ઘણાકે ફારસી ઉચ્ચાર પ્રમાણે સિરમાન અને અરબી ઉચ્ચાર

દેશના પહાડોમાંથી નેને આપણે ટરકોઈસ (પીરોઝા) કહીએ છીએ તે જતનું જવાહીર નિકળે છે પૃથ્વીમાં પ્રુષ્ઠળ પોલાદર અને એન્ડીમનીય ધાતુનાં વળાં પણ છે. સગ્રામને ઉપયોગી સર્વજનતાનાં હથિયારો સારામાં સારાં પાણીદાર આ દેશમાં અને છે, જેવાકે ઘોડાના જોગીર તથા લગામો, તરવાર, બાણ, બાવા વિગેરે સ્ત્રીઓ અને છોકરાઓ રેશમી તથા

પ્રમાણે સિરમન પણ કહેછે પૌર્ટીનર લખેછે કે “કિરમાન શહેર એક વિશાળ મેદાનની પશ્ચિમકેર ઉપર આવેલું છે બ્યાચી લગોલગ પહાડોની હાર લાગુ થાયછે, તે એટલે સુધી કે બે શિખરો તો આ શહેર ઉપર ઝુમી રહેછે. આ બે ટેકરીઓ ઉપર કિલ્લાઓ છે. ઈરાનમાં એક સમયે એ ધણુજ આનાદ હતું અને માત્ર મુખ્ય શહેર ઈસ્ફહાન કરતાજ સહજ ઉતરતું હતું આ નગરની ઉપર નેટલી આકતો યુજરી છે. તથા નેટલીવાર આ નગર સ્વદેશી તેમજ પરદેશી ખુનરેણ લડાઈઓનું સ્થાન થયુંછે, તે પ્રમાણે પૂર્વના કોઈપણ નગર વાસ્તે બન્યું નથી ” (પાનુ ૨૨૨) આપણે અથકાર ઈરાનનો એક ભાગ કિરમાન છે તેમ ગણતો નથી કેમકે ઉપર ઈરાનનાં આઠ રાજ્ય ગણાવા તેમાં તેનો સમાસ કયો નથી, ઇત્તીફાકી ને બારમા સૈકાનો લેખક છે. તે પણ જણાવેછે કે “કરમાનનો દેશ ઈરાન અને મકરાનની વચ્ચે છે” તેથી તેપણ કિરમાનને ઈરાનનો ભાગ ગણતો હોય તેમ જણાવુ નથી.

૨ માક્કમ લખેછે કે “પીરોઝા એટલે “ટરકોઈસ” જતનિતુ જવાહીર નિશાપુર આગળ નિકળે છે (ઈરાનનો ઇતિહાસ પુસ્તક ૨, પાનું ૨૨૦).

૩ આઝીને આ પોલાદરુ વર્ણન કર્યું છે. તથા દિફુસ્તાનના પોલાદ સાથે સરખામણી કરીછે. (મુમાફરી પાનુ ૨૩.)

૪ આ ધાતુ નેને રામુશીઓની પ્રતમા “એન્ડાનીમ” અને બેવની પ્રતમાં “એન્ડાનીકમ” લખ્યું છે, તે જ્ઞાને વાસ્તે છે તેનો અર્થ કોઈ કોઈમાંથી જળી આવેલો નથી. તેમ બાપાતર કર્તાઓએ પણ તેજોળી મઢવા પ્રયત્ન કર્યો નથી. અત્રે જેમ અસવ નકવમા છે, તેમજ લખ્યું છે. ૬ ધાઈધુ કે એન્ડીમેનીઓ ” નેને વાગ્તે આઝીને પોતાની મુસાફરીમાં નોંધ લીધીછે અને લખ્યું છે કે ઈરાનના પૂર્વ ભાગમાં નિકળે છે, તેનો અપભ્રંશ હોય

જરીતું બરત કામ કરે છે તથા વિવિધ પ્રકારનાં પક્ષ પક્ષીઓનાં ચિત્ર તથા સારો દેખાવ આપે તેવાં વચનો બરી સારી કારીગરીથી માલ બનાવે છે.^૫ આવી રીતે બરેલાં કપડાં શ્રીમતોનાં શયનગૃહમાં પડદા, ચાદર, તથા તકીયા વિગેરેના ઉપયોગમાં આવે છે તથા ઘરનો એક શણગાર છે. તેમાં બરતકામ ધણું ઉમદા તથા ચતુરઈથી કરેલું હોય છે પહાડી પ્રદેશમાં બાજ પક્ષી ધણું ચાલે છે જે આમ તેમ ઉડ્યા કરે છે. આ બાજ છાતી, પેટ અને પુંછડી આગળ લાત્રાસ પડતો હોય છે, તથા ઉડવામાં એટલો બધો ઝડપવાળો હોય છે કે, દોઢ પક્ષી એનાથી આગળ જઈ બચી શકતું નથી. કીરમાન છોડી આગળ ચાલતાં સાત દિવસ ઓળંગતાં લાગે તેવું રણુ આવે છે. રસ્તો આનંદજનક છે; તેમાં પાટોજ અને ખીન્ન શિકારનાં પક્ષીઓથી સૌંદર્યમાં ઉમેશ યાગ છે.^૬ રસ્તામાં ધણું ગામ અને ઝિલા તથા છુટક ઊપરનાં ગામડાં આવે છે. છેવટ એક પહાડ આગળ આવ્યા છે, જ્યાંથી ઉતરવાનો ઢોળાવ લાંબો છે, જે ઉતરતાંબે દિવસ લાગે છે, ફળનાં જૂથો અત્યંત ઉગે છે. આ પ્રદેશ આગળ વસ્તીમાં સાગે આખાદ હતો; હાલ રબારીઓ સિવાય ખીન્ન કોઇની વસ્તી નથી. આ સોકો પોતાનાં ઢોરના ચાસ માટે આમથી તેમ ફરે છે. ઢોળાવનો ભાગ આવતા સુધીમાં જે પ્રદેશ આવે છે તે એટલો બધો શીતળ છે કે, ધણું વચ તથા તે ઉપર મોઢા ઝબ્બાથી પણ મનુષ્યની ટાંડ ખળી શકતી નથી.^૭

૫ પેટોજર કહે છે કે “હીજરી સવત ૯૦ માં યથેક્ષી મકરાન દેશની છતના ઇતિહાસની લેખી નકલ ઉપરથી મને જણાય છે કે તે સમયે કિરમાન અતિ વિશાળ, સમૃદ્ધ તથા શાસ અને હથિયારો માટે પ્રખ્યાત શહેર હતું. (પાનુ ૨૨૨). તે છેલ્લીવારકે ઉલ્લંઘિત થયું સાર પછી તે દિવસના જેવો લાનો બાપાર કોઈ સમય ખીલ્યો નથી. જોકે હજુ પણ બાપાર અહીં મોટા પાયાપર ચાલે છે. લાંની બનાવટની શાલ, બંધુક અને કમાન આખા એશિયાખંડમાં વખણાય છે અને તેની બનાવટ ઉપર વસ્તીના એક તૃતિયાંશ ભાગની શાજ ચાલે છે. (પાનુ ૨૨૫).

૬ આ પક્ષીઓના શિકાર વિશે થાડીને પોતાની સુમાફરીને પાને ૩૦ મે સૂચન કર્યું છે.

૭ કિરમાનના શીન અને કબજ પ્રદેશોની વચમાંના પ્રદેશ નજીક

પ્રકરણ ૧૫.

કમન્ડુ શહેર તથા રીઓબાલ્ડોનો પ્રાન્ત-ત્યાં માલમ
પડતાં પક્ષી-ખજાહની એક વિચિત્ર જાતિની
પેદાશ કૈયેના જાતિના લુટારા ગિયે.

આ પદાઃ ઉતરી ન્હા કે તમે એ સપાટ પ્રદેશ ઉપર આવો. આ સપાટ મેદાનનો દમિત દિશા તરફ વિસ્તાર છે, જેના આ પારથી પેને પાર જતા પાંચ દિવસ લાગે છે આ પ્રદેશમાં પ્રવેશના પ્રથમ કમન્ડુ શહેર આવે છે પ્રથમ તો આ શહેર અતિ વિશાળ અને અગત્યતા ધરાવનાર હતું પરંતુ હાલ તો તાનર લોયેની અગાધઓથી વારંવાર પાપમાન થએલું

ખામ અથવા ખમ્મ ગામ આગળ થઈને કરમાનથી ઇરાનના અખાત સુધી જવાનો રસ્તો છે પોર્ટીજર લખે છે કે “નુર્માનશીરનો પ્રાન્ત” જે ઉત્તર ભાગ ખુલુચીઆનથી તેને જુરે પાડે છે ત્યાંથી તે ખમ્મ શહેર સુધીનો પ્રદેશ છે તેની પશ્ચિમે કરમાન પ્રાન્ત છે જે દારખને મળી ગયા છે, પૂર્વમાં રણ આવેલું છે, ઉત્તર તથા દક્ષિણમાં ઉચા પર્વતોની દાર છે, જેમના ઉપર સર્વદા સર્વ ઋતુમાં હીમ જામેનો રહે છે મેં પ્રવાસ કર્યો ત્યારે જોકે નીચેના પ્રદેશોમાં અતિશય ગરમી હતી તથાપિ પર્વત ઉપર હીમ હતું (પાનુ ૧૮૯) ઈબ્ન હૈકમ લખે છે તે “કિરમાનાના શીત પ્રદેશમાં આવેલા મારેન પવતો છે” જેમના ઉપર જરફ રહે છે

૧ કિરમાન શહેર અને ઇરાની અખાત વચ્ચેના પ્રદેશ વિશે વધારે માહિતી મળી નથી પોર્ટીજરે નમ્શે આપ્યો છે જે છેલ્લામાં છેલ્લા તૈયાર થએલો ગણાય છે, તેમાં પણ આ આખા પ્રદેશમાં ફક્ત એક જ નામ આપેલું છે જોકે ઈરાનના જરાગર નિશાન પૂર્વકે જણાવ્યા છે, તેથી કમન્ડુ શહેરનું રમળ નિશ્ચિત કરવું મુશ્કેલ છે જો આ શહેર આપણા અથ કર્તાના સમય પહેલાં નામીયુ ગણાતું બધું થયું હશે અને હાલ પણ હશે ઓગિશ મ્યુઝીઅમ અને ખર્વાનની પ્રતોમાં આ શહેરનું નામ કમન્ડી અને ઈટાલીન ગ્રેયોમાં “એડગમાડ” લખ્યું છે હાનવિબના નકશામાં ખતાવેલું મેમાહન જેને ઈબ્ન હૈકમ મદાન આપે છે તે હોય કે પછી

હોવાથી તેટલું આનંદ નથી જોની પાસેના પ્રાતને રીઝોમાના કહે છે ^૧ આ પ્રદેશની હવા ગરમ છે

આ દેશમાં ઘઉં, ડાંગર તથા બીજા અનેક પ્રકારનાં ધાન્ય પેદા થાય છે ડુગર નજીકના પ્રદેશમાં ખજુર, દાદમ વિગરે અનેક પ્રકારનાં ફળ થાય છે તેમાં 'બાવા આદમનું બોર' નામે ફળ થાય છે તે આપણા શીત પ્રાધાન્ય દેશોમાં જાણીતું નથી ^૨ નદાના ફળ પુષ્કળ પેદા થતા હોવાથી ટર્કી—૬૫ જાતિના પક્ષી અસંખ્ય માત્રમાં પડે છે વળી મુસલમાનો એ પક્ષીને ધિન્દાર હોવાથી ખાતા નથી, તેથી પણ તેમની સંખ્યા વધી પડી છે ^૩ બીજા દેશમાં આ જાતિનાં પ્રાણીઓને મળતા આ પ્રાણી નથી કેમકે તેમનો રંગ સફેદ અને મળેલા રંગ મળીને જે જુખરો રંગ થાય છે તેવો છે, અને પગ તથા ચામ લાલ હોય છે ^૪ દેશની પેદાશમાં ઘેટનાક વિચિત્ર જાતિના પેદા થાય છે મુખ્યત્વે ખરીને એ જાતના મોટા ન્દના ઘોળા

૫ ઈબ્ન હૈમ્ય જેને હૈમિન કહે છે તે હોય, પરંતુ આ માત્ર કલ્પના છે, ખાત્રી પૂર્વક જણાયું નથી

૬ રીઝોમાના આ દેશને ફત્તારને વાંચે લખ્યું છે તે સ્પષ્ટ જ ધરાવના અને નજીકના દેશોમાં ઘણાં શહેર અથવા પ્રાંતોને સામાન્ય રીતે “ફત્તાર” સમઠ લગાડનામાં આવતો હતો, જેનો અર્થ “જે પહાડ વચ્ચેની ખીણમાં વહેનારી નદી અથવા ઘણી નદીઓથી પ્રવાહિત પ્રદેશ” થાય છે આ ઢેકાણે જે પ્રદેશ વિશે લખ્યું છે તે માત્ર તથા ડાનુવિલે આપેલા નકશામાં ખતાવેલી દિવર નામની નદીના મગનો પ્રદેશ છે કિરમાનથી ઓરમઝ જતા આ નદી ઉતરવી પડે છે

૭ બાવા આદમનું બોર તે જેને ઈરાની તથા અરબ લોકો નારજ (નારંગી) કહે છે તેને વાસ્તે લખ્યું હોય એમ સંભવ છે

૮ આ જાતિના ડા (ખુતર)નું માસ ખાવાની મનાઈ લોકોનાજ બહેમને લીધે દરેક પ્રજા કે સામાન્ય રીતે મુસલમાનો તેના માંસને નાપાક ગણતા નથી

૯ આ પક્ષીને જુદી જુદી રીતએ જુદા જુદા નામ આપ્યા છે ડામ્ટર રસલ કહે છે કે આ પક્ષીનું માંસ ત્યાદીષ્ટ હોય છે, શહેરથી એ દિવસની મજલ જેટલો દુર એ મળી આવે છે (અલોપ્થોનો ઇતિહાસ)

બળદ યાવ છે તેમની રૂપાદી દુગ્ધી અને સુનાળી હોય છે, જે ગરમ દેશની અસર છે તેમના તીંગડાં દુકા, જાડા અને પહોળાં હોય છે જે ખબા વચ્ચે મામલ અને એક બે વૈંતબર લાખી ખુબ હોય છે ૬ આ પ્રાણીઓ દેખારડા હોય છે, અને ઘણા મજબુત ટોવાથી ભારે બોળે ખેંચવાના ઉપયોગમાં લેવાય છે બોળે લાદતી વખતે તેમને ઉઠની પેટે ઘુટણે બેસાડી દેવામાં આવે છે બોળે ભર્યા પગી તે ઉભા થાય છે અહીં ગધેડા નેવડા કદના ઘેટાં થાય છે, તેમની પુઝડી લાંબી અને જાડી હોય છે, પુછડી તોલમાં પોણા મણુ અને તેથી ઉપરાતની હોય છે વળી તે ભાગમાં માસ પુષ્કળ તથા સ્વાદિષ્ટ હોય છે ૭ આ પ્રાતમાં માગીના પ્રિહ્વા બધી

૬ આ બળદની જાતિ સુરત અને બીજી પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનની ધણી જગોએ ગાડાં ગાડીઓ ખેંચવાના ઉપયોગમાં લેવાય છે, સાથી આ જાતિ ઇરાનના પૂર્વ ભાગમાં દાખન થઈ હશે ધણા લેખકોએ અને નીબુરે આ જાતના બળદનું વિસ્તારથી વર્ણન આપ્યું છે તેને માર્ટે જુવે અરબસ્તાનની મુસાફરી પુસ્તક ૨, પાનુ પર

૭ આ વિચિત્ર જાતિના ઘેટાની મૂળ પેદાશ એશિયા અને આફ્રિકા ખડની છે તેવું ધણીયાર કહેવામાં આવેલું છે અલેખોના કુદરતી ઇતિહાસમાં આ પશુનું ચિત્ર આપી મસ્રિનર વર્ણન નીચે પ્રમાણે કર્યું છે -

“અલેખોની નજદીકમાં બે પ્રકારના ઘેટાં થાય છે એક જેને “એદુઇન” જાતિનું કહે છે તે ક્ષીટનમાં પેદા થતાં ઘેટાને ધણી રીતે મળતું આવે છે, માત્ર તેમની પુછડી જરા વધારે લાંબી અને જાડી હોય છે બીજી જાતિનું ઘેટું તેવી પુછડી વિગરે ધણી બાળતોમાં વિચિત્ર હોવાથી પ્રવાસીઓએ તેનું ધણુ વર્ણન કર્યું છે, આ જાતિના ઘેટાં અહીં અસખ્ય પેદા થાય છે તેમની પુછડી ધણી પોહોળી અને લાખી તથા છેડાના ભાગમાં ઉપરથી વગેરી હોય છે માંસ સાથે એ ભાગની ચરબી મેળવી ખાનાના ઉપયોગમાં માંખણુ તરીકે લોગ લે છે એક સાધારણ ઘેટું માયુ, પગ, ચામડી, અને આતરડા ચિનાય તોલમાં દોઢથી પોણા બે મણુ સુધી તથા પુઝડી ૫ ૨ ગેર સુધીની હોય ■ મોટા કદનાં ઘેટાનું વજન ધણી વાર પોણા ચાર મણુ અને પુછડીનું વજન સવા મણુ સુધી થાય છે, જે કોઈના માન્યામાં એન્દમ ના આવે અલેખોમાં તેમને વાગાઓ બાપી

ગામે ધણા છે. આ પ્રાતઃમાં કરોના જાતિના લોકો દેશમાં ગઢાર-વટે ફરે છે અને લાગ આવે તે ગામેમાં લુટ ચઢાવે છે તેમના ઉપદ્રવથી બચવાને વાસ્તે આ માટીની દીવાલો બાંધેલી છે આ લોકો કંઈ જાતિના હશે તેથી વાચનારને માહિતી યાવ માટે અત્રે જણાવવાની જરૂર છે કે

હજીરવામાં આવે છે તથા તેમની પુછડી કાઠા વિગરેમાં ભરાઈ ધન ન યાવ માટે લોકો તેમની પુછડીના નીચલા ભાગમાં એક પાટીઈ બાંધી રાખે છે જે તેમની પાછળ ધસડાય છે આ રીવાજ ઉપરથી અતિરાયોક્તિથી એક કહેવત કહેવાય છે કે “ઘેટાની પુછડી ઉપાડવા ગાડુ જોઈએ” પાનુ ૫૧.

આઈને ઈરાનનાં ઘેટાનું વર્ણન આપ્યું છે તેમાં લખે છે કે આ પ્રા-ણીની પુછડી પોશી મણની હોયછે, જે ઉપથી હકીકતને બરાબર મળતુંછે.

■ આવા માટીના કિલ્લાઓ વિષે હુમીદને ઘણી વાર લખ્યું છે. તે પોતાના રચેલા “પૂર્વ બેટો (ઈસ્ટરન-ડીઝ)નો હેવાલ” નામે પુસ્તકમાં પાને ૧૦૮ મે લખે છે કે —

“ બલુચી લોકોએ એકદમ ગોઝખુન ગામ આગળ ઝડપ સવારીએ ચઢી આવી દેખાવ દીધો, તેથી ઈરાનના મુખ્યાને એટલો બધો બચ વ્યામ થયો કે તે એક ઉચ્ચ માત્રાના કિલ્લામાં હતો તથાપિ ઘોડેસ્વાર ધર્ધ પલા-યન કરી ગયો... ..બલુચીઓ પ્રથમ ગામના પશ્ચિમભાગ તરફ આવ્યા. બંન્નાં હાલ આપણી કાઠી છે, અને સાથી માટીની દીવાલ કાઠી રસ્તો કરવા લાગ્યા.” પોર્ટીંગ લખેછે કે —

“ બનપુર ગામ નહાતું અને ખરાબ બાંધણીનું છે એક સમયે તેની પાછળ માટીની દીવાલનો કિલ્લો હતો જેમાં અતરે અતરે પુરજ બાંધ્યા હતા. હાલ આખી દીવાલ પડી ભાંગી છે (બલુચીસ્તાન અને સિંધની મુસાફરી, પાનુ ૧૭૬.)

૯ પુરાતની લાટીન પ્રતમાં આ લોકોનું નામ “કરાનીમેવીન્ડીઆની” લખ્યું છે મિથુ નદીની નજીકથી કરાની અખાત તરફનો જે પ્રદેશ છે તેને “ કરાન ” કહે છે જેનો અર્થ કિનારો યાવ છે આ દેશના નામ ઉપરથી “ કરોના ” લોકોનું નામ પડ્યું છે તેઓ તેમની પટોમના બલુચી લોકો જેવાજ દેખાવના છે કદાચ તેમની ઉન્નતિ જુદી દશે આપણા અચકારે તેમની છુટારી આન વિષે બરાબર વર્ણન આપ્યું છે ઇમ્મ હૌકલ પ્રદે છે કે, કાફ પર્વતના જંગલોમાં ગ્દેના લોકો બલુચી છે. કાફ પર્વતને

જગતાધનો બનીને નગોદર ને કુમ્ભાખાન (આખાઈ)નો બાઈ થતો હતો આ નગોદર તુસ્તાનમાં અમલ ચલાવતો હતો ૧૦ જગતાધના દર નારમાં વ્યારે એ રહેતો હતો સાગે તેને માર્ક દેન છતી સ્વતંત્ર રામ થવાની ઇચ્છા થઈ એના નાબળમાં આવ્યું હતું કે હિંદુસ્તાનમાં

શરસીમાં કોઈ કહે છે, તેથી આ લોકોને બનુચી તેમજ કોઈ નામ આ પાયા છે (પાનુ ૧૪૦) આ લોકોની કુટારી આવ વિને લેફ્ટેનન્ટ પોલીસ જે પોતાના ચોપાનીઆમાં સવિસ્તર હોવાન આપો છે તે કહે છે કે “નહાઈ લોકો બનુચી લોકોની એ જગલી તથા કુટારી જાનિ છે તેઓ કુપી રીતે ચોરી કરી લીધામાં લીધું ગણે છે, પરંતુ જ્યોત્ કુટ ચનાવી પરાક્રમ બતાવવું એ ઉત્તમોત્તમ કર્મ ગણે છે તથા આવા વીર પુરુષનાં અસત વખાણુ થાય છે આવે સમયે ને માણસોએ મદદ કરી હોય છે, તથા ને ને કુટારી કરી હોય છે, પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને છોકરાઓ મદદ કરી પકડી લાવ્યા હોય છે તે તથા જનાવરો વિગરે પકડી લાવ્યા પછી નિશ્ચયોગી થવાથી કાપી નાખ્યા હોય છે, તે બધું વારંવાર ઉત્સાહથી ગણાવે છે (પાનુ ૫૮) બનુચીસ્તાનના એક રહેવાસીએ તેજ મુસાફરને કહ્યું હતું કે “આપણે હાલ “મકરાન”માં છીએ જ્યાંનો દરેક જણ કુટારો છે ને પોતાના પડોસીને અને બાઈને પણ કુટારા પાછો હતો નથી” (પાનુ ૧૩૯)

૧૦ આ નગોદરનું શુદ્ધ નામ નીમદર ઓપનાન છે તે હુલાશ ખાનનો પુત્ર અને જગતાધનો પિનાઈ બનીને હતો તે ઇરાનની પોતાના બાઈ આબાકની ગાદી ઉપર બેઠો અને અહમદખાન નામ ધારણ કર્યું એના કુટુમ્બમાં એ પ્રથમ પુત્ર હતો જેણે મુસનમાની ધર્મ જાહેર રીતે સ્વીકાર્યો હતો આપણા અથ કર્તાના જણાવ્યા પ્રમાણે આ નીમદર જેણે હિંદુસ્તાન તરફ ચઢાઈ કરી, તે જો જગતાધના દરબારમાં રહ્યો હોયતો તેનો સમય એ પેઢી અગાઉ નિર્માણુ થાય, મરણુ કે જગતાધ દા ૩ ૧૨૪૦ માં શુજરી ગયો અને અહમદખાન નીમદર છ સ ૧૨૮૨ સુધી શિનનો રાજ થયો ન હતો પૂર્વ તરફ પરાક્રમ તરફ પ્રવાને બેતાળીશ વર્ષનો સમય વીતે, એ અમલકિત છે જંગીકખાનના અનેક પ્રયોગોમાં માર્ક બીજો નીમદર અગાઉ થયો હતો તેમજ આ ચઢાઈની વાત આપણા અથ કર્તાના સમય પહેલાં કદ અગાઉ મનેની હોવી જોઈએ

મવખાર^{૧૧} નામે પ્રાત છે, બ્યાનો અઝઝુદીન મુલતાન^{૧૨} નામે રાત્ર છે, આ પ્રાત હજુ સુધી તાર્તર લોકોની સત્તામાં આવ્યો નથી, એમ સાબળીને તેણે શુભ રીતે આશરે દરેક હજાર છટેલ અને સાદસિક માણુમેલુ લશ્કર તૈયાર કર્યું, અને પોતાના કાકાને કંઈ પણ ખર્ચ વગર બા-લારાનના^{૧૩} પ્રદેશમાં ચર્ધ કેમરના^{૧૪} રાજ્યમાં આવી લાગ્યો. અહીં આગળ રસ્તાઓ ખરાબ હોવાથી તેના ઘણા માણુમે તથા જનવરો નાશ પામ્યા આખરે એણે મવખાર^{૧૫} પ્રાતમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાંના રાજા અઝઝુદીન ઉપર એકદમ ચઢી આવ્યો અને જખરામથી તેની રાજધાનીનું શહેર ડેલી (દેલી) છીનારી લઈ લા રાજ્ય કરવા લાગ્યો^{૧૬} જે તાર્તરોને

૧૧ આ ઠેકાણે મવખાર અથવા લઘી વાર લખાય છે તેમ મલ-વારને ઠેકાણે મલ પ્રતમાં લખ્યા પ્રમાણે “લદવાર” જેને લોહોર કહે છે તે જોઈએ કારણ કે દીલી ઉપર ચઢી આવતા લોહોર પ્રાતજ રસ્તામાં આવે અને મનમારતો હોયજ નહીં આ ખારી નદીના જો કે ઉદ્ભવ છે તથાપિ સંભવિત છે

૧૨ અઝઝુદીન, ગયાઝુદીન અને મુઆઝુદીન એ દીલીના પહાણ રાજાઓના તેમજ તેમના આધરાજ્ય તાગાના પ્રાતોના મુખાઓના સામાન્ય ઇતિહાસ હતો

૧૩ બાનાશાન (બદખશાન) એ એકમસ નદીના મૂળની નજદી કામાં છે અને સિંદુ તથા ગંગા નદીઓના મળ તરફનો જે પ્રદેશ જંગલો અને તાલો હતો તે તરફ આવેલું છે તેથી દીલી ઉપર આવતા તે રસ્તામાં આવેજ

૧૪ આ ઠેકાણે “કેસમર” તે ‘કાતમીર’ ને મદ્યે લખ્યું છે બદખશાનથી લોહોર, સરહદ અને દીલી તરફ આવવાના રસ્તામાં કે યોડી રસ્તો કાણુલ ઉપરથી છે, પરંતુ આને તો દુગરેખા રહી ગુસ્ત રીતે ચલાઈ કરવી હતી, માટે આ રસ્તો નેણે લીધો હતો

૧૫ આ ઠેકાણે અટ દીમી આવે છે જે ના ઉપર એ ચઢી આવી ઘુસી ગયો તે પંજાબ પ્રાત હતો જેનું મુખ્ય શહેર “લદવાર” અથવા લોહોર હતું મનમાર જગથી લખાયું છે

૧૬ તૈમુરનએ હિંદુસ્તાન ઉપર ચલાઈ ની ત્યાર પહેલાં મુગલ તા-

એ પોતાની માથે લાવ્યો હતો તેઓ ગોરા વણુના હતા તેઓ હિંદુ
સ્તાનની સ્વામી રંગની સ્ત્રીઓ સાથે હળવા તેમની પ્રભુ યદ્ધ તેમને "ક
રેના" નેનો અર્થ "વર્ણમંદર" એટલે "મિશ્ર" એવો થાય છે^{૧૭} આ
લોકો નેમને લુટકાટ કરવાની ટેવજ પડી ગઈ હોય છે તેઓ માત્ર રોઓ
બાર્દાના પ્રદેશોમાજ લુટ ચલાવે છે એમ નથી. પરંતુ જ્યાં તેઓ ફાવી
રાકે છે ત્યાં ધુમી જાય છે હિંદુસ્તાનમાંથી તેઓ જાડુ અને મત્ર તત્ર
શીખ્યા છે, ને પડે તેઓ એકદમ અંધકાર કરી નાખે છે તથા દિવસનું
અજવાળું એટલું બધું જાણુ કરી નાખે છે કે ધણો નજદીકથી પણ મા-
ણુસ પરસ્પર દેખી રાકે નહિ.^{૧૮} જ્યારે તેઓ લુટ ઉપર નીકળી પડે છે

તેરોએ દીક્ષીની છત કરી હોય તેવો કાંઈ ઇતિહાસ કે નોંધ લીધી નથી.
પરંતુ "ફરિતા" નામની તવારીખ ફારમામાં છે અને જેનું "૩૩" એ
ઉમેશ બાપાતર કર્યું છે, તે ઉપરથી આપણને માનુષ પડે છે કે "દીક્ષીનો
રાજા મુન્નામુદીન જૈરામગાદ ઇ સ ૧૨૩૬ મા ગાદીએ બેઠો અને ઇ સ.
૧૨૪૨ મા તેનો અત આઓ આ રાજાને તેના વજીર અને ખીજા ઉમ
રાવો સાથે અણુમનાવ થયો, તેથી તેમણે બડ ઉદાસ્ય આવા અણીના
સમયે સમાચાર આવ્યા કે, જગીઝખાનના મેગવોએ લાહોર ઉપર ઘેરા
વાળો છે એ પ્રાતના સુનાની આગે તેના લશ્કરે બળવો ઉઠાવ્યો, તેથી
તે રાત લઈ નાખી પુટ્યો છે અને દીક્ષી તરફ આવ્યો છે, લાહોર દુશ્મ-
નોએ લુટ્યું છે અને લોગને ૩૬ પાંડી તેઓ લઈ ગયા છે આવી ખબર
આવી તે દરમ્યાનમાં વજીર રાજમધાની ઉપર ચડી આવ્યો અને સાડા
બધુ મામ સુધી ઘેરા ધાલ્યો આખરે શહેરના માણુમે પવટાયા અને
શહેર વજીરને હસ્તગત થયું ઇ સ ૧૨૪૧ જૈરામને કેદમાં નાખ્યો જ્યા
તે કગામ મોતે ગરી ગયો મુગલ લોકો પંજાબ પ્રાંત સુધી ગઈની પાલ
ફર્યા" આ ઉપરથી જણારો કે જગતાધિના મરણના લગભગ સમયમાં
એટલે ઇ. મ ૧૨૪૦ મા મુગલ લોમિર્નું લશ્કર ચડી આવ્યું હતું અને
દીક્ષીના તામાના પ્રાંતો ઉપર હુમલો કરી લુટકાટ કરી પાણુ મધુ હતું

૧૭ સમ્પ્રતયા "ડરણુ"નો અર્થ "મિશ્ર જાતિથી ઉત્પન્ન થયેલો"
થાય છે

૧૮ જન્મ મરના વહેમ અસર અર્થ દેકાણે ચાલતા હતા આપણો

ત્યારે આ વિદ્યા અજમાવે છે. નથી તેઓ શુભ રહી શકે છે. આ પ્રાંતમાં તેઓ ધણીખરી વાર લુંટ ચલાવે છે, કારણ કે, દેશ પરદેશના વ્યાપારીઓ ઓરમઝ બંદરમાં બેઠા થાય છે તેમને જ્યારે દિલ્લિસ્તાનમાંથી આવતા વ્યાપારીઓ બેઠા થવા રાહ નોંધે અહીં લાંબો વાર ટકવું પડે છે ત્યારે પોતાનાં ઘોડાં તથા અન્યથા જે લાંબી મુસાફરી વિગેરે કારણથી નકામાં થઈ ગયાં હોય છે તેમને આ પ્રદેશમાં મોકલી દે છે, જ્યાં ચારે પુષ્કળ ખર્ચ ખાતાં ખને છે. કરાના લોકોને આ ખજર પડે છે કે એકદમ ચઢી આવી આ દાર માચવનારાઓને પકડી કેદ કરે છે, જે કઈ વળતરમાં અપાયતો છુટે છે. માર્કોપોલો પોતે^{૧૦} પણ આવા જાદુના અંધકારમાં એક સમય સપડાઈ ગયો હતો, પરંતુ કેનમલખીના^{૨૦} કિલ્લામાં નાચી જઈ ભરાયો હતો. તેની સાથેનાં ફેલ્કાંક માણસો તે લોકોના હાથમાં પકડાઈ ગયાં હતાં જેમાંનાં ફેલ્કાંકને વેચી દેવામાં તથા ફેલ્કાંકને મારી નાંખવામાં આવ્યાં હતાં આ લોકોનો એક રાજ હોય છે અને તેને કેંગખર કહે છે.

અથ કતાં જાદુથી ધુમ્મ અધકાર પસરાવવાનું લખે છે તેનો દેખાવ જોઈ જુરો છે; તથાપિ એ દેશમાં જણાતાં “મૃગતૃષ્ણા” વિગેલખ્યુ હોય એમ મંબવે છે. એશ્શીન્સ્ટને કાણુલની તજારીખમા આવાં મૃગતૃષ્ણા નજરે નોંધાવું પાને ૧૬ મે લખ્યુ છે તથા તેનું વર્ણન કર્યું છે

૧૯ આ વાત ઉપરથી એકલુજ જણાય છે કે, આ લુંટારાઓ ડુગરામાં રહેતા હતા. તેથી જે ધુમ્મસ પડે છે તેનો લાભ લઈ વણજારો લુટી લેતા જે રસ્તા ઉપર થઈ વણજાર તથા વ્યાપારીઓને જતુજ પડે તે ઉપર માંકડી ખીણોમાં તેઓ ભરાઈ રહેતા હતા

૨૦ કેનમલખી અને ખીજ વાચન પ્રમાણે કનોસલીમ આપણા દાલના નકશાઓમાં જડી આવતુ નથી પરંતુ એમ સમ્ભવ જણાય છે કે, એ શબ્દ “ખાનુસલમ” (મલામતીનું ઘર) નો અપભ્રંશ લખાયો હશે એશ્શીન્સ્ટન લખે છે કે “અમે ચાલતા હતા ને વખતે મેદાનમાં એક નદાનો પરંતુ સુંદર કિલ્લો અમે દીઠો; અમને કહેવામાં આવ્યું કે, હુદારાઓથી મુમાફરોનો જવાબ થવા માટે આ કિલ્લો છે.” (પાનું ૧૭)

પ્રકરણ ૧૬

કિનારાથી થોડેકુદર દિંદી મહાસાગરમાં ગ્વાલેલા એક ટાપુ ઉપર

પર આવેલું 'ઓરમઝ નગર' ત્યાંનો વ્યાપાર-અને ત્યાં એક

જાતિનો ગરમ પવન વાય છે તે વિષે

દક્ષિણ દિગા તરફ પધરેલું મપાટ મેળન, જેને ઓગળના પાંચ દિવસ લાગે છે એવું આ લગ મહેનામા આ યુ છે, તેની દર આવી દીઠે આપણે લગભગ વીસ માદન સુધી દોળાન પડતા રહતા ઉપર આવીએ છીએ આ રસ્તો ધબોજ બધ ભરતો છે મારગ - લુટારો મુમાકરો ઉપર દક્ષો ઠરી તેમને લુગી લે છે આ દોળાવ ઉતરી રવા કે પાછા એ પીળ મેળન ઉપર આવીએ છીએ, જેને "ઓરમઝનું મેદાન" કહે છે તથા જે ઘણું રમણીય છે આ રથને નદાના નદના ઝરણુ વહે છે અને જેમાં માર્ગિજ, મુઝા, પોપટ અને આપણા દેશમાં જાણીતા અને જાતિના પક્ષીઓ મનોન મરી રવા છે એના ખજુરી જૂમના ઘટ કુનેથી ધવાયે પ્રદેશ દિગોચર થાય છે એમ જાણના આનના આખરે સમુદ્રનો મિનારો આવે છે, ત્યાંથી થોડેક દર એક ટાપુ ઉપર ઓરમઝ નામનું નગર છે,

૧ " ઓરમઝની નજીકના પદાડી પ્રદેશમાં ખેતણું જમીન છે તથા દોર ઉઠે છે અને ઘણી મજસુત જગાઓ પણ છે ફરે પડા ઉપર એ મુખી હાય છે, તેને સુનતાન તરફથી દરમાયો મળે છે એમ છતાં પણ તેઓ કીરમાનના પ્રમણામાં અને કારિમાન તથા સજસ્તાનની સરદદ સુધી ચઢી જાય છે તેઓ હુટ મરતી વખત પાદન રહે છે સનારી પ્રતા નથી એવું કહેવાય છે કે, તેમની ઉત્પત્તિ અરમોમાથી છે અને તેમણે અતિશય દ્રવ્ય સમિત કર્યું છે

૨ ઓરમઝનું મૂળ રાહરે ધરાની અખાતના પૂર્વે કિનારા ઉપર વસેલું હતું જુદા બેટ ઉપર હતું નહીં અને કિરમાનના રાજ્યના મોગોસ્તાન પ્રાંતમાં હતું દસમાં મેદાના પાછના ભાગમાં, અને દીક્ષ સાધ જણાવે છે કે, આ રાહરે કિનારા ઉપર વસેલું હતું તે લખે છે કે — કિરમાનમાં ઓરમઝ વ્યાપારીઓનું મોટું મથક છે અને તેમનું મુખ્ય બદર છે તેમાં

ન્યાં હિંદુસ્તાનના તમામ ભાગોમાંથી તેજનો, ક્રીઆણુ, હીરામાણુ, મોતી, નારકસખ, હાથીદાંત અને ખીજ અનેક ચીજો લઈ વ્યાપારીઓ અહીં

મસજિદો અને બાગરો છે. વ્યાપારીઓ પરામા રહે છે " (પાનુ ૧૪૨)
 કિસ્માનમાં રાત્રી કરતાં કેટલાંકના કહેવા પ્રમાણે સવજીવ વગના અને
 પ્રેવાકના પ્રેવા પ્રમાણે મુગલ વગના ઝોરમાં પાયમાલ કર્યું હતું
 આ બનાવ પ્રમોદે લાના બેન પોતાની માનવતા વર્ધ આ મહેરબાની આ-
 શરે તેર માઈલ દુર જોઈને નામના ઠાપુમાં જઈ ગયા આ રમાણે નવા
 ઝોરમઝ નમરનો પાયો નખાયો જે નમર હતું પણ વધારે કીર્તિમાન
 થવાને નિમિત્ત થયું હતું અહીં જોડે પાણીની તળાસ છે તથા જમીન
 ક્ષાર અને ગંધક ભિન્ન છે, તોપણ ઉપર પ્રમાણે હું અને લીધે આ ફેરફાર
 થયો છે અપ્પુલશીદ જે ચીંદમા ચેકનો આપણા અંચર્તાનો સમગ્રલીન
 લેખક છે તે પણ આ બેટ ઉપર વસેલા નગરનું વર્ણન કરે છે આ બેટ
 ઇ. સ. ૧૫૦૭માં આલેક્ઝાન્ડ્રો અલ્ફાન્સની સરદારી નીચે પોર્ટુગીઝ
 લોકોએ જીતી લીધો હતો. ગાઈમન પોતાના " હિસ્ટોરીક ડીગ્વિઝીશન "
 નામના ગ્રંથને પાને ૧૪૦ મે લખે છે - "તેઓના (પોર્ટુગીઝોના) હાથમાં
 આવ્યાથી ઝોરમઝ ગ્રંથ સમયમાં આખા ઇરાન અને હિંદુસ્તાનના
 તમામ ભાગોમાં વ્યાપારની ચીજો પુર પાડનાર ગુજળ બન્યા બની ગયું
 ત્યાં એક શહેર જામ્સુ જે આખા પૂર્વમાં સમૃદ્ધ, ભવ્ય, અને મોજ શોખીલું
 બની રહ્યું." તેમની પામેથી ઇ. સ. ૧૬૨૨ માં ઇંગ્રેજ લશ્કરની સ-
 હાયથી શાહ અબ્બાસે જીતી લીધું તેના કિલ્લાની દીવાલો અને જાહેર
 મકાનોને શાહે જમીનદોસ્ત કરવી નાખી તથા વ્યાપારનું મથક ત્યાંથી
 બદલીને નજદીકના કિનારા ઉપર અમ્મુન નામે જગાએ કરવામાં આવ્યું,
 જેનું નામ બદલ અબ્બાસી ગમ્યું પરંતુ તે દરમ્યાનમાં કેપ ઓફ ગુડ
 હોપ આગળ ચર્ચ યુરોપમાંથી આવનારો રસ્તો જડી આવ્યો અને તેથી
 વ્યાપાર તે રસ્તે ખેંચાવાથી ઇરાની અખાત ઉપરના બદરો મારફત આ-
 લતો વ્યાપાર ભાગી પડ્યો ઇ. સ. ૧૭૫૫ માં નેપુલ ત્યાં ગયો હતો,
 તે સમયે જે બેટ ઉપર ઝોરમઝ હતું તે નાદીરશાહના એક નૈઋત્યિકારીના
 તાબામાં હતું. અને ગામ તદ્દન નજીક હતું

આવી રહે છે આ વ્યાપારીઓ ખીજ વ્યાપારીઓને પોતાનો માન વેચે છે ને આખી દુનીઆમાં મોઝે છે આ નગર, ખરેખર, વ્યાપારનું મોટું મથક છે એને તામે ખીજ શહેરો તથા કિલ્લાઓ છે, તે કીરમાનના^૩ રાજ્યનું મુખ્ય ગઢેર છે સાંના હાકેમનું નામ રૂમેદીન અમેમક છે^૪ આ હાકેમ સ્વયં સત્તા યજવે છે તથાપિ કીરમાનના રાજાના^૫ રક્ષણ

૩ આ ઉપરથી એમ સમજવું કે એરમક ખીજ શહેરો કરતા મજૂદી અને વસ્તીમાં ચઢીઆતુ હતો પરંતુ કીરમાન પ્રાતનું મુખ્ય ગઢેર તો મિરમાન બધવા મિરમાન હતું, બધા રાજા રહેતો હતો.

૪ 'તુરાનશાહની તનારીખમાં' ટેંસીરાએ એરમકના સુલતાનોની વસાવટી આપી છે તેમાં રૂમુદિન મહમદ નામ આપેલું છે આનો મમય નિર્માણુ ચોક્કસ રીતે યો નથી, પરંતુ આપણો પ્રવાસી બ્યારે ધરાની અખાતમાં આ પો, તે મમયે આ રૂમુદિન જેતુ નામ અત્રે રૂમેદિન લખ્યું છે, તે રાજા હશે જેમ "અહમદ" નામનો ધણામો જમ પરી નાખે છે તેમ અત્રે 'આમમ' લખ્યું છે તે "આકિમત" તે ટેકાણે છે પૂર્વ તરફના લેખકો વણીનાર અહમદ મદમદ અને મહમદ એ ત્રણ નામોમાં જમ પરી નાખે છે.

૫ અહીંના વગના મચિ દીનારે હેલા સત્તુ વસના રાજાને ૪ મ ૧૧૮૭ માં ગાદી ઉપરથી ઉઘડી મુખ્યે અને પોતે રાજા થયો ત્યાર પછીનો કિરમાનના રાજાઓનો ઇતિહાસ ઈ જાણવામાં આવ્યો નથી, પરંતુ હુલાશુ અને તેના વશએએ ઇરાન જીતી લીધું અને મુગલવશની સ્થાપના પરી સાર પછી કિરમાન તેમના તાજાનો પ્રાંત થયો હતો ડીજે રોસ જણાવે છે કે મમુદ ઝિનારા ઉપર આવેલા મુગલસ્તાનના મુખ્ય શહેર એરમકના રાજાએ પોતાના પકડેલી કાએકના મચિ પાસેથી જેડન નામનો બેટ મેળવ્યો અને સામુદ્રધુની આગળના દરિયાની સાવચેતી રાખ નાસાઈ એક નૌકા સેના રચાવી આ પ્રમાણે સત્તાધારી થવાથી લગાઈ ઉઠી તેમાં તેણે કાએક પણ જીતી લીધું કાએકનો મચિ ઇરાનના (ખર જેતા કિરમાનના) રાજાનો ખડીઓ હતો, તેથી ઇરાનનો રાજા ચઢી આવ્યો, અને ઝિનારા ઉપર વમેલા એરમક નગરના રાજાને એ જગાછોડી જેડન મેદમાં જઈ રહેવાની ફરજ પાડી અહીં એણે નવું એરમક નગર

નીચે છે. પોતાની હદમાં બ્યારે કોઈ પરદેશી બ્યાપારી મરી જાય છે ત્યારે તેની સર્વ માલમિલ્લત આ હાકેમ સ્વાધીન કરી પોતાના ખમનામાં લઈ લે છે. અહીં ગ્રીષ્મ ઋતુમાં ગરમી અત્યંત પડે છે તથા હવા ખમડી જાય છે. તેથી તે ઋતુમાં મહેવાસીઓ શહેરમાં નહીં રહેતા તેઓ કિનારા ઉપર આવેલા બાગોમાં અથવા નદીઓના કિનારા ઉપર જાય છે. અહીં તેઓ નાની નાની ખુપડીઓ પાણી ઉપર બનાવે છે એક બાજુ ઉપર પાણીમાં હડા સોટા ખોલી દે છે, ત્યાંથી બાજ લાકડા નાખી છેડા કિનારા ઉપર રાખે છે આ માથા ઉપર ખુપડી બાધી હવા માટે પાંદડાંનું હાજ કરે છે અહીં આશરે નવ વાગતાંથી જ્યારે સુધી જમીન ઉપરથી એવે! ગરમ પવન વહે છે કે તેના સપાટામાં આવનાર મનુષ્ય ધણુ સુગંધાર્ધ જાય છે અને મરી પશુ જાય છે માટે આટલો વખત તેઓ પાણી ઉપર બાધેલી ખુપડીઓમાં ગાળે છે રેતાળ મેદાન ઉપર આવતા પવનના સપાટામાંથી કોઈ બચી શકતુ નથી. આ પવન વાવા માટે છે કે તુરત લોકો દાઢી બાંધ્યુ. પરંતુ ધરાનના રાજાને જહાતની ઉપજમાંથી ખડણી આપવાની સ્વીકારી, તેથી બન્ને નગર તેના હસ્તગત રહ્યા આ પ્રમાણે તેલ્લેત્રીસ વર્ષ રાજ્ય ભોગવ્યુ. હીએરોએ આપેલી હકીકત ધણે અરે આપણે ગ્રંથ કરી અહીં અને મુખ્યત્વે કરી ત્રીજા વિભાગના પ્રકરણ ૪૩ માં કહે છે તેને મળતી છે, પરંતુ આ પોર્ટુગીઝ ઐતિહાસક આ તમામ બનાવો એજન રાજા ગોરકુનશાહ, જેણે જેરન ઈ સ ૧૨૭૩ માં જીતી લીધુ હતુ તથા જે ટેકરીરાએ આપેલી વગાવણી (જેમાં એડુ નામ અઝઝુદિન ગોરકુન શાહ લખ્યુ છે) પ્રમાણે ઈ સ ૧૩૧૮માં જુમરી ગયો હતો, તેના સમયમાં બન્યા એડુ સૂચવે છે આ પ્રમાણે સમય નિર્માણમાં એ ઐતિહાસ કે ચોક્કસાઈ કરી નથી. તથાપિ એણે જણાવેલા અગાઉના બનાવો આ રાજાના માપ અથવા દ્વય ઐરુદિનના સમયમાં બન્યા હશે એમ સંભવ છે અરે

૬ આવો ધિક્કાર પાત્ર રાજ્યદ્વં સુરોપમાં પશુ ધણુ થોડા સમય અગાઉ સુધી આવતો હતો, જે હકને ' ડોઇટડીઓમેન ' = બ્યાનબી હક કહેતા હતા

૭ આ જાતિનો ગરમ પવન, જેને ઇલાલીમાં ઇલ મિરેફો તથા આફ્રીકામાં હુરમાયન કહે છે તે વિષે મુસાફરોએ ધણુ લખેલુ હોય છે.

સુધી સરીર ત્રુકે તેવી રીતે પાખીમાં મેની જાયજી, અને પવન મધ યતા સુધી એમને એમ બેસી રહે છે ૮ ગરમી વળીજ પડે છે તે વિશે માહો પોતા સખના કહે છે કે જ્યારે તે આ પ્રદેશમાં હતો ત્યારે નીચે પ્રમાણે મનાવ મન્યો હતો

એરમજના દક્ષિમે કારમનના રાજને ખળી આપતા ત્રુકે મરી તેથી જે સમયમાં મહેવામીઓ શહેર છોડી બહાર જાય છે તે સમયમાં હરકર મોકલી વસુદ મરી લેવાનો ઇરાદો ર્યો આ ઉદ્દેશથી મોળસે મવાર તથા પાચ દત્તર ખાદ્યની એક હરકરી કુટ્ટી તે લોખના ઉપર એકદમ છાપે મારી મબરાવનાના હેતુથી રાએઆર્થીના પ્રાંતમાં થઈ મોટી પરતુ એવું બન્યું કે ભોમીઆની ત્રુકથી તેઓ ધારેની જગાએ સારી પડતા પહેલાં આવી પળેઆ નર્વા તેથી એરમજથી થોડે દૂર વૃક્ષની ધટામાં વામો મહેતુ પડ્યું ખીજે વિરસે મવારમાં તેમણે કુચ મરી કે ઉપર વણવેના ઉખ્યુ પવન એકદમ વહેવા લાગ્યો અને મરગુમગાર્ધ મરણ પામ્યા, તેમની ખમર મહેવાને એમજણ પણુ જીવતો ન રહ્યા એરમજના લોખને જ્યારે

હાસનની દક્ષિણના રણોમાં તો આ પવન ધબ્બોજ નાસ વર્તાવી દે છે એ પવનને વાસ્તે પોટીજર નીચે પ્રમાણે લખે છે —

આ રણોમાં ગરમ પવન એટલેતો માળી નાખે છે કે એના સપાટામાં આડના નાણી તથા વનસ્પતીને ફના મરી નાખે છે જીનધી સપ્ટે મર માસ સુધી આ પવન વહે છે આ સમયમાં જે રસ્તે મેં મુસાફરી કરી તે તત્તન બન રહ્યું છે મનુચીઆનમાં આ પવનના જીવં જીવં જીવંદે-જીવંદે (જાનના) અને માદે સિમૂમ (નારાકારક પવન) એવા નામ આપ્યા છે એ એટલા બધા ઝેરી છે કે (ઉદ સુધાતને પણ મારી નાખે છે આવો મનાવ બનતા નજરે જોનાર એક પુરે મને હમીયત કહી) તે પ્રમાણે મનુષ્ય ઉપર પણ તેનું એટલું જોર છે કે એ પવન લાગતા માંસ મખત થઈ બેચાવા માડે છે જલ્દે અગ્નિથી શરીર બળતું હોય તેની મરીને થીડા થાય છે, ચામડી બળ છે અને થોડી વારમાં નાણુ જતા રહે છે (પાનું ૧૩૬)

૮ આ પ્રમાણે પાણીમાં બેસી રહેવા વિશે પીટો દી લાવ્હેવ તથા મુકીવીજરે સ્વાનુબવની અવિચાર હકીકત ઉપર પ્રમાણેજ આપી છે

આ બન ની બચ પડી ત્યાં દવામાં ખીમાડ થઈ મરણી ગાયે નદી માટે મુડદાને દાગી દેવા તેઓ ત્યાં આગ્રા આ મુડદા એવા તો ગેમાઈ ગયાં દનાં કે તેમને કિચકતાવાત ને બાગ જાતે તે નુગ્ન ખરી પડતો. તેથી ત્યાં પચા દતા ત્યાં જ આગ્રા ખોદી દાટવાં પડ્યા દતાં -

પ્રકરણ ૧૭.

ઓરમઝ બહરનાં વહાણુ—જેમાં ફગનો પાક થાય છે તે સતુ—અને ફરેવાસીઓનો ખોરાક તથા શીતલાત વિષે.

ઓરમઝના રક્ષણે પળીજ ખરાબ બાંધણીનાં છે તેથી મરને પારને બપ બરેલા છે ને આપારીઓ તથા ખીલ માળુમે આ વહાણોનો ઉપયોગ કરેછે તેમને ધણુ નેજમ આવી પડેછે મોગી ખોટ તેમાં એ છે કે તેમની આંધળીમાં ખીતા મિયકુલ વાપરતા નથી તથા લામ્પુ વા પડેછે તે ધણુ જરૂર તથા માગીના વામજુ પેટે બાગી જાય તેડુ હોયછે આ લાન્ડમાં ખીત મારવા જતા ને એમ્મ શરી જાયછે પાગીઆના છે-કા ઉપર જેમ બને તેમ સાનચેતી રાખી મારડીથી છે પાડી લામ્પાના ખી વાધી વહાણના મહાણુ સાથે જડી સેટે પછી તાગીએરની કાધીનાં ફારડા-થી પાગીઆ પરખર જાડી પેટે આ કાધીના ફારડા પાગીમાં ધણો વખ-ન ટપી નામ્છે તાગીઆના રક્ષણુ વાગ્તે પીગ (તાર ઉમગી બનાવેને

૯ નીગીની આવી દાખન થઈ જાયછે તે બામત ગાર્ડને ઉપર પ્ર માણેજ વર્ણુન મ્બુટે તે લખેછે કે આ પરનથી મોત થાયછે, શેકાઈ જવા થી આકૂતીમાં ફરફાર થઈ જાય છે તથા અન્યથો જુદા પડી જાય છે બળી ખીજ હાલની બનેલી દક્ષિણીના દાખના પાલ આપ્યા છે (ગમ પુ ૨ પાનુલ)

૧ પોર્ટુગીઝ લોન્ડોએ ઓરમઝ છળી લીડુ ત્યાર પેહેલા ઈરાની અ-ખાનમાં ત્યાં વહાણુ વપરાતા દતા ને રિંગે આપણુને માર્ગ માહીતી નથી આ બનાવ પછી પોર્ટુગીઝ અને મીઝન યુગેખીઅન લોન્ડોના અમાગમથી તે-મના વહાણો જોઈ ઈરાન અને હિન્દુસ્તાનના વહાણોની બનાવટમાં ફરફાર થઈ ગયો છે, તથાગિ આપણા અચકારે આપેલુ વણુન નિમુરે આપેલા વર્ણુનને મગમર મગણુજ કે કોરોમાન્ડા બિનારા ક્રમ વપરાતા મગમર

મીકણો પદાર્થ) વાપરતા નથી પરંતુ માછીના તેલને ઓગ્મ સાથે મેળવી પાગીઆ ઉપર ચોપડી દેછે વડાણોને એક મડ, એક સુકાન અને એક તુલક માત્ર હોય છે. આ વડાણોમાં માલ બરાઈ રહે છે કે તેના ઉપર ચામડા ઢાંકી દેવામાં આવે છે પછી તે ઉપર ઘોડા ચઢાવે છે, જેમને હિંદુસ્તાનમાં લાવે છે વડાણ ચોખવાસને નેમની ઉપર લોખડના લગર (ખિલાડા) રાખતા નથી પરંતુ જમીનમાં ખુપી ગળય તેવા નીચ જાતિના લગર વાપરે છે, તેથી પરિણામ એ થાય છે કે હવામાં તોફાન થાય છે સારે (કેમકે આ મસુદ્ર ઘણો તોફાની છે) ધસડાઈ જઈ નાશ પામે છે.

આ સ્થળના વતનીઓનો રંગ જરા સ્થામતા ઉપર છે અને તેઓ મુમતમાન છે ત્યાં નર્મર મામમાં ઘઉં, ડાંગેર અને બીજા અનેક પ્રકારના ધાન્યની વાવણી થાય છે અને ફસન માથ મામમાં લેવાય છે. ફળ પણ માર્ગ મામમાં જ પાકે છે, ખજુર મે માસમાં ઉતરે છે આ ફળોમાંથી તેઓ બીજા વસ્તુઓ મેળવી દારૂ બનાવે છે. જે માણસોને પીવાની ટેવ નથી તેઓ નયમ બ્યારે આ આમવ પીએ છે સારે તેમને એકદમ કેદ

જેને ફ્રેન્ચ લોકો ' એનગી ' અને અંગ્રેજો ' મસુવા ' કહેછે, તે બરામર આનેજ મળતા છે તેડુ ' લ' જેન્ડીરે ' પોતાની સુસાદરીના પુસ્તક ૨ પાનુ ૫૪૦ માં જણાવ્યું છે કાથી હિંદુસ્તાનમાં માદી રીને જાણીતી છે જેના દોરમાં અને વડાણના મજબુત દોર બનેછે.

૨ છે પ્રવે લગી સફર કરતા વડાણો ઘણા ખરા જે સુકાનથી આવે છે આવા વડાણ આપણા મથ મર્તાએ મનામની સામુદ્રધુની પસાર કરતા દીકા હતા તેડુ તેણે જણાવ્યું છે તે આગળ આવશે.

૩ મલાયાના વડાણો ઉપર પણ લોખડના લગર રાખતા નથી. તેઓ એ જાડુ અને બારે લાકડુ લઈ તેને જમીનમાં ચોટવા વાસ્તે એક દાંતો રાખે છે અને બારને વાસ્તે પથરા બાધે છે.

૪ આવા મગમદેશમાં ઘઉં પાકે તે આપણને આશ્ચર્ય લાગે, પરંતુ અહીં ઘઉં પાકે છે તે વાત ખાત્રી પૂર- જણાવવી છે.

૫ ખજુરીમાંથી ઉત્પન્ન થતા ઝેરી રમને તાડી કહે છે ખજુરીને મથાગે છે. પાડી ત્યાં વામણ માધે છે તેમાં તે રમ બરામ છે, જે પીવાના

મઠી જાય છે. પરંતુ પાછળથી તેમને પુટીકરક થાય છે. સ્ત્રીના વતનીઓનો ખોરાક આપણા કરતાં જુદો છે, કસરત કે જે ઘઉંની ચોટલી કે માંસ તેમના ખાધામાં આવે છે તે તેમની તનદુસ્તી ગમડે છે. તેઓનો ખોરાક ખજુર અને મીઠું દીધેલી માછલી છે. આ માછલી “યુનસ” તથા “સીઓલ” જાતિની તથા ખીછ જે જાતિ તેમને શુશુકારી માલમ પડે તે જાતિની ખાવાના વપરાશમાં અહીંના લોકો લે છે. ગરમી અતિશય પડવાથી દરેક વનસ્પતી બળી જાય છે તેથી બેજવાળા જમીન નિવાસ ત્રાસ ઉગેલું કોઈ જગાએ જણાતું નથી. અહીં જ્યારે કોઈ મબાવિત શુદ્ધ ગુજરી જાય છે ત્યારે તેની સ્ત્રીઓ લાગત ચાર અઢવાડીઓ સુધી દરરોજ રોક કરી રહે છે; વળી આ પ્રમાણે રડવાને વાગે તો ચૈમા લઈ બાહુતી રડનારા પણ મળી આવે છે, જેમને મરનાર માથે કંઈ મળ્યું હોતો નથી.

કામમાં લે છે પરંતુ ખજુરનો દારૂ પણ અહીં જતાવે છે તે એવી રીતે કે ખજુરને પાણીમાં નાખી ખૂબ ઉકાળે છે પોટીંગર કોડે છે કે મકરાનના લોકો ખજુરને ઉકાળી દેરી દારૂ જતાવે છે જે ઘણાજ જલદ તથા તુકાન કરી છે. “કેનોફનના સધિ વિગ્રહ” માં જણાવ્યું છે કે આખીસેનીઆના ગામડાંમાંથી સ્ત્રીક લોકોને આવે દારૂ મળ્યો હતો.

૬ પૂર્વ ખટના દેશોમાં તેમજ કેટલાક મુસોબના દેશોમાં મુલા પાછળ રાવા કુટવાનો તથા એવી કુટણી કરનાર મનુષ્યો બાદે રાખવાનો રીવાજ છે તે વિશે મુસાફરોએ ઘણીવાર લખેલું છે અહીંન લખે છે કે “ સ્ત્રીઓ લાંબા લાંબા પોકાર કરી રડવાનો દેખાવ કરે છે અને કંઈપણ લાગણી શિવાય કુટે છે. ” ઇસ્ટ ઇન્ડીઆ અને ઇરાનના હેવાલના પુસ્તકમાં ફાયર લખે છે કે “ મરનાર પાછળ બાહુતી રડનાર રાખવાનો રીવાજ પડે છે. અને મરનારની વિધવા મામમાં એકવાર ખણીની કબર આગળ જઈ રાજીઓ મારી રહે છે. લાહીન અને ખીછ પ્રતોમાં આ શોકવાળવાનો સમય ચાર અઢવાડીઓને બદલે ચાર વર્ષ જતાવ્યા છે.

પ્રકરણ ૧૮.

આરમ્મ સુક્યા પત્રે જે પ્રદેશમાં સુસાદ્ગી ફની અને
બીજે રસ્તે થઈ ફીગમાનમાં પાછા આવ્યા તે તથા
પાણીના ગુણને લાગે ગેટવી જ્ઞની થાયછે તે વિષે

આરમ્મ વિશે આપુ મ્હી, દિગ્માન વિ. ગુ એક જાહેર ।
વિભાગમાં આપુ વારી ગીરમાનના લગત થે । તરફ પાછા આવીશ
આરમ્મ છોડી ફીરમાન તરફનો બીજો રસ્તો જોતા એક રમણીય મેદાન
આવેછે અહીં ખોરા ના ફક્ત ધાન્ય પાકે, પક્ષીઓમાં પાટીંગ પુષ્કળ
ધામછે પરંતુ આદેશમાં પાકેના થઈની જે રોટની જનાવનામાં આવેછે તે
તે લોકોને તે ખાવાનો મહાનરો પડ્યો નથી હતો તેમનાથી ખાઈ મક્કાતી
નથી, મ્હકે અહીંના પાણી મન મ્હવાં તથા ખાસ હોવાથી રોટલી પણ
મ્હવી લાગેછે હરે જાણુએ ગરમ અને આરાપાણીના ગરમ માનમ પડે
છે ને ખમ જેવા આમળનાં દરદો ઉપર નહીં, સુચ ૧ ૨ અર્થ ખમ્મર
અને બીજા વળી નીતિના ફળ પામ્મ

પ્રકરણ ૧૯

ફીરમાન અને કોળીઆમના વચેના રજુનો પ્રદેશ તથા
ત્યાના પાણી કહવા છે તે વિષે

ફીરમાન છોડી ત્રણ દિવસ માત્રા પછી એ રજુના કિનારા ઉપર
અવાયછે આ રજુ એળગતા સાત દિવસ તાગેછે સારપત્રી કોળીઆમ
આવેછે આ સાત દિવસ પૈકી પ્રથમના ત્રણ દિવસનો પાણી ધણુજ

૧ કોળીઆમને લાગીના તાતમાં ગોળીઆમ અને બીજામાં કોળીયા
નમ લખ્યુછે ઠાનિના તેમજ મ્હીમી એને કમીમ, તથા ઇન્ન હોદ્દા
અને પોટીંગર એને ખુનીસ લખેછે ઇન્ન હોદ્દા કહેછે ન પાણીના ત
રણ તથા ખજુરીનાં જણેવાળા એક રજુના કિનારા ઉપર ખુનીસ રહેર
આવેયુ છે અહીંથી દૂરાક મુધી જતા એક મરહિલા (એક જાતિન

કમતી મળેછે અને તે પણ એવુંતો ખાઈ, ઘાસ જેવું લીલુંજમ અને દુર્ગંધી હોયછે કે કાંઈથી પીશકાતું નથી. એવું એક દીપુંબે પીવામાં આવે તો ઝાડા બહુ થાયછે. આ પાણીના બનેલા મીઠામાંથી એક રતિબાર જે લેવામાં આવેછે તો તેની પણ ઉપર પ્રમાણેજ અસર થાય છે. આ કારણથી આ પ્રદેશમાં ચર્મ જેમને મુસાફરી કરવી પડે છે તેમને પોતાની સાથે આ પાણી સંઘરી રાખવાની જરૂર પડે છે. પરંતુ પશુઓને જેવું

હાવાઈનું માપ) થાયછે. આ રસ્તો કાપનાં જ્યાં લંગી કાઢી પહોંચેછે ત્યાં સુધી ઉજ્જડ વેરાન નગર પડેછે. કારણકે ત્યાં કિચિત પાણી માલમ પાતું નથી. (આઉસસેએ કરેલું માપાંતર પાનું. ૧૯૪) પોર્ટીજર સંમેલે કે “પ્રથમ આ શહેર આબાદ હતું. અને ત્યાં સીસ્તાનના હાકેમ તરફથી કોઈ “અર-અશરમેગ” નામે રહેતો હતો. પરંતુ હાલતો તે ઉજ્જડ, પાયમાલ અને નજીવું ચર્મ ગયુંછે ત્યાંના લોકો લૂટારા અને જીંદગી; અને પુરાસાન તથા ધરાનના દેશોમાં શૂદ્ર ચલાવેછે, વણજારો લાંટીસેછે. (પાનું. ૨૨૯.)

૨ ખારાપાણીમાં ઝરણુ અને કારની પોપડી જાએલી જમીન જે પોર્ટીજરે કિરમાનમાં જોયાં હતાં તેનું આ પ્રમાણે વર્ણન કર્યુંછે. “ એક નરદમ પ્રવાહી મીઠાની નદી પસાર કરી; પ્રવાહ મારા ઘોડાના છુટણુ શુકી જમ્ય તેટલો ઉંડો વહેતો હતો; નદીની બન્ને કિનારાથી હજારો વાર (યાદ) સુધીની જમીન દરેકા અરધ જેવી, ક્ષાર (મીઠા) ની જડી પોપડીઓ જાણી હતી જે અમારા ઘોડાની ખરીઓ વચ્ચે ક્યંડ ક્યંડ બોલી બાગી-જતી (પાનું ૨૩૭.) હોદિસ્તાનના નમામ પદાડોમાંથી ધણિ જાનિના ખનિગ પદાર્થ (ધાતુ, ઈલાદિ) નીકળે છે. ધણી જગ્યાએ નરદમ કારનાં ઝરણું વહેછે જેના ઉપર કાંઈપણ અમુકના નાકયા અને બીટુમન જેવી પોપડી જાતી ફાળેછે. (પાનું ૩૧૨.) ખીસતથી કંઈ મંડાવા સુધીના ધોરી રસ્તા ઉપર એક પદાડનાં દારણે, જેમાંથી લાલ રંગનું મીઠું ખોદી કાઢવામાં આવે છે આ મીઠું ખાવામાં પાચનશક્તિ મારી ધરાવે છે. આ પદાડમાંથી અંધક અને ફટકડી પણ નીકળે છે. (પાનું ૩૨૩) ” અગ્નિમાયકા ઉપરથી જાણાયછે કે આ રણમાં યના મીઠામાં “સલ્ફેટ ઓફ મેગનીશીઆ” છે અને ક્ષારરમ થાયછે તેનું કારણ કે “સલ્ફેટ ઓફ આયરન” સાથે તે મિશ્ર થાયછે.

પાણી મળી આવે તેનું પીવું પડે છે અને પીએછે તે બિચારા છેરવા માંડે છે આ ત્રણ દિવસની મુસાફરીમાં માર્ગ અનુષ્ઠાન સ્થાન લેવામાં આવતું નથી મારું ઉત્સાહ અને ઉત્સાહ લાગે છે અહીં દોરને માત્રમ પડતાજ નથી કેમકે અહીં તેમના ગુનરા વાગે ધામ પાણી મિલક્યું છે નહિ કે એવે દિવસે એ મીઠા પાણીની નદી આવે છે, પરંતુ તેનો પ્રવાહ જમીનની અંદર છે અત્રના પ્રવાહના જોરથી એમનું જમીન ફેડી માર્ગ માર્ગ થયે પાણી નદીમાં નીકળી આવે છે અને થોડાં અંતર સુધી પ્રવાહનુશ્ચય પડે, જ્યાં અહીં પાણી પુરુષ મળી આવે છે આ થયે થાકી ગએલો મુસાફર લાખી મુસાફરી પછી આનંદ વર્ધી તાજે થયા તથા પોતાના પગને તાજ કરવા ઉતારો કરે માથાના ત્રણ દિવસની મુસાફરી પ્રથમના ત્રણ દિવસ લેવીજ છે, જે પુરી કરી ગયા કે ફોજાઆમ આવે છે

પ્રકરણ ૨૦

કોખીઆમ શહેર અને ત્યાંનો વ્યાપાર.

કોખીઆમ વિભાગ નહેર છે ત્યાંના વનનીઓ મુમનમાની ધર્મ પાળે છે આ દેશમાં લોખંડ, અમરમ અને એન્ડાનીમની ધાતુઓ પુષ્કળ નીકળે છે પોતાને ખુબ પાણી મરી નવાના મોટા મદના આરમા બને છે આ દેશમાં મસૂ પુષ્કળ નીકળે છે તથા હાટી નામની ધાતુને સ્પોડી-અમ જોડે મિશ્ર મરી ઉચ્ચ પ્રકારનો સુરમો બનાવવામાં આવે છે તેની બનાવટ આ પ્રમજે છે ઉપયોગમાં આવે તેવી કાચી ધાતુ જે જગાએથી નીકળે છે ત્યાંથી તે મદીને ધિમ્ધિમ્તી બરીમાં મુકે છે બહી ઉપર લોખંડના મળીયા પામે પામે ગોમ્બેલા હોય તેવી જાતની ગોમ્બે છે મચી

૩ ઇબન હુદલ્લ લખે છે કે ‘ખુરાસાનના જગતનો પૂર્વ ભાગ મકરાન અને મહમ્મીસ્તાનની મરહદ ઉપર આવેલો છે, એરજુની દક્ષિણે કિરમાન અને કારીસ્તાન તથા ઇમ્પહાનનો કષ્ટ ભાગ છે આ રણ લટાર અને એક લોખંડનું નિવાસ સ્થાન છે બોમીઆ ગિવાર આ જગલમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી અને મુસાફરી પણ ધોરી રસ્તે ચાલે’ (પાનુ ૧૮૨-૧૮૪)

ધાતુ બાળવા માંડે છે એટલે તેનો ધુમ્ર ઉપલા સળીયાઓને વળગે છે, જે હંડો પડનાં સખાઈ પકડે છે. આ બનાવટને ટદી એટલે સુરમો કહે છે. તથા જે સખત ધાતુ બળી શકતી નથી તેનું સ્પોડીઅમ યાવ છે. ૧

૧ પાને નોટ માં એન્ડાનીદા અને એન્ડમની ધાતુઓ એકજ હરો એવું અનુમાન કરવાના કારણ દર્શાવવામા આવ્યા છે. પરંતુ આ ઠેકાણે ટદી તથા સ્પોડીઅમ બનાવવાની રીત આપણા કર્તાએ જે જુદું પ્રકરણ પાડી સ્પષ્ટ બતાવી છે તે ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે એન્ડોનીદા કાંસાને વાસ્તે તેણે લખ્યું હોય. કાસુ અને એન્ડીમનીને સ્પષ્ટ ભિન્ન દર્શાવનારા અગર એકજ હજો તેવું દર્શાવનારા કયા ગુણ આ ધાતુઓમા રહ્યા છે તે નિષ્કૃષ્ટ કરવાનો હોમ દુ કરતો નથી. પરંતુ માર્કોએ ઠાસાને બદલે એન્ડીમની લખવામાં ભૂલ કરી હોય તો તે ક્ષમાવદ છે સુરમો બનાવવામાં કાંચુજ ઉપયોગમા આવે છે “ ઇરાનની ચીકણી માટી વાળી ભૂમિમાં મુખ્યત્વે કરી કરમાન પ્રાન્તમા ટદી બનાવવાની ધાતુ પુષ્કળ નીકળે છે.” (એન્ડીઅસની પૂર્વદેશોમાં મુસાફરી) બુઝુચિસ્તાનથી કરમાનની મુસાફરીમાં પોટીજર લખે છે કે પામેના પ્રદેશમા સુરમામગ (સુરમાનો પાવાણું) પડેલું છે (પૃષ્ઠ ૩૮) પૃથ્વીના પૂર્વ ખડમા ઇરાનીઓ જેને સુરમો કહે છે અને હિંદુસ્તાનના લોકો જેને અજન કહે છે તે પુષ્કળ વપરાય છે, અને તેની બનાવટમા મુખ્ય વસ્તુ ટદી છે એ વાત નિવિવાદ છે; પરંતુ હિંદુસ્તાનના કોય મથદમા અજન અને સુરમો એ બંનેને વારને એન્ડીમની શબ્દ આપ્યો છે. આ બનાવટની ચીજોનાં નામ ગમે તે હોય પરંતુ આપણે અથ કર્તા કહે છે કે ટદી, જે સુરમો કે અજન તરીકે વપરાય છે, તે કિરમાનના પ્રાંતમાંથી નિકળતા ખનીજ પદાર્થમાંથી બનાવવામાં આવે છે તે વાત નો વાસ્તવિકજ છે.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

કાળીઆમથી ઈરાનની ઉત્તર સરહદ ઉપર આવેલા

દોમોકાઈન પ્રાંત તરફ રવાનગી—તથા ત્યાંના

એક વિચિત્ર જાતિના પૃક્ષ વિશે

કાળીઆમ છાડીને પસાર થતા આઠ દિવસ લાગે એવા એક શુષ્ક રણમાં આપણે પ્રવેશ કરીએ છીએ. મઈપાણુ જ્વતનથી વૃક્ષ અહીં જોવામાં આવતા નથી અને જે પાણી મળે છે તે વાદમા કડવું હોય છે. આ કારણને લીધે રસ્તામાં પોતાનું પોષણ મરવાને મુસાફરો જે જે કંઈ જરૂરી વસ્તુઓ હોય છે તે સાથે રાખી લે છે, તેમના પથઓને તો આ રણમાં જેવું પાણી મળી આવે છે તેવું પીને તરમ મલાડવી પડે છે. આ પાણીમાં આઠો ભેળવીને કડવો સ્વાદ મલાડી જોઈએ. જેવાય તેવું મુસાફરો તેમના પથને વારંવાર કરે છે. આઠમાં દિવસને અંતે આપણે દી-મોકાઈન પ્રાંતમાં આવી પહોંચીએ છીએ. આ પ્રાંતમાં ઈરાનની ઉત્તર સરહદ ઉપર આવેલો છે અને તેમાં ઘણા નગર અને કિલ્લા છે. આ પ્રાંતમાં એક વિચિત્ર જાતિના જંગલ છે તેમાં “સર્વ વૃક્ષ” નામનું વૃક્ષ જોઈ શકાય છે. “આરમોર મેફા” કહે છે, તેની પેદાશ ઘણી ધામ છે. આ

૧ અહીં આ દી-મોકાઈન જમ્યા છે તે ઈરાનની ઈરાન કાણુની સરહદ ઉપર આવેલો કામાવાન પ્રાંત છે. પુગનન હરકાનીઆ એની દક્ષિણમાં આવેલો છે, હરકાનીઆ અને આ પ્રાંતની વચ્ચે ઉત્તર તરફ આવેલી ૫-૫ પતોની દાગ તથા પુર્વ તરફ આવેલો ખુસસાન પ્રાંત અને કુમીસનો નદાનો પ્રાંત જેવું એ મુખ્ય શહેર છે તે તથા કારવું રણ આવેલું છે. પોતે કડવું જમ્યારે મીનથી આવી પહોંચ્યું હતું તે વખતે કારપીઆનની મામુદકુની અથવા તખામર નો અગત્યનો માર્ગ રક્ષણ મરવાના હેતુથી ઈરાનના તખતનો વારસ આરકુને પોતાનો મોકો તખત પાપાવી પડ્યો હતો તેની માને લઈ ૨ લઈ આ શહેર અગત્યના પડાય નાખ્યો હતો, અને તેનો કુદુમને કુદુમખાનના કુદુમની કન્યા લઈ આરકુનને અહીં આગમ આવીનેજ મોપવાનું કરમાન હતું.

૨ સેએ=૬૫ વગરનું મરવાનો હેતુ એ છે કે મુસાફર દી-મોકાઈનમાં ૬૫ દિવસે એક જગ્યાને લેઈ પથ કાઢે છે ત્યાં નિગત ધામ છે.

રખેર સેક્રેનો અર્થ “શુષ્ક” અથવા “ફળ વગરનું વૃક્ષ” એવો થાય છે. તેનાં લક્ષણ અને ગુણ આ પ્રમાણે છે:—તે ઊંચું થાય છે; થડ ધણું મોટું હોય છે; અને એનાં પાંદડાં ઉપલી ખાજૂએ લીલાં અને નીચલી ખાજૂએ ધોળાં અથવા ભુરાશ પડતાં હોય છે; એનું કાષ્ટ નક્કર અને મજબૂત તથા હળદરવાને (બોક્સ વુડને) મળતા પીળા રંગનું થાય છે. એને છંદવાં અગર દીસીઓ થાય છે પણ તેમાં કંઈ ફળ હોતું નથી.

૨ આ જંગલની નજીક સોસો માર્શિ સુધી ખીછ કાઢી જતનું જાડ નથી, માત્ર એક ભાગમાં લગભગ દસ માર્શિ સુધીમાં જાડ માલમ પડે છે.

૩ આ પ્રાન્તના વતનીઓના કહેવાથી માલમ પડે છે કે માસીડોનના રાજા અલેક્ઝાંદર (સિકંદર) અને દારા વચ્ચે અહીં આગળ યુદ્ધ થયું હતું જે છંદગીને જરૂરીઆતીની ચીજો શહેરમાં સારી રીતે મળી આવે છે. હવા સમશીતોખી છે અને તાપ કે ઠાઠ હદ ઉપરાંત પડતાં નથી. લોકો મુસલમાની ધર્મ પાળે છે. તેઓ ખુબસુરત હોય છે અને મુખ્યે સ્ત્રીઓ તેા ફનીઆમાં સર્વથી ખુબસુરત છે.

૪ સિકંદર અને દારા વચ્ચે છેલ્લું યુદ્ધ તેા કુર્દીસ્તાનમાં ત્રીસ નવ દિની નજીક આવેલા અરમેલા (અરખીલ) આગળ થયું હતું; પરંતુ પછીથી કમનસીબ દારાની પાછળ એક બેટના (હામાદન) આગળથી કારખીઅન સામુદ્રકુની અથવા આવરના માર્ગમાં થઈને સિકંદર પડ્યો હતો અને કૉમીસેની (કુમીસ) પ્રાન્ત જતું મુખ્ય શહેર હીકાટોમખીલોસ (હદાચ દામાધાન હોય) છે ત્યાં સુધી આવી પહોંચ્યો હતો, અહીં આગળ કમનસીબ દારાને તેની પ્રજાએ જ મારી નાંખ્યો એટલે સિકંદરનું પાછળ પડવું આડયું હતું માસીડોનના સિકંદર સંબંધી દંત કથાઓ દેશના આ ભાગમાં ઘણી ચાલે છે.

૫ હવાની નરમાશ અને કારખીઅનના દક્ષિણ કીનારા ઉપરની ખી-ગાડવાળી હવા વિશે જોલ્લીરીઅસ, ચાર્ડાન અને ખીખ મુસાફરોએ લખ્યું છે; પરંતુ દામાધાનની આસપાસના પ્રદેશ અને આસાખાદ તથા ફરહાખાદ વચ્ચે આવેલા પ્રદેશની વચમાં પર્વતોની હાર આવી રહી છે અને તે પ્રદેશ ઉંચાણ ઉપર છે. શાહ અખ્યાસ પોતાનો દરબાર આસાખાદ અને ફરહાખાદમાં કરતો તેથી એના રાજ્યમાં યુરોપીઅનોએ આ શહેરોની સફર કરી હતી.

પ્રકરણ ૨૨મું.

પર્વતનો શેખ—તેનો મહેલ અને બાગ, તેનું પકડાણું
અને મૃત્યુ.

આ દેશ વિશે કદાચ પછી હવે પર્વતના શેખ^૧ વિશે કહેવામાં આવશે. જે પ્રદેશમાં એનો નિવાસ હતો તેને “મુલેહેલ” નામ મળ્યું છે. જેનો અર્થ મુસલમાન લોકોની ભાષામાં “નાસ્તિકોની જગા” એવો થાય છે. અને એના અનુયાયીઓને “પમુલેહેલી”^૨ એટલે નાસ્તિક મતને માનનારા એવો યાચ છે. આ નામ ખ્રીસ્તીઓમાંના કેટલાક નાસ્તિકોને આપણે “પાપરીનાઈ”^૩ લગાડીએ છીએ તેવુંજ છે. પર્વતોના આ રાજા વિશે નિચે

૧ અરબીમાં એનું ખરું નામ “શેખઅલ્જબલ” પર્વતોનો રાજા છે. શેખ એ શબ્દ કોઈ જૂદા, રાજા, ધર્મ શરૂને લગાડવામાં આવે છે. આ પર્વતનો શેખ જે ધર્મ સંબંધી ઝગુની લોકો ઉપર સત્તા બોગવતો હતો, તેનાં મુખ્ય સ્થળ અલામત, લમસીર, કર્દ, કુહ અને મન્ડીઝ તથા રૂબાર પ્રાંત હતા, આ બધી જગ્યાઓ ઈરાની લોકો ઈરાનના જે પ્રાંતને કાહિસ્તાન અને અરબ લોકો અલ્જબલ કહે છે તે પ્રાંતમાં આવેલી છે.

૨ આપણા ગ્રંથ કર્તાએ “મુલેહેલ” અથવા “મુલેહેલ” નામ વાપર્યું છે તે શુદ્ધ છે, અને તેથીજ જણાઈ આવે છે કે પુર્વ તરફના દેશો તથા ભાષા વિગેરે સાથે તેનો પરિચય ધાર્ડો હતો, ઈરાનના સલ્જૂક વંશના ત્રીજા રાજા મલિકશાહ જલાલુદ્દીનના રાજ્યમાં આશરે ઈ. સ. ૧૦૫૦ અરસામાં હસનબિન સલાહ નામના સાહસિક પુરૂષના શિક્ષણથી ઈસ્માયલિયન પંથમાંથી એક ઝગુની પથ સ્થાપાયો હતો. આ પથના લોકોને “રશીક” મિત્રોએ નામ આપવામાં આવ્યું હતું. જેમને ધર્મના અલંત સુસ્ત મુસલમાનોએ “મુલેહેલ” નાસ્તિક નામ આપ્યું હતું. મુસલમાન ધર્મના બે મોટા વિભાગો પૈકી તેઓ અલીના વંશજોને ગાદીના ખરા વારસ માનનાર શીઆ મતના હતા. તેઓના પંથની પ્રજાલી પ્રાચીન કરામત અને અર્વાચીન વાહાબી લોકોને મળતી આવતી હતી.

૩ પાપરીનાઈ લોકોને સાધારણ રીતે વાલ્ડેન્સિઝ અથવા આલ્પીન-ન્સિઝ અને ફ્રેંચ લેખકો પેટેલિન્ઝ કહે છે.

પ્રમાણે હેવાલ જુદા જુદા માણસોથી મોઢોપોવોના સાબળવામા આવ્યો છે. એવું નામ અલાઉદ્દીન હતું અને તે મહમ્મદનો ધર્મ પાળતો. બે પર્વતોની વચ્ચે આવેલી એક સુદર ખીણમા એણે એક મોટા બાગ બનાવ્યો હતો અને તે પ્રત્યેક જાતનાં સ્વાદિષ્ટ મેવાના વૃક્ષ તથા પ્રત્યેક સુગંધી વનસ્પતિ જે જે મળી શકી તેથી ભરપૂર હતો. જમીન ઉપર જુદા-જુદા બાગોમા અનેક પ્રકારના કદના અને ઘાટના મહેલો ચણાવ્યા હતા. આ મહેલો સોનેરી કામથી, ચિત્રથી અને કામતી રેશમના સાજવડે શણગાર્યા હતા આ મકાનોમાં નદાની નદાની નહેરોનો સખધ રાખવામા આવ્યો હતો, જેમાથી સર્વે બાજુએ મધ, દૂધ, અંધ અને કેટલીકમાથી નિર્મળ પાણી વહેતા નજરે પડતા હતાં. આ મહેલમાં નાજુક અને ખુબસુરત છુદરીઓ રહેતી હતી, જે ગીત, વાદિત્ર, નૃત્ય અને મુખ્યત્વે કરી વાકપદુતા તથા મોઢકીડામા પ્રવીણ હતી બારે કામતના બબકાદાર પોશાક પહેરી તે નિરતર બાગમા અને બાગના આરામ લેવાના માડવામાં વિહાર કરતી જણાતી હતી તેમજ રક્ષણ કરનારી સ્ત્રીઓને ધરમાં બંધ રાખવામા આવતી હતી અને બહાર દેખા દેવાને તેમને મંજૂત મનાઈ હતી આવો મનમોહક બાગબનાવવાનો આ રાખનો હેતુ આ હતો—મહમ્મદ એવું વચન આપતો કે જે લોકો એની મરજી પ્રમાણે વર્તશે તેને સ્વર્ગનું સુખ પ્રાપ્ત થશે, જ્યાં સુદર સ્ત્રીઓ સગતમા ઇન્દ્રીય ભોગની ર્જ પછુ ન્યૂનતા રહેતી નથી આ પર્વતનો રાજા પેગબરીને કાવો કરતો. મહમ્મદનો હરીફ હોવાથી પોતાના અતુચાથીઓને એવું મનાવવાને એણે આ મુકિત કરી હતી કે એની પછુ જેના ઉપર કૃપા થશે તે લોકોને

૪ અલાઉદ્દીન ઇસ્માયલીઓનો રાજા હતો, અને તેણે લાખુ રાજ્ય ભોગવ્યું હતું આસરે ૪ સ ૧૨૫૫ના આખરના બામમા તેના છોકરા રકનુદીને માત્ર એક વર્ષ રાજ કર્યું, અને આપણો અથકર્તા લખે છે, તે પ્રમાણે તેની સત્તાનો નાશ થયો હતો આપણે અથ કર્તા અલાઉદ્દીન નાશ થવાની હકીકત તથા તેના કારણ જૂલ જે વાતો લખે છે, તે વાતોમા કેટલેક દરજ્જે સસ છે માત્ર મોગલ સત્તાએ છોકરાના સામે ચઢાઈ કરી તેની સત્તાનો વિનાશ કર્યો હતો તે આપણા અથકર્તાની જાણમા હશે નહીં ચદા ઇની તૈયારીઓ બાપના સમયમા થઈ હશે તે ઉપરથી આ સહજ તફાવત થયો હશે એમ જણાય છે

સ્વર્ગ મળશે.” એની પરવાનગી સિવાય આ સ્વર્ગ સમાન ખીલમાં કોઈ પ્રવેશ કરી શકે નહીં માટે તેના મોઢે આગળ એક અભેદ અને પ્રવેશ ધર્મ શકે નહીં એવો કિંમ્મો ખાંધી દીધો હતો અને અંદર જવાને માત્ર એકજ સુસ રસ્તો હતો. પોતાના દરબારમાં પણ એવીજ રીતે ખારથી વીસ વર્ષની હમ્મર સુધીના અનેક જુવાનીઆ રાખતો હતો. આ જુવાનીઆ મુઠ્ઠા કાઢ્યાં હાથમ ખતાવતા હતા. તથા સાદસ ભરી દીખતો શુભ ધરાવતા હતા. આ લોકો સાથે તે મદમક પેગમરે વર્ણુવેલા સ્વર્ગ વિશે રોજન અર્ચા કરતો અને પોતે પણ સ્વર્ગમાં કોઈને દાખલ કરવાને સક્તિ ધરાવે છે તેવું વિવેચન કરતો. કોઈ વખત દસકે બાર જુવાનીઆને અશીષુ મુશ્કળ પાછ કંદમાં ચૂકવૂં કરતો. જ્યારે તેઓ ધેંધટ મધ જઈ અડધા મુઠ્ઠા જવા થઈ જતા કે તેમને બામમાંના મેદિ-લોના જુદા જુદા ઓરડામાં હમકાવી મોકલી દેતા. કેટલી હાલતમાંથી જ્યારે તેઓ જમ્યાત થતા હારે પોતાની આસપાસ આગળ કલા પ્રમાણેનો ભવ્ય દેખાવ નોંધીને અને રમણીય સુંદરીઓને સંગીત કરતી, ખેલતી, નાના પ્રકારની એણઓથી મનમોહિત કરતી તથા નાના પ્રકારનાં સ્વાદિષ્ટ ભોજન અને મદિરા અર્પણ કરતી નોંધીને ચકિત થતા. દૂધ અને મદિરાની ખરેખરી નહેરોની મુજમાં મથમુલ રહેતા લોકો સુધી તેઓ ખરેખર સ્વર્ગમાં છે એમ તેઓ માનતા અને આવી મજા જોડીને જવાનું મન કરતા નહીં. આ પ્રમાણે બાર પાંચ દિવસ જતા કે દૂરી પાછા નિદ્રાવસ્થા કંદમાં તેમને ચૂકવૂં કરી પાછા બામની બહાર લઈ જવામાં આવતા હતા. જ્યારે સેખની નજીકમાં તેમને લઈ જવામાં આવતા હારે તે પુછતો હતો કે “તમે ક્યાં ગયા હતા” તેઓ જવાબ દેતા કે “આપ નામદારની કૃપાથી સ્વર્ગમાં ગયા હતા” અને પછી જે જે દેખાવો તેમણે દેશ હોય તેવું આખી દરબાર આમળ વિગતવાર વર્ણન કરતા, જે સર્વે ચકિત થઈ સો-ભળતા હતા, પછી સેખ કહેતો કે “આપણા પેગમરનું કહેવું સત્ય છે

પ આ વાર્તા એસિઆના લોકોમાં મશ્હૂર છે. અને તેઓ પણ માનવા કે એક માલિકની સ્વેચ્છાવારી આગમોને આદરવા બધા લોકો તાબે થાય તેમાં કંઈ દૈવી ચમત્કૃતિ હોવી નોંધે. બીજા કેટલાક લોકોએ આ પં-થીઓને “ખુની” નામ લગાડ્યું. પણ માર્કો મેલોનો લખાણમાં તેમ જણાવું નથી.

કે જે પોતાના ધણીનો પક્ષ રાખે છે તેને મ્વર્ગ મગે છે અને જો તમે મારી આમ માન્ય કરશો તો તમારૂં નમીન પણ તેજુજ થશે ” આવા પ્રકારના શબ્દોની ઝનુનથી અકુરિત થઈ પોતાના માલિકના હુકમ ઉદ્ઘાવવામાં ભાગ્યશાળી સમજતા અને તેની નોકરીમા મરવાને તત્પર થતા, આ યોજનાનું પરિણામ એ થયું કે બ્યારે પાસેના દેશોનો યાદ રાખી અથવા ખીજા લોકો આ રાજ્યને કંઈ પણ ઉપદ્રવ કરતા કે તેમને આ છુનીઓ મારી નાખતા પોતાનો પ્રાણ બોવાનો ભય તો તેમને પ્રિયિત્વ હતો જ નહીં અને જો તેમના ધણીની મરણ મચવાય તો પ્રાણની તેમને પ્રિયત્વ જ હતી નહીં આવીકરીને આસપાસના દેશોમા એના જીવનનો ત્રાસ વર્તી રહ્યો હતો એણે પોતાના તરફના બે ઉપાધિકારી અથવા પ્રતિનિધિ નિર્માણ કર્યા હતા જેમનો એક દમાસ્કસની નજીકમા અને બીજો કુદીસ્તાનમાં રહેતો હતો અને આ પ્રતિનિધિઓ પણ જેમ પોતાના જીવાન અતુચાથી એને તૈયાર કરવામા એણે સ્થાપિત કરેલી યોજનાનું જ અતુકરણ કરતા હતા આ પ્રમાણે એવો યોગ્ય પણ શક્તિમાન પુરુષ નહોતો કે આ પર્વ તના રોખની સાથે વૈર બાધી કતનમાથી બચે આ રાજ્યનો પ્રદેશ હનાડ (હુલાયુ^૭) જે મહાનખાન (મચુ)નો બાઈ થતો હતો તેના રાજ્યમા

૬ ઈસ્માયલિયન લોકોનું પ્રદિતિસર રાજ્ય એક રાજ્યના હાથ નીચે કુદીસ્તાનમા રથપાયુ હોય તેવી કંઈ નિશાનીઓ મને જણાતી નથી જે કે આ પધીઓના પાદરીઓને ધર્મ બોધને વાસ્તે આ વિભાગમા રાખવામા આવતા હતા, પરંતુ અહીંઆ એમ સૂચયુ છે કે મીરિયામા એક ઉપરાજ્ય રથપાયુ હતું તેનો તો આપણી પાસે વિસ્તીર્ણ પુરાવો છે (જુઓ ડી સાસી કૃત ઇતિહાસ પાનુ ૬ હુ અને ડી માર્ઘનીસ કૃત હુનનોમોનો ઇતિહાસ પાનુ ૩૪૨) આ પ્રમાણે આપવામા મારો હેતુ મા-કોપોલો લખે છે કે મુળ રાજ્ય ઈરાનનું અને તેના તાબાનું એક નાનું રાજ્ય સીરિયામા સ્થાયી હતું તે સાબીત કરવાનું છે સિરિયાની રાજ્ય શાખા યુરોપમા વધારે પ્રસિદ્ધમા આવી હતી અને તેથી તે વિભાગના તાબાના રાજ્યને રોખ એ નામ સાધારણ રીતે લોકો કહેતા હશે એમ જણાય છે

૭ જે પંથમાથી એક મ્વતત્ર રાજ્ય અથવાયુ હતું તે પથનો વિનાશ

આવેલો હતો. દુલાગુને આ શેખના ઉપર મ્હા પ્રમાણેના ફેર કમો વિશે તેમજ એના દેશમાં થઈને પ્રસાર થનારા મુસાફરોને કુટવાને એણે માણસો રાખેલાં તે વિશે ખબર થવાથી એણે ઇ સ ૧૨૬૧ના વર્ષમાં આ રાજ્યને તેના કિલ્લામાં ઘેરી લેવાને એક લશ્કર મોકલ્યું એ કિલ્લો બચાવને વાસ્તે એટલો બધો મજબૂત હતો કે ત્રણ વર્ષ સુધી એના ઉપર એક ખસરકો પણ થઈ શક્યો નહીં આખરે ખોસક ખુદી જવાથી તે તાણે થયો તેને મદદ કરી મારી નાખવામાં આવ્યો એનો કિલ્લો જમીન દોસ્ત કરી એનો સ્વર્ગીય બાગ નાશ મરનામાં આવ્યો અને સાર પછી પર્વતનો શેખ (રાજા) થઈ થયો નથી

થયા સબધી તમામ હકીકત અજૂન ફરાજ ફત્તહિદાસને પાને ૩૩૦ મે આપવામાં આવી છે તેમજ જમીનખાનના વરાજનેની તવારીખ લખનારા પૂર્વ તરફના ઇતિહાસમાં એ પણ આપેલી છે પરંતુ મીરખુન્દે ઇરાનના ઇસ્માયલિયન વશ ઇતિહાસમાં આપી છે તેવી ખીજ કોઈ અથકારે આપી નથી મીરખુન્દન આ ઇતિહાસનું જાહેરને આપાતર કર્યું હતું, આપણે અથ કત્તા આ ચકાઈનું વર્ષ ઇ સ ૧૨૬૨ આપે છે તેમાં ૭ વરસની જુલ થઈ હોય એમ સમજે છે કારણકે સર્વ ઇતિહાસકોના લખવા પ્રમાણે દુલાગુની મુલેહેદી લોકો સામે ચકાઈ તેણે બમદાદ ઉપર કરી તે પહેલા થઈ હતી. હવે બમદાદની ચકાઈ ઇ સ ૧૨૫૮ માં થઈ હતી તે સિદ્ધ છે જણા મીરખુન્દ ને સવિસ્તરે હકીકત લખે છે તેમાં તેણે પણ મુલેહેદી લોકોના કિલ્લા ઇ સ ૧૨૫૬ અને ૧૨૫૭ માં લઈ લેવામાં આવ્યા હતા એમ જણાવ્યું છે આ અને એવા ખીજ સહેજ તકાવત માર્કો પોતાના લખવામાં આવ્યા છે તે બાબત તેની દર મુજબ થવી જોઈએ કારણ કે આ બનાવો એણે પોતાનો પ્રવાસ શરૂ કર્યો ત્યાર પહેલા ઘણી મુત્ત ઉપર બનેલા છે અને એણે પોતાની મુસાફરી વખતે સાતોની ને નોંધ લીધી છે તેનો ખીજાઓ ઉપર આધાર રાખવો પડ્યો છે અને તેથી ખ્રિસ્તી વર્ષ કરાવવામાં તકાવત રહે એ સહેજ છે

મકરણ ૨૩ મું.

સાપુરગન શહેર જતાં રસ્તામાં જેને પ્રસાર કરતાં છ દિવસ લાગે તેવો સપાટ પ્રદેશ તથા ત્યાર પછી પ્રસાર કરતાં આઠ દિવસ લાગે એવું રણ આવે છે. તે વિષે—ત્યાં અત્યંત સ્વાદીષ્ટ તડબૂચ થાય છે તે વિષે—અને બદખ શહેર વિષે.

આ કિસ્સો છોડા પછી રસ્તો એ વીસ્તીર્ણ સપાટ પ્રદેશ ઉપર અને સાર પછી ડુંગરા ડુંગરી અને નદી નાળાંથી બરપૂર પ્રદેશમાં ચઢને જાય છે. અહીંયાં લીસોતરી અને પશુનો ચારો તેજ મેવો પુષ્કળ પાડે છે. જે વડે હલાહુતું લરકર ટકી રહ્યું હતું. આ દેશ પ્રસાર કરતાં પુરા હમાસ લાગે છે. તેમાં શહેર બધાં છે. તેમજ કિલ્લા પણ બધા છે.^૧ ત્યાંના વતનીઓ મુસલમાની ધર્મ પાળે છે. આ પ્રદેશ મુકયા પછી ચાળીસ પીસતાળીસ મૈલ લાંબુ રણ શરૂ થાય છે. આ રણમાં પાણી ખીલકુલ મળતું નથી અને તેથી મુસાફરને પોતાની સાથે નિકળતી વખતે પાણીનો પુરો સંગ્રહ રાખવો પડે છે. ઠારને વાસ્તે પાણી આ રણ પ્રસાર થતા સુધી ખીલકુલ મળતું નથી. તેથી મુસાફરી પાણીવાળી જગાએ જલદી પહોંચાય માટે ઉતાવળી ઉતાવળી કરવી પડે છે છઠ્ઠા દિવસની મુસાફરીને અંતે મુસાફર સપાપુરગન નામના શહેર-

૧ આપણા મુસાફરનો રસ્તો દામાધાનથી લગભગ પુર્વમાં જ હતો. અને તેથી એનો રસ્તો “જનજરમ” અને “નિશાપુર” ઉપર ચઢને “મેર-અરશદ” તરફ હશે. એમ જણાય છે. મુસાફરીના દિવસો લખ્યા છે, તે બહુ યોગ્ય છે. અને તેથી આપણે એમ ધાર્યું જોઈએ કે સાધારણ વણચારોના કરતાં જેવડી એટલે રોજની પુરા ચાળીસ મૈલ પ્રમાણે મુસાફરી એણે કરી હશે. અગર કેટલાક મુકામે એણે રસ્તામાં છોડી દીધા હશે.

૨ “અલામત” અથવા “દામાધાન” થી “સાપુરગન” જતાં પુરા સાનના પ્રદેશમાં ચઢને રસ્તો જાય છે. આ પ્રદેશ સામાન્ય રીતે સપાટ છે. અને તેમાં વચ્ચે વચ્ચે રેતીનાં રણ અને હયાનીચી ડુંગરોની હાર આવે છે.

૩ છ દિવસની મુસાફરી લખી છે. તે ઉપર કહેલા રણની પુર્વ ખાણુથી શરૂ થતી હોવી જોઈએ એમ સમજવું.

૪ આ શહેર તે “નિશાપુર” હશે એમ પ્રથમ વારકુલ જણાય છે.

માં આવી પહોંચે છે. અહીં પ્રત્યેક જાતિનો ખોરાક મળી શકે છે. અને એ શહેર મુખ્યત્વે કરી દુનીયામાં સારામાં સારા તડખુચ ઉત્પત્તિને માટે પ્રખ્યાત છે. આ તડખુચને નીચે ચીરો કરીને સૂર્યને તડકે રાખવામાં આવે છે. ને સુકાઈ ગયા પછી પુષ્કળ જ્યાળામ વેચાણને માટે આસપાસના પ્રદેશમાં મોકલવામાં આવે છે. તે મળના જેવાં મીઠાં હોવાથી તેમની ખપત ત્વરાથી થઈ પડાય છે. પણ તે પક્ષીનો શિકાર પણ પુષ્કળ જડી આવે છે.

આ જગા વિશે કલ્પા પછી હવે આપણે બદખ જે એક વિદાણ શહેર છે. તે વિશે 'કહીયું. અગાઉ તો એ આથી પણ વધારે અગત્ય ધરાવનારું હતું, પરંતુ તાર્તરી લોકોએ વારંવાર હુમલા કરી તેનાં મકાનો ધણે બાજે તોડી નાંખ્યાં છે. તેથી તેને ઘણું ખમવું પડ્યું છે. હજુ પણ આરસના બાંધિત્રાં બબ્બ મકાનો અને ચોક નજરે પડે છે. જો કે તે હાલ તદ્દન

પણ હવે તે બાખત શકે રહ્યો નથી. એ શહેર તે "નિશાપુર" ને માટે- લખેલું નથી. શરીફુદ્દીનનો બાપાંતરે કર્તા "પેટ્રીસડીલકુધકસ" લખે છે કે "શિબુરગન" (સાપુરગન) ૧૦૦° અક્ષાંશ તથા ૩૬°—૪૫° રેખાંશ ઉપર આવેલું છે. "નાસીરુદીને" આ શહેરનું નામ "એસ્લકંન" લખ્યું છે. ડાન્વિલના નકશામાં "શાલમી" છે. મેકનાઈડના નકશામાં "સુબ્બર્ગન" અને એલ્ફિન્સ્ટનનામાં "શિબ્બર્ગાન" છે. એલ્ફિન્સ્ટન લખે છે કે એ શહેર બદખના રાજ્યને તાબે હતું.

૫ ખુરાસાન પ્રાંતના મેવાની ઉપમતાને વાસ્તે પુરંના સર્વ લેખકો એ ઘણાં વખાણ કર્યા છે. અને આપણા મુસાફરે તડખુચની સરસાઈ અહીં લખી છે. તે વાસ્તવીક છે. અને તેને વાઈગિનના લખાણની પુષ્ટિ મળે છે. જુઓ રીટેશન ડેલ ઇજીપ્ટ પાનું ૧૨૬.

૬ બદખ શહેર જરે "હોલમી" "બાક્ટરિશ્ચા" કહે છે. અને તે રાજધાનીનું શહેર હોય જેના ઉપરથી આખા પ્રાંતનું નામ બાક્ટ્રીઆના પડ્યું છે. તે આફસસ નદીના મુખ ઉપર અને ખુરાસાન પ્રાંતની ધરાન કાણુની ઠેક સરહદ ઉપર વસેલું છે. પ્રાંતના પાઠશાલી શહેરોમાંનું એક છે. અને નિશાપુર, હિરાત, તથા મેર સાહબન કરતાં પણ વધારે વખત રાજ દરબાર સાંજ રાખવામાં આવે છે.

ખડેર યદ્ધ ૧૪૫માં છે અહીંના પ્રતનીઓના કહેવા પ્રમાણે અને અલેક્ઝાંડરે રાજા દારાની પુત્રીનું પાણી ચઢણુ આ શહેરમાં જ ક્યું હતું. અહીંમાં ૧૫-૧૬ મુસલમાની ધર્મ પ્રાણે છે. પુર્વ તાર્તરીના મહારાજનો અમલ આ જગા સુધી છે. અને એની ઇરાજ કોણમાં ઇરાજનું રાજ્યની સરકાર ૧૦ લાગે છે.

૭ જગીઝખાનની તવારીખ લખનાર અબુલ ગાઝીના લખવા પ્રમાણે એ પાદશાહે આ શહેર ઉપર ઇ. સ. ૧૨૨૧ માં હલ્લો કરી તેને ખ્વરા-ઝમી ભેંકો પાસેથી છીનાવી લીધું હતું. અને હાંના તમામ વતનીઓને ક-તલ કરી કિસ્લાની દીવાલો જમીનદોસ્ત કરાવી નાખી હતી. ઇ. સ. ૧૨૬૯ માં જગીઝખાનના વશને પાસેથી તૈમૂરશહે છીનાવી લીધું હતું. છે-વટ ઉઝબેક તાર્તરી ભેંકો અને ઇરાનીઓ વચ્ચે આ શહેર ખાખત હમેશાં ટોચ જારી રહેતાં ઉઝબેક તાર્તરી ભેંકોના હાથમાં તે ગયું હાં સુધી તૈમૂર લગના વશનેએ ભોગવ્યું હતું. અલ્દિસ્તાન લખે છે કે “એશિયાના સર્વ ભેંકોના મન ઉપર આ શહેર ફનીઆમાં સર્વથી પુરાતન છે. એવો વિશ્વાસ એકી સમયે છે. આ પુરાતન શહેર ફત્તલ વદન પાપમાલ યદ્ધ ગયું છે. તેનાં ખડેરા પશ્ચાત્તો ભાગ ઉપર પથરાયલાં છે. તેની આસપાસ કિસ્લાની દીવાલો છે. પરદા વસ્તી માત્ર એકલ પ્રુણમાં છે.” (પાર્લ ૪૬૪) હાંના ઘર મેંકો નાદકિનિપરના કહેવા પ્રમાણે છેટી બાંધણીના છે. અને ખા-નનો મેહેલ જે ઘણે વિશાળ છે. તે તમામ પાસેના પર્વતોની ખાંજોમાંથી નીકળતા આરસ પહાણોના બાધેલો છે.

૮ અલેક્ઝાંડરના દારાની પુત્રી બાસાકન અથવા રેટાકર અને ઓ-ખસની પુત્રી પેરી સેટીસએ જન્મે ઇરાની કુમારીઓ સાથે “સસા” શ-હેરમાં યદ્ધ હતાં. એમ ધણે ભાગે જાણવામાં આવે છે.

૯ અબુલગાઝી લખે છે કે જગીઝખાને બકમ શહેરનો નાશ કર્યો તે વખતે હાં ૧૨૦૦૦ ફરતાં પશુ વધારે મસજીદો હતી, તે જો કે અતિ સંયોજિત હતી. તોમણુ એ શહેરમાં તે વખતે ઇસ્લામ ધર્મનો પ્રસાર કેટલો મધો હતો. તેનો કમ્મક વિચાર આવશે.

૧૦ ખુરાસાન પ્રાન્ત ઘણી વાર ઇરાની રાજ્યના તાબામાં આવ્યો હ-તો. અને ખુખાવે ફરી આપણા ખુસાફરના પ્રવાસ વખતે હુલાયના વશ-નેના તાબામાં હતો. તેથી તેણે ઇરાની રાજ્યનોજ એ ભાગ હશે એમ

બધા મુખ્યા પછી બે દિવસની મુસાફરી કર્યા બાદ એક ઉજ્જડ પ્રદેશમાં આપણે આવી લાગીએ છીએ. ખુની લુટારના વારંભવાર હુમલાથી પોતાનું રક્ષણ કરવા લોકો પહાડોમાં સંતાર્થ બેસાડે. આ લુટારનો આ દેશમાં જ્ઞાન ઉપદ્રવ છે. અહીં પાણી પ્રુષ્કળ મળી આવેછે. અને શિકાર પણ નાના પ્રકારના ઉત્પન્ન થાયછે. મોઢા મોઢા કદના ૧૧સિંહ પણ આ ભાગમાં ધણા છે. એમ છતાં પહાડી પ્રદેશમાં ખોરાકની ઉપલા બે દિવસ ધણી તંગી પડેછે. અને તેટલા માટે મુસાફરે પોતાને તેમજ પોતાના પશુને માટે ખોરાક સાથે રાખવો પડેછે.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

ટેકાનનો કિલ્લો ત્યાંના રાજ વતનીઓની

રીતભાત અને ક્ષારના ડુંગરો.

ઉપર કહેલા બે દિવસની મુસાફરી કર્યા પછી તપે ટેકાન નામના કિલ્લામાં આવી પહોંચ્યો. તે સુંદર અને ફલદ્રુપ પ્રદેશમાં આવેલું હોવાથી અહીં દાણાનું ખચાર બહુ મેહું બરાબ છે. એની દક્ષિણે જો ડુંગરાઓ આવેલા છે તે વિસ્તાર પામેલાને લગ્યા છે. આ તમામ ડુંગરોમાં સંદેહ ક્ષાર

ધાર્યું છે. એ સ્વાભાવિક છે. આપણા મુસાફરે ધરાન કોણની સરહદ ઉપર એ શહેર આવ્યું છે. એમ જણાવ્યું છે. તે વાસ્તવિક છે.

૧૧ ચારડીને પણ ધરાનના જંગલી પ્રાણી બતાવ્યાં છે. તેમાં સિંહ પણ છે. અને તે લખે છે કે સિંહ સરહદ ઉપરના પ્રાંતોમાં થાયછે.

૧ ટેકાન અથવા ટેકાન જોને લેખી પ્રતોમાં “કઝામ” અને ઇટાસિયન પ્રતો માં “ટયામ” લખ્યું છે તેનું આપણા મુસાફરે બહુ સારી રીતે વર્ણન આપ્યું છે. ઈબ્ન હુકલ લખે છે કે “ટાખારિસ્તાનનું મોઢામાં મેહું શહેર ટેકાન છે. ડુંગરોની નજીકમાં સખાટ મેદાન ઉપર આ શહેર વસેલું છે. જે મેદાનનું મોટી નદીના પાણીથી સેચન થાય છે અને તેમાં વાડીઓ અને ખાજો ધણા છે. ટેકાનથી બદશાન જતાં સાત દિવસની મુસાફરી લાગે છે.”

(પાનું ૨૨૪, ૨૩૦) અબુલ ફિઝ પણ આજ પ્રમાણે કહે છે. આ લેખકો “અલખની” નૈઋત્ય કોણમાં “ગેર અરફ”ની નજીક લગ્યા ખડક ઉપર વસેલું”

બરેલો છે. આક્ષાર ધણેજ કંઠે હોય છે. અને તે દુનીઆમાં સર્વથી શુદ્ધ હોવાથી ત્રીસ દિવસની મુસાફરી જેટલા દૂર પ્રદેશના લોકો આવીને આ ક્ષાર લઈ જાય છે. પણ તે એટલો સખત હોય છે કે લોકોના આંગર સિવાય તેને ખોદી કઢાતો નથી.* અહીં તેનો એટલો બધો જયો છે કે તેથી આખી દુનીઆની લંગી પુરી પાડી શકાય. બીજા ડુંગરોમાં બદામ અને પીસ્ટાની ઉત્પત્તિ થાય છે,* જેનો લાંબા વતનીઓ મોટા વેપાર ચલાવે છે. ઠેકાન મુકાને ત્રણ દિવસ ઈરાન કાણુમાંજ મુસાફરી ચલાવ્યા બાદ તમે એક સારા વસ્તી વાળા સુદર મેવો, અનાજ, તથા દ્રાક્ષથી ભરપૂર દેશમાં આવી પહોંચો છો. અહીંના લોકો મુસલમાનો છે. અને તે લોકોના તરસ્યા ખુની અને ધણા દગલબાજ છે. તે લોકો ધણા બળીયારી અને દાંડીઆ છે. એમના દેશમાં દ્રાક્ષ* ધણીજ મિષ્ટ પાકે છે તેથી મદિરા પાનને ઉત્તે-

“દાલકાન” શહેર છે. તે “ઠેકાન” નથી એવું સ્પષ્ટ જણાવે છે. પરંતુ ઈદ્રીસી “ઠેકાન”ને પણ “દાલકાન” નામ આપે છે. અને અર્વાચીન ભુગોળ વેત્તાઓએ અને મુખ્યત્વે કરી કાનીબલ, જેના નકશામાં બન્ને શહેરોનાં નામ એકજ જોડણીથી લખ્યાં છે. તેણે ઈદ્રીસીનું અનુકરણ કર્યું છે. “એકસસ નહીના ઝરણુ” જેમના સંજમ ઉપર દાલી કાન (ઠેકાન) વસેલું છે. તે વિશે વર્ણન કરતાં કહે છે કે આ ઝરણો ડુંગરી પ્રદેશમાં થઈને વહે છે. એ પ્રદેશમાં ધણીજ ફળદ્રુપ ખીણો છે. જેમાં સર્વ જાતના મેવા પુષ્કળ પાકે છે. એલ્ફિન્સ્ટન કૃત કાબુલનો હેવાલ, પીરશિષ્ટ, (પાનું ૧૫૦)

૨ આ કંઠે ક્ષાર ધણા ભાગોમાં માલમ પડે છે. એલ્ફિન્સ્ટન અફગાનોના મુલકની એક જગ્યા વિશે કહેતાં લખે છે કે “તે પછીનો રસ્તો નકાર ક્ષારના ડુંગર આગળ થઈને જતો હતો. જે ડુંગરો ધણે ઠેકાણે નદીથી સો ફૂટ પણ વધારે ઉંચા હતા. આ ક્ષાર કંઠે સ્વચ્છ અને શુદ્ધ હોય છે.” (કાબુલનો હેવાલ પાનું ૩૭)

૩ ઈરાનના પૂર્વ અને ઉત્તર તરફના ભાગની પેદાશ ચારડીને ગણાવી છે. તેમાં બદામ અને પિસ્ટા પણ છે.

૪ આ દેશ ઉપર ત્યાર પછી ધણી જાતના લોકોએ ચલાવ્યો કરી છે. એલ્ફિન્સ્ટન લખે છે કે “ઉઝબેક” લોકોએ ઈ. સ. સોળમા સદીની શરૂઆતમાં જકમરટીસ નદી ઓળંગી અને તૈમૂરલગના વંશજોના તાબાની

જન મળે છે. લોકો માથા ઉપર કુંઈ પહેરતા નથી. પરંતુ આસરે દસ વેત લાંબુ આમગેલું દારકું માત્ર માથે વિંટાળે છે. તે સારા શિકારી છે. અને જે પશુઓનો તે શિકાર કરે છે. તેનાજ ચાંમડાનો પોશાક તથા જોડા માત્ર પહેરીનેજ જગલી પ્રાણીઓનો શિકાર કરે છે. તે સર્વ લોકો ચાંમડાં તૈયાર કરવાનું સારી રીતે જાણે છે.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

સાસેમ શહેર અને ત્યાં શાહુડી

જનાનસની પેઢાશ વિષે.

તથા દિવસની મુખારી કરીએ છીએ તે દરમ્યાન ફેલાઈક શહેરો આવેછે. અને આખરે સાસેમ નામનાશહેરમાં આવી પહોંચાય છે. અહીં

જમાઓ ઉપર અહીં આબા અને તેમ પુખારા; ખ્વારિખમ અને દરખાનમાંથી કાઢી મુક્યા, તથા તેમના વિસ્તાર પામેલા રાજ્યના દૂર પ્રદેશો સુધી ત્રાસ વર્તીવી મુક્યા તે ઉઝબેક લોકોના કળાતમાં હાથખદખ સિવાય ખ્વારિખમ (ઔરગંજ) ધુખારા તથા ફરખાનનાં રાજ્યો અને કદાચ એકલ તાલુકાના આ બાજુ ઉપરનો પોડાક પ્રદેશ છે. અને કહેવામાં આવ્યું છે કે એ લોકો જેવૂંતાલુકાની પેલી તરફ અને પૂર્વ તરફ ખુતન શહેર સુધી માત્રમ પડે છે, પણ આ વાત ખાત્રીથી હું કહી શકતો નથી. તે મુખ્ય જાતિના મહામ વિમાન જે એશિયામાં 'તુર્ક' નામે ઓળખાય છે, અને જેમની મુગલ અને મનદુર લોકો સાથે બળી જઈને તાતેરી પ્રજા ઉપમ યઈ છે. આ દરેક ભાગોની ભાષા પોતપોતાની બુદી છે અને તેમાં તુર્કી ભાષા તો એશિયાના પશ્ચિમ ભાગમાં સર્વત્ર પ્રસરેલી છે. (કાબુલનો હેરાથ પાનું ૪૧૫)

૧ લેટિન નેમજ રમોશીઓની પ્રતોમાં "સાસેમ" અને ઈટાલિયન પ્રતોમાં "ઈકાસેમ" અને એલિફન્ટના નકશામાં આવેલું ફિરખાદ શહેર તેજ છે. તે ઓક્સસ નદીને મળનારી મોરી નદીની મજલ અને કાપુલના રૈખાંશથી સહેજ પૂર્વ તરફ વસેલું છે. ઈજમ હાઉકસ દેશનું વર્ણન આવ્યા પછી તરત જ અને જાહેરાતનું વર્ણન કરતાં પેહેલાં એવું વર્ણન કરેછે. ત્યાં એનું નામ "જેશ" આપ્યું છે. અને કહેછે કે તે ફગરી પ્રદે-

એક સરદારનું રાત્રી છે નેનો હોદ્દો આપણા બેરન કે કાઉન્ટના જોવા છે પદાડોમાં તેને તાબે બીજા કટવાક ગહેર અને કિલ્લા છે. શહેરના મધ્ય-ભાગમાં થઈને એક માધારણ કદની નદી વહે છે અંદોઆં સાહુડીની પેદાર છે બ્યારે રિકારીઓ આ પ્રાણી ઉપર પોતાના કુતરા છોડી મુકે છે સારે તે ગોળ લોટ પોટ થઈ જાય અને તેમના ઉપરનાં સિંહેળાંઆં છોડી મુકે છે અને કુતરા ત્યાં માણુમોને ઈજ્જત કરે છે આ દેશના લોકોની ભાષા ખાસ આ-ગવી છે ટારના પાળનારા બરવાડો હુગરોમાંથી શુદ્ધાઓ બોદી પોતાનો નિવાસ કરી રહે છે. આ શુદ્ધાઓ બોદવી એ મુશ્કેલ નથી. કારણ કે હુગરો પથ્થરના નથી માગીના હોય છે આ જગા મુગોને પણ દિવસ મુસાફરી કરીએ છીએ તેમાં માર્ગ પણ જાતનું મકાન અથવા પાણી સિવાય મુસા-ફરને જરૂરી કોઈપણ ચીજ નજરે પડતી નથી, પરંતુ થોડાને વારતે ચારે પુરતો મળે છે. આ કારણથી તમારે રસ્તામાં જરૂરીઆતની ચીજો સાથે રાખી લેવી પડે છે ત્રીજા દીવસને અતે તમે બાબાશાનર પ્રાન્તમાં પ્રવેશ કરો છો

શમા મોઠામાં મોટું શહેર છે આરુદ્રાસ્ટર “ઉત્તરની મુમાફરી”ને પાને ૧૨૫ મે એવી ધારણા જતાવે છે કે શિર્હ અથવા જગમોટીમ નદી ઉપર અવેહું “અનુસ્ટાશ” તે સ્થાને છે પણ તેનીજ સાથે તે બદ-ક્ષાનથી ધણુજ દૂર છે એમ જતાવે છે માટે એની ધારણા સમઘીત જણાતી નથી આ “કેરોમ” અથવા “કિસ્મ” તેની નજીકમાં છે એ-ટલુંજ નહીં પણ ખાસ લ્યા જમાના રસ્તા ઉપરુજ છે

૨ આ જગો તે બદક્ષાનજ છે ઈસ્ત હાઉલ અને બીજા બુગોળ વેત્તાઓ એતે બદક્ષાન લખે છે, જો કે ઘણીવાર બવક્ષાન પણ કહેવામાં આવે છે એલિફન્ટન પ્રાચીનના હેવાલમાં લખે છે કે “બદક્ષામ જો કે એડ વિન્તીલું પ્રદેશ છે તથાપી તે હિંદુકુશ પવતની દાર અને પર્વતો સાથે જોડાયેલા બેરોની વચ્ચે બદક્ષાન પ્રાન્તથી તે બેલુચીસ્તાનથી કિલ્લ વિશાળ ખીલુ છે ” (પાનુ ૧૨૮)

પ્રકરણ ૨૬ મું.

બાલાશાનનો પ્રાન્ત—એ પ્રાંતમાં નિકળતી ઝવેરાત જે તે-
ના રાજાની મિલકત ગણાય છે—એ દેશમાં થતા ઘોડા

તથા શકરાખાજ—પહાડોની તનદુરસ્ત હુવા તથા

ત્યાંની સ્ત્રીઓના પાશાક.

બાલાશાન પ્રાન્તના લોકો મુસાલમાન છે. અને તેમની ખામ બાપા છે. બાર દિવસની મુસાફરી નેટલું લાંબું એ વિસ્તાર પામેલું એક રાજ્ય છે. અને લાં ઇરાનના રાજા દારાની દીકરીને પેટ ઉત્પન્ન થયેલો અલેક્ઝાન્ડરનો વંશ રાજ્ય કરે છે. આ તમામ રાજ્યોએ મુસલમાની બાપામાં ઝુલકરનો ખેતાવ્ય ખારણુ કર્યો છે. જેનો અર્થ સિકદરની^૧ બંજનાનો છે. આ દેશમાં દિંમંતી માણેક જડી આવે છે. તેમને દેશના નામને અનુમરીને બાલાશ

૧ અબુલફઝ સેવાદ, અને બીજોર પ્રગણું વિશે કહે છે કે “આ પ્રદેશ હુગર અને જગલથી ભરપૂર છે તથા લાં મુસાફરી જાતિના લોકો વસે છે.” વળી તે આગળ લખે છે કે “મિરઝી ઉત્પન્ન બેગનો સમયમાં (ઈ.સ. ૧૪૫૦) સુલતાનની જાતિના લોકો, જે સુલતાન સિકદર^૨ ઝુલકર નેનની પુત્રીના વંશજો હોવાનો દાવો કરતા હતા તે, કામૂલથી અહીં આવી વસ્યા અને આ દેશનો કબજો પોતે કર્યો. લોકો કહે છે કે સિકદરે કાખૂ-લમાં પોતાના કાઠિ સંબંધીઓને મોકલે ખબનો સોંપ્યો હતો અને આ સંબંધીઓના વંશજો, જેમની પાસે વસાવણીઓ છે તે, આ પહાડી પ્રદેશમાં વસે છે.” (જુઓ આખન અકબરી—છલદર) લેફ્ટેનન્ટ મેકાર્લને પણ આ સંગાઈ હોય તેમ સ્પષ્ટ છે. અને પોતાના “કાખૂલના હેવલ” ને પરિશીષ્ટ પાને ૧૨૮ મે કહે છે કે “દરવાજનો સુલતાન સિકદરનો વંશજ હોવાનો દાવો કરે છે અને તેના આસપાસના તમામ લોકો સ્વીકાર કરે છે. દરવાઝ આકસસ નદીના ગૂળ તરફ છે.” સિકદરને ઝુલકરનેન=સિંગડાવાડો કહેતા હતા, કારણ કે યુનાની સિક્કો ઉપર તેનું માથું પડાયેલું હતું અને તે સિક્કા ધણાજ લંબગોળ હતા, ઇરાનમાં પણ પાછળથી આવજા ધાટના સિક્કા પડાવવામાં આવ્યા હતા.

માણેક કહે છે. તે સુંદર ગુણ ધરાવે છે. અને ઘણા કિમતી હોય છે. આ માણેક હંચા પહાડોને તળીએ હોય છે. પણ ઘણું કરીને વેંસીકીનાનના પહાડોમાં એની શોધ ચલાવાય છે. આ પહાડમાં સોના રૂપાની ખાણોની પેઠે રાજા ખાણો ખાદાવે છે અને રાજાની માર્કેતજ માણેક મળી શકે છે. રાજાના ખાસ પરવાના સિવાય જો કોઈ પણ એ કુમરમાં ખોદાણુ કરે તો તેને મોતની સજા ફરમાવામાં આવે છે. કોઈ કોઈ વખતે પોતાના રાજ્યમાં થઈને પ્રસાર થતા પરદેશીઓને રાજા આ માણેક ભેટ આપે છે. કારણ કે એની રજા સિવાય તેનું કાંઈથી વેચાણુ થઈ શકતું નથી. તેમજ કાંઈથી પરદેશ મોકલી શકાતું નથી. આ પ્રમાણે રાખાઈ રાખવામાં તેના

૨ જે જે લેખકોએ આ દેશ વિષે લખ્યું છે તે સર્વેએ આ દેશની બે મોટી પેદાશ વિષે લખ્યું છે. ઇખ્ત હૌકલ લખે છે કે “ખદખ્શાનમાં બાલાસરખી (માણેક,લાલ) અને લેપીસ લેઝુલી (લજવર્દ) નીકળે છે. એની ખાણો પર્વતમાં છે. (પૃષ્ઠ ૨૨૫) એલરીન્કન લખે છે કે “ખદખ્શાન પ્રાન્તના બેહૂત તાંબના વિભાગમાં લોહુ, ખાર, મધક અને લજવર્દ (લેપીસ લેઝુલી) નીકળે છે; પરંતુ જે ઉપરથી ફારસી કવિઓ વારંવાર ખદખ્શાનનું વર્ણન કરવામાં ઉદ્દ્યુક્ત થએલા છે તે માણેક (લાલ)ની ખાણો ઓંકસસ નદીની મજાક આવેલા નીચા કુમરમાં છે.

૩ આ રત્નો જે પહાડમાંથી નીકળે છે તે પહાડનું સ્થાન હાલ મુકરર કરવું મુશ્કેલ છે. પરંતુ જે સિકાનાને મળતો આવે છે તેવો એક પહાડ આપણે વર્ણન કરીએ છીએ તે જગાઓની નજીકમાં છે ખરો. ઇખ્ત હૌકલ લખે છે કે “જહૂન (ઓંકસસ) નદી ખદખ્શાન પ્રદેશમાંથી નીકળે છે અને તેને ખીજ અનેક નાની નદીઓ મળે છે. ટુર્કસ્તાનમાં થઈને વેશ નદી આવે છે અને વેશ પ્રાન્તમાં થઈ આલીન્ગલ છે વેશ એક પર્વતની નજીક આવેલો પ્રદેશ છે, આ પર્વત આગળ ખોટલાન અને વેસ્કર્દ (ડાનવીલ જેને વેશગાર્ડ કહે છે)ના સીમાડા વચ્ચેના પૂલ છે. વેશની પડોશમાં દેકહાન અને સીકાનેના દેશ છે અને તે કાફરા (મુસલમાની ધર્મ નદી માન નારા તમામ લોકો)ને તાબે છે. જેમની રીતબ્રાત વિષે તથા જેમના દેશ વિષે એલરીન્કને કાબૂલના હેવાલને પાને ૫૧૭મે વર્ણન કર્યું છે અને કેટલાકના ધારવા પ્રમાણે જેઓ બાકરીઆનના ઝીક (સુનાની) લોકોના વશજ છે

રાજાનો હેતુ એવો છે કે જો આ ખાણોનું મોદલ છુટથી ચલાવવામાં આવે અને જો એ માણેક બહાર જતાં થાય તો આ દેશમાં તેની છત પુષ્કળ હોવાથી તેની કિંમત અને તેથી દેશની કિંમત ધડી ઝાય. આ માણેકોમાંથી કેટલાંક રાજા તરફ ખીજા રાજા અને રાજકુમારોને ભેટ તરીકે મોકલવામાં આવે છે; અને કેટલાંક ખંડણી તરીકે ઉપરી રાજ્યને મોકલવામાં આવે છે અને કેટલાંક સોના રૂપાને બદલે વેચી દેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણેનાજ માણેક માત્ર રાજા દેશની બહાર જવા દે છે આ દેશમાં ખીજા કેટલાંક એવા પણ પડાદો છે કે જેમાંથી જ્વાસમાની રંગના રત્ન (જેને આપણામાં શોન કહે છે) તે જડી આવે છે. આ રત્ન પણ દુનિયામાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, રૂપું, ત્રાંચુ, અને સીસુ એની ખાણો પણ પુષ્કળ છે. આ દેશ શીત છે, અહીંયાં ધોડાની ધણી ઉંચી જાત ઉછેરવામાં આવે છે. આ ધોડા દોડવામાં ધણા ચપળ હોય છે. તેમની ખરીઓ એટલી સખત હોય છે કે તેમને નાજા જડાવવાની જરૂર પડતી નથી. સાંના વ્રતનીઓ એકી ઉભી ટેકરીઓ ઉપર છુટથી દોડાવે છે. કે જ્યાં આગળ ખીજાં દોઈ પણ પ્રાણી જવાને હીમત ધરે નહીં સાંના 'સોકો'એ ખાત્રીથી કહ્યું હતું કે સિંહરના લ્યુસોફિલસ નામના ધોડાની આલોદ અસાર સુધી આ દેશમાં હતી. તેની નિશાની એકે દરેકના કપાળમાં સફેદ ચંદો હતો.

૪ અબુમાદિદા જદખ્શાન વિષે કહેતાં કહે છે કે માબક અને લજ વહ અહીં ધણાં નીકળે છે. (જૂઓળ પૃષ્ઠ ૩૫૨). ઈબ્ન હૈકલમાં પણ આજ મતલબનો એક પેરેમાફ છે, જુઓ પૃષ્ઠ ૮૩ ની નોટ ૨.

૫ એલ્ફીન્ઝન લખે છે કે કાબૂલ તાજાના પ્રદેશમાં ધોડાની ઉત્તમ જાતિ ઉછેરવાને વારસે વખાણાએલા ભાગ બદખ છે. ધોડાનો ધણો ભાગ જે ખીજા દેશોમાં લઈ જવામાં આવે છે તે આ પ્રાંત, જે બદખ્શાનની સરહદ ઉપર આવેલો છે સાંથી અને ઑકસસ નદીના નીચાણ પ્રદેશ તરફ આવેલા તુર્કસ્તાન દેશમાંથી રવાના થાય છે (પૃષ્ઠ ૨૮૬) જે દેશમાં જમીન સખત કે પથરવાળી હોતી નથી સાં ધોડાને નાજા જડવાની જરૂર રહેતી નથી. સુમાત્રા અને જવામાં ધોડાને નાજાજિવકૂલ જડતા નથી, માત્ર જ્યાં પથરની ફરસળથી કરેલાં રસ્તા હોય છે સાં તેટલાજ ખાસ વપરાના ધોડાને જડવામાં આવે છે.

આ જાતના તમામ ઘોડા રાખના કાકાના કબજામાં હતા. તેની રાખએ માગણી કરી તે ન સ્વીકારવાથી તે કાકાને મારી નાંખવામાં આવ્યો. આથી ગુસ્સે થઈ તેની વિધવાએ આ તમામ ઘોડા મારી નાંખ્યા. અને આ પ્રમાણે આ ઓલાદ દુનિયામાંથી નાબુદ થઈ. પહાડોમાં સફરાબાજ યાય છે. જે ધણા ચપળ અને હરવામાં મજબુત હોય છે. તેમજ શાહાબાજ તેમજ ચીડીઆ બાજની ઉત્પત્તિ પણ થાય છે. આ દેશના લોકો પણ તેમજ પક્ષીનો શિકાર કરવામાં ધણા ચપળ છે. અહીં 'ઓલ વાઈનું' તેજ વપરાતું નથી. પણ ખીજાં કેટલાંક તેજ વાળાં ખીજ અને તલમાંથી કાઢવામાં આવે છે. આ તેજ સર્વ દરતાં સારૂ છે. અને ખીજાં દરતાં સ્વાદ પણ વધારે સારો હોય છે. તાર્તરી લોકો અને આ ભાગના ખીજા વનનીઓ આ તેજ વાપરે છે. આ રાખમાં પર્વત વચ્ચેના રસ્તાઓ ધણા સાંકડા છે. અને રહેઠાણો ધણા મજબુત છે. તેથી ઠરી વૈરી સત્તા ચઢી આવવાનો ભય ધણો થોડો રહે છે. અહીંના પુરવો તીર વાપરવામાં અને ઘોડે સ્વારી કરવામાં ધણા ચપળ હોય છે. પેશાકમાં તેઓ ધણું કરી જંગલી જનવરોનાં ચામડાં પહેરે છે. ખીજ પેશાક બનાવવાનાં સાધન ત્યાં મળતાં નથી. પહાડોમાં અસંખ્ય ઘેટાંને વાસ્તે ચારો પુછળ મળે છે. આ ઘેટાં ચારસે પાંચસે છસે છસેના ટોળાબંધ રખડતાં ફરે છે. અને જો તેમાંથી અનેક મારી નાંખવામાં આવે છે. છતાં ઓછાં યતાં નથી. આ પહાડો એટલા બધા હંચા છે કે તળાટીથી શિખર ઉપર જતાં સવારથી તે સાંજ સુધી માણસને ચાલવું પડે છે. આ પહાડોની વચ્ચે ઘાસથી અને વૃક્ષોથી છવાયલાં વિસ્તીર્ણ મેદાનો છે. અને ખડકોની ફરોમાં યજ્ઞને પાણીનાં ઝરણુ પડતાં રહે છે. આ ઝરણુમાં "ટાઉટ" અને ખીજા ધણીક નાનુક જાતની માછલીઓ થાય છે. પહાડોની શિખર ઉપર હવા એટલી સ્વચ્છ અને તનદુરસ્ત છે કે જે લોકો રોહેરોમાં અને પહાડોની ખાણોના મેદાનો ઉપર વસે છે. તેમને બ્યારે તાવ અથવા ખીજા કાઈ ખિમારી આવે છે. ત્યારે તેઓ તુરત પહાડો ઉપર ચઢી જાય છે અને ત્યાં ત્રણ

૧ દિવસનામાં તેજ તલના ઘણામાંથી કઢાડે છે. આ તેજ જે ખીજામાંથી કઢાડવામાં આવે છે તે ખીજોની ઉત્પત્તિ ધરાવના ઉચ્ચ ભાગમાં છે.

ચાર દિવસ^૭ રહે છે કે તેમની તનદુરસ્તી સુધરી જાય છે. દવાની આ સરસાર્થ વિષે માર્કોપોલો પોતાની જાતનીજ અનુભવની ખાતરી આપે છે. કારણ કે ત્યારે આ દેશમાં તે હતો ત્યારે લગભગ એક વરસ સુધી માર્કો રહ્યો હતો અને તેને પહોંચી પહોંચી ઉપર દવા ફેરવે વારંવાર જવાની સલાહ આપવામાં આવી હતી. જે પ્રભાવે કરતાંજ તેની તનદુરસ્તી મારી થઈ હતી ત્યાંની ઉંચી પક્ષિની સ્ત્રીઓનો પોષાક ખાસ જુદોજ છે. આપણા ધાધરા જેવા ધાધરા પહેરે છે. પરંતુ તેમાં સુનરાઉ કપડું સોં, એંશી અને સાંક દાંધ સુધી સમાવી દે છે. વળી તેને ઘણી બારીક ચેંચી રાખવામાં આવે છે. જેથી તેમના નિતેજની પ્રાંતી જણાય છે. આ દેશમાં જે સ્ત્રીઓના નિતેજ જેમ મોટા હોય છે. તેમ તે ખુબસુરત ગણાય છે.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

બાલાશાનની દક્ષિણે આવેલો બાશીઆ પ્રાન્ત—ત્યાંના

લોકો કાનમાં સોનાનાં કાંચાં પહેરે છે તે તથા

તેમની રીતરિવાજ વિષે.

બાલાશાન છોડીને દક્ષિણ તરફ જતાં દસ દિવસની મુસાફરી કર્યા પછી બાશીઆ પ્રાન્તમાં તમે જઈ પહોંચશો. અહીંના લોકોની ખાસ પોતાની

૭ અહીં જે આપણા અથ કર્ણાએ મુકામ કરવા વિષે લખ્યું છે તે પ્રથમ પ્રકરણના પાછલા ભાગમાં બતાવ્યા પ્રમાણે કુખ્યાખાને એને પુરાસાન અથવા ખ્વારા કમીઆ તરફ કાગમરીએ મોકલ્યો હતો તે તે વખતે કરેલા મુકામનો ઇસારો કર્યો છે.

૮ બહુની સ્ત્રીઓના પોષાક વિષે વર્ણન કરતાં પોર્ટિગર કહે છે કે “તેમના સુરવાળ અત્યંત પહોળા હોય છે, તે રેશમના અથવા ગભ સુતરાઉ કાપડના બનાવે છે.

૧ બદખ્શાનથી દક્ષિણ, અને વધારે સ્પષ્ટતાથી કહીએ તો અગ્નિ કોણમાં આ જગ્યા આવેલી છે તથા આશરે બેસે માઈલને અંતરે છે. તેથી તથા આમપાસની બીજી બાજનોથી એમ અનુમાન થઈ શકે છે કે બાશીઆ

બાપા છે. તેઓ ગૃતિ પૂજા પાતે છે. તેમનો રંગ કાળો છે અને તેઓસ્વ-
ભાવમાં દુહ છે. તે બહુમાં ધણા હોશીઆર છે તથા આસુરી દેવોની ઉપાસ-
ના કરવામાં તથા તેમને બોલાવવાની ક્રિયામાં તેઓ નિરંતર અનુરક્ત રહે
છે. મોતી તથા હીરાથી જડેલી સોના રૂપાની વાળીઓ તેઓ કાનમાં પહેરે
છે.^૧ દેશના કેટલાક ભાગમાં હવા ધણી જ ગરમ છે.^૨ ત્યાંના વતનીઓનો

તે સિધુ નદીની સાખાઓના મુખ્ય સંગમથી થોડેક દુર આવેલું પેશાવર
શહેર છે. તે શહેર ઘણું મોટું અને વસ્તી વાળું છે તથા તે સારા સ્થળે
વસેલું હોવાથી વ્યાપારનું મયક તથા વ્યાપારીઓનું નિવાસ સ્થાન છે એમ
ફાર્સર લખે છે. તે વળી લખે છે કે પેશાવર ઈ. સ. ૧૫૫૬ માં અકબરે
તખ્ત ઉપર બેઠા પછી સ્થાપ્યું હતું; પરંતુ તે પ્રતાપી રાજાએ એ શહેરની
સ્થિતિ સુધારી હશે અને તેથી નજીક સહજ દક્ષિણમાં અટક શહેર વસાવ્યું
હશે તો પણ પેશાવર શહેર તેનાથી પણ અગાઉ હસ્તિમાં હશે એમ અક-
બરના શબ્દના ઇતિહાસથી સાબીત થાય છે. આઈન અકબરીના પુસ્તક
ખીતમાં લખ્યું છે કે “બકરામ જેને આધારણ રીતે લોકો પેશાવર કહે છે
તેમાં નિરંતર વસંત ઋતુના જેવી હવા ચાલુ રહે છે; આ ઠંડાણે “ગોરખ
ક્ષત્રો” નામે મોટું દેવલ છે જ્યાં ધર્મિય લોકોની અને મુખ્યત્વે કરી પો-
તી લોકોની યાત્રા ગરમ છે” આ વળુન કાર્ન આધુનિક સ્થાપિત થએલા
શહેરનું નથી; વળી જો પોતાના માર્ગકે (અકબરે) એ શહેર વસાવ્યું હોત
તો અબુલ ફઝલ આવી સાદી રીતે તેની નોંધ લેત નહીં. અનુમાન એમ
થાય છે કે ફાર્સરે જે અટક વાસ્તે લખ્યું હતું તે એ પેશાવરને માટે
સમજ્યો હશે.

૨ આ ઠંડાણે જે લોકોનું વર્ણન લખ્યું છે તે ખસ હિંદુસ્તાનના નહીં
હોય તો પણ તેમની સાથે સંબંધ ધરાવતા હશે તે તો ખુલ્લું છે. “રહે-
વાનાં ધર, ખોરાક અને આચાર વિચાર પુસ્કરજી લોકોને મળતા છે તથા
પોશાક પણ હિંદુસ્તાનના લોકો અને અફઘાનોના પોશાકના મિશ્ર રૂપનો
હોઈ તેમને સહજ મળતો છે” (એલ્ઝીન્ડન કૃત ઋતુવર્તો દેવાલ પૃષ્ઠ ૩૫૯)

૩ ફાર્સર કહે છે કે “હિંદુસ્તાનના ઉત્તર વિભાગમાં હું જ્યાં જ્યાં
ફોં ત્યાં સર્વના કરતાં પેશાવરમાં ગરમી ધણી જ સખન પડે છે. ઉત્ત-
રાયણના મુર્દ હોય છે ત્યારે વાનાવરણ એકદમ સગમી હોઈ એવું ગરમ થઈ

ખોરાક ચોખ્ખા અને માંસ છે.”

પ્રકરણ ૨૮ મું.

બાશીઆથી અગ્નિ કાણુમાં આવેલો કેસમરેશ—અ-

દુમાં પ્રવીણ ત્યાંના લોકો—હિન્દિ—મહાસાગરમાં

તેમનો વ્યવહાર—એક જાતના જોગીઓ, તેમના

આચાર વિચાર તથા તેમના વૈશમ્ય—વિષે.

બાશીઆથી સાત દિવસ મુસાફરી કર્યા પછી ‘કેસમરનો દેશ આવે

જાય છે. (ફોર્ટરની મુસાફરી પુસ્તક ૨ પૃષ્ઠ ૫૦) એલ્ફીન્સ્ટન કહે છે કે “પેશાવરની પૂર્વ દિશા ગિવાય ત્રણે બાજુએ હુગર આવેલા છે અને તે વચ્ચેના મેદાનમાં તે વસેલું હોવાથી હવા ઘેરાયેલી રહે છે અને તેથી ગરમી ધણી લાગે છે ઈ. સ. ૧૮૦૬ના ઉન્હાળામાં કર્ત્રીમ રીતે ઠંડા કરેલા તંબુમાં ગરમીનું માપ ૧૧૨ અને ૧૧૩ હતું.”

૪ ફોર્ટર લખે છે કે “અહીંના બજારમાં ખોરાકની ચીજો ધણી ઉત્તમ મળે છે અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીલાળી પુછડીનાં બકરાંનું માંસ ધણું સાફ મળે છે.”

૧ કેસમર એ બેચક કાસ્તીરને વાસ્તે જ લખ્યું છે. પેશાવરથી કાસ્તીર ખસેં માર્ગલથી ઝોણું નથી અને રસ્તો પહાડી હોવાથી મુસાફરી સાત દિવસ કરતાં વધારે હોવી જોઈએ. આવી બાબતોમાં ચોકસાઈથી માપ આપવું એ મુશ્કેલ છે. આ રમણીય દેશનું વધારે ખુલાસાવાર વર્ણન જેને વાંચવાની ખુસી હોય તેણે આઈર્લિ અકબરી, બર્નરિ અને ફોર્ટરની મુસાફરી, રેનલફ્ટ હિંદુસ્તાનના નકશાનો હેવાલ અને એલ્ફીન્સ્ટન ફૂત કાળૂવનો હેવાલ વાંચવાની બલામણુ કરવામાં આવે છે. જે સમયમાં આપણે અંધ કત્તો ગયો હતો અને જે સમયની વાત એ લખે છે તે સમયમાં વસ્તી મોટે ભાગે હિંદુની હતી. ધણા પુરાતન સમયથી આ દેશ હિંદુ ધર્મ સંસ્થા તથા સંસ્કૃત વિદ્યાનાં મુખ્ય સ્થાન તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. સાંની પ્રખ્યાત કારીગરીથી ઉશ્કેરાઈને મુસલમાનોએ હુમલો કર્યો હતો, પરંતુ તે જાળીજખાન કે તેના વારસોના કળામાં નહીં આવવાથી અત્રે તે સ્વતંત્ર રાજ્ય છે એમ દર્શાવ્યું છે.

છે. અહીંના લોકોની પણ પોતાની ખાસ 'બાપા' છે. તે બહુની ક્રિયામાં ધણા કુશળ છે, તે એટલા સુધી કે તેમના દેવની કુદરતથી મૂળી મૂર્તિ-એને તેઓ ખોલાવી શકે છે, દિવસે અઘાર પ્રવર્તે છે તથા ખીજ ધણા ચમત્કારો દર્શાવે છે. મૂર્તિ પૂજક પ્રજાઓમાં આ લોકો અગ્રેસર છે અને ખીજ ભાગોમાં પૂજને વાગતે મૂર્તિઓ અહીંથી મોકલવામાં આવે છે. આ દેશમાંથી હિંદીમહાસાગરમાં જવાનો સબધ હોય તે તરફ તેમનો સમુદ્ર જવ્યવહાર આસે છે. સાંના મુળ વતનીઓ જરા સ્વામ વર્ણના હોય છે પરંતુ તદ્દન કાળા નથી; સાંની સ્ત્રીઓનો વર્ણ સ્વામ છે. તથાપિ ધણી મુદર છે. ખોરાકમાં તેઓ ખાત અથવા ખીજ અનાજ સાથે માંસ સંધીને પચાય છે.

૨ ફાર્સ્ટર કહે છે કે "આ લોકોની બાપા સંસ્કૃત જન્ય છે અને ઉચ્ચારમાં મરાઠા લોકોને મળતા છે" (પૃષ્ઠ ૨૨) વળી એલ્ફીન્સ્ટન કહે છે કે "કાશ્મીર લોકો હિંદુ ભક્તિની એક ખાસ જુદી જ પ્રજા છે અને તેમની રીત ખાત તેમના પાકોશીઓથી જુદી પડે છે.

૩ આઈન અકબરી પુસ્તક ખીજમાંથી લખ્યું છે તેને આ લખાણ અસાધ્ય મળતું આવે છે. સાં લખ્યું છે કે હિંદુઓ આખા કાશ્મીરની ભૂમિ પવિત્ર ગણે છે અને સાં મહાદેવના પીસતાળીસ, વિષ્ણુનાં એસઠ, ક્ષત્રિયાનાં ત્રણ અને કુર્ગાનાં બાવી સંસ્થાન છે" આ ઉપરથી આ દેશમાંથી ખીજ દેશમાં દેવની પાપાણ કે તાપ્પાની મૂર્તિઓ મોકલવામાં આવતી હશે એ ધારણું અયોગ્ય નથી. સાધારણ રીતે પોતાના દેશમાં બનેલી મૂર્તિઓ કરતાં ખીજે દેશથી આજોલી મૂર્તિઓનો મહિમા વધારે ગણાય છે.

૪ આઈન અકબરીમાં લખ્યું છે કે આ દેશનો વ્યાપાર ધણે ભાગે જળ માર્ગે ચાલે છે. કાશ્મીર દેશની ખીણમાં યદનિ ઝવમ અથવા ખીજૂત નદી વહે છે અને તેમાં પાણી નાવ ચાલી શકે તેટલું રહે છે. આ નદીમાં મુસતાનની નજીક ચીનાળ અને સવી નદીઓ આવી મળે છે સાથી આગળ જઈ તે સિંધુ નદીને મળે છે પરંતુ કાશ્મીરમાં તે નદી ઘટ પહાડોમાં ધઈ વહી જાય છે તેથી નૌકાગમન ધણે ઠેકાણે અટકાવ પામતું હોય એમ ધારી શકાય.

૫ કાશ્મીરની વસતી હિંદુની હોય તો માંસાહાર વિષે અત્રે લખ્યું છે તેની શંકા ઉત્પન્ન કાઈ વાંચનારને થાય. પરંતુ હિંદુઓની ધર્મ ક્રિયાઓમાં

તેઓ સાધારણ રીતે કરકસરીઆ સ્વભાવના છે. અહીંની હવા જુદુ ગરમ નહેતાં સમશીતોષ્ણ રહે છે. આ દેશમાં રાજ્યધાનીના નગર સિવાય બીજાં ઘણાં નગર અને મજબૂત જગ્યાઓ છે. વળી એ દેશમાં જંગલો, — રણ, તથા પર્વતગામી સાંકડા રસ્તાઓ છે જેથી લાંબા વતનીઓનું બાહરના કિલ્લાથી રક્ષણ થાય છે. લાંબો રાત્રી કાંઈ બીજી સત્તાનો ખંડીઓ રાત્રી નથી. તે લોકોમાં એક પ્રકારના સાધુઓ હોય છે. આ સાધુઓ મહા

માંસની સખત મનાઈ કરી નથી તે બધી તુ જ છે તેમાં કાશ્મીરી લોકો ઘણા આનંદી અને વિષયાસક્ત સ્વભાવના હોવાથી તેઓ વેદની આજ્ઞાઓ બરાબર પાળે નહીં તે ધારનું અનુચિત નથી.

૬ આ દેશની હવાને માટે સર્વત્ર વખાણ જ થયાં છે. હિંદુસ્તાનના મોગલ પાદશાહો ઉન્દાણમાં અહીં આવી રહેલા હતા. આર્ધન અકબરીના બીજા પુત્રકમાં લખ્યું છે કે આ મુગા (ખાંત)નો તમામ પ્રદેશ નિરંતર વસંત ઋતુમાં ખીલેલો કાંઈ બાગ હોય તેવો દેખાય છે.

૭ કાશ્મીરની ખીણ દિશાવધના હૃદયમાં આવેલી છે અને તે ચારે તરફ અત્યંત ઉંચા પર્વતોથી ઘેરાયેલી છે તેથી લશ્કરને પસાર કરતાં ઘણીજ મુશ્કેલી પડે છે. પરંતુ લાંબા વતનીઓ મુદ્દાલ્લાલી નહીં હોવાથી તેમના ઉપર ઘણીવાર હુમલા થયા છે. અબુલફઝ કહે છે કે ‘કુદરતે જ કિલ્લા આ દેશને બહીષ્ક કર્યા છે તે આશ્ચર્ય કારક હોય છે.’

૮ આ સાધુઓ આવા અને સિયામના તાલા પુંઈન અને તિબેટના જીલોંગ સાધુઓને ગણતા આવે છે આ લોકો મંડળ બધા એક ગુરૂની સત્તામાં રહે છે. આ ગુરૂને આવા અને સિયામમાં શંકર કહે છે. અને તિબેટમાં લામા કહે છે. તેઓ બુદ્ધ ધર્મના છે. બૌદ્ધ સાધુઓ આસપાસના બીજા દેશોની પેઠે કાશ્મીરમાંથી નાબૂદ થયા હતા, પરંતુ અબુલફઝ, જેણે આર્ધન અકબરી ઈ. સ. ના સોળમા સૈકામાં લખી છે તે પોતાના સમયમાં બૌદ્ધ ધર્મના ચિન્હ કંઈક એ દેશમાં રહ્યાં હતાં એમ ખતાવે છે એ લખે છે કે “બ્યારે હું ત્રીજી વખત પાદશાહ સાથે કાશ્મીરના રમણીય પ્રદેશમાં ગયો હતો તે વખતે આ ધર્મના કેટલાક વૃદ્ધ પુરુષો મને મળ્યા હતા.” વળી બીજે ઠેકાણે તે કહે છે કે “આ દેશમાં ઘણાજ માનને પુરુષો બોધને તો

બધ એકમ શરૂ છે અને જે દેવની તે પૂજન કરે છે તે નારાજ થાય નહીં મારે ખાસ પીવામાં ઘણી પ દેવ પામે છે, સ્ત્રીમન તેઓ કરતા નથી, દુકામાં વિપવને ઉત્તેજન આપનાર કોઈ પણ વ્યવસ્થાર તેઓ કરતા નથી. આ સાધુ લોકો આપુ પણ લાગુ બોલે છે તેમના તાબામાં ઘણા મઠ હોય છે, તેમાં એક જગ્યા ઉપરી હોય શ્રીસ્ત્રીઓમાં જે કામ એ બટ કરે છે તે કામ તેઓ બજાવે છે અને લોકો તેમના ઉપર ઘણી શ્રદ્ધા રાખે છે આ દેશના વતનીઓ કોઈ પ્રાણીની હિંસા કરતા નથી તથા કોઈ પ્રાણીનો રક્ષિત આવ કરતા નથી; પરંતુ જ્યારે તેમને ખામ ખાતુ હોય છે ત્યારે પ્રાણીનો વધ મુમલમાનને જ કરવો પડે છે આ દેશમાં મુમલમાનો પણ વસે છે યુરોપમાંથી આ દેશમાં પરવાળા લઈ જવામાં આવે છે તે દુનીયાના સર્વ ભાગો કરતા અહીં સારી કિંમતે ખપે છે.

જો એની એ દિશામાં મારે પ્રવાસ કરવાનો હોત તો અહીંથી હુ હિન્દુસ્તાનમાં પ્રવેશ કરત, પરંતુ હિન્દુસ્તાન દેશનું વર્ણન આ પુસ્તકના મોજા વિભાગમાં આપુ મે રીક ધાઈ છે તેથી બાલાશાન પાઠ કરી કોયે જવાનો સીધો રસ્તો મદલ કરી તેનું વર્ણન આ મથની સરઆનથી જે વહતિથી કરતો અહીં હું તે રીતે કરીશ અને રસ્તામાં આવતા દેશોનું વ-

ખાણો છે, આ લોકો પુરાણની વાતોને માનતા નથી અને બેશક ઈશ્વરના સાચા પૂજકો છે, તેઓ ખીજ પથની નિદાકતા નથી, કોઈની પાસે કંઈ માગતા નથી, પ્રવાસીઓને હાથ મળે તે દેવથી પરોપકાર જુદિઓ રખતા ઉપર તેઓ શ્રદ્ધા ઉઠે છે, અને સ્ત્રી મન તેઓ કરતા નથી દારીમાં આ પથના સાધુઓ બગબગ બે હમર છે” (આઈન અકબરી પુસ્તક ખીજી)

■ અમુલ્યકન દારમીરના જુદા ધર્મો સાધુઓ વિષે કહેતા કહે છે કે “આ લોકો જો કે પ્રાણીની હિંસા પોતે કરતા નથી તથાપિ ખોરાક તો જોવો તેમને આપવામાં આવે તેવો ખાવ છે જે પ્રાણી તેની મેળે મરી જાય છે તેને પરમેશ્વરે મારી નાખ્યું છે એમ ગણી તેનું ખામ તે ખાવ છે.” (આઈન અકબરી પુસ્તક ખીજી) હિન્દુઓમાં ઘણી નાતોમાં માસ ખાવાને પરવાનગી છે જો કે તેમને પ્રાણીનો ધાત જતે કરવાની મનાઈ છે

હું કરીશ એટલુંજ નહીં પણ તે સાથે ડાબી તથા જમણી બાજુ એ આવેલા પહોરાના દેશોનું પણ વર્ણન કરીશ.^{૧૦}

—:૦:—

પ્રકરણ ૨૬ મું.

વોખાનનો દેશ—એક ઉંચા પહાડ ઉપર ત્રણ દિવસનો ચઢવાનો રસ્તો—ત્યાં ઉત્પન્ન થતાં વિચિત્ર જાતનાં ઘેટાં—ઘણી ઉંચા-
ઇને હીલે અગ્નિ ઉપર થતી અસર—ત્યાંના વતની-
ઓની જંગલી સ્થિતિ—

બાલાશાન દેશ મુકયા પછી પૂર્વે અને ઈશાન દિશા તરફ પ્રવાસ કરતાં નદી ઉપર વસેલા ઘણા કિલ્લા અને ઘણાં ગામોમાં થઈ રસ્તો જાય છે. આ કિલ્લા તથા ગામો સાંના રાજના બાઇને તાબે છે. આ પ્રમાણે ત્રણ દિવસ પ્રવાસ કર્યા પછી આપણે વોખાનદેશમાં પ્રવાસ કરીએ છીએ. એકથી બીજા તરફ જતાં ત્રણ દિવસ લાગે એટલે આ દેશ લાંબો તથા પહોળો છે.^૧

૧૦ આપણા અંધ કર્તાએ દેશોનું વર્ણન આપવામાં કમ બાંધ્યો છે. તે વાસ્તવિક અને આતુર પ્રેરિત છે, તથાપિ દિલ્લગીરી એટલી છે કે કયા દેશો એણે નજરે જોયા અને કયા દેશોનું વર્ણન એણે સાંભળીને લખ્યું તે એણે સ્પષ્ટ કર્યું નથી. મારા મનનું વળણ એવું થાય છે કે એ પંજાબમાં આવ્યો નહીં હોય; અને પેશાવર સમી ને એણે લખ્યું છે તે બદખ્શાનમાં પોતાના લાંબા નિવાસ સમયે સાં આવી રહેલા વેપારીઓ તરફથી મેળેલી ખબરોને આધારે હશે.

૧ વોખાન ને ખીણમાં આવેલું છે તે ખીણ વિષે છદ્વીતી અને આ-
પણો અંધ કર્તા લખે છે તે લેફ્ટેનન્ટ મેકાર્ટનેના ઠાબૂલના હેવાલ સાથે આ-
ગેલા નકશાની સમજૂતીમાં જતાવ્યું છે તેને મળતું આવે છે. સાં લખ્યું છે કે “આમુ અથવા ઓક્સસ નદીનું મૂળ પાગીરના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં છે. તે ખસે” ત્રણસે વાર પહોળા ખીણમાંથી નીકળે છે. આ ખીણ વોખાનના પ્ર-
દેશમાં છે અને પાગીરની છેક દક્ષિણ સરહદ ઉપર છે. આ ખીણની દક્ષિણ પુર્વ અને પશ્ચિમ ત્રણ તરફ ખરફથી છવાયલા પુષ્ટી ખર નામના પહાડો આવેલા છે. નદી ખરફની તળેથી નીકળતી દેખાય છે.” (પરિશિષ્ટ પૃષ્ઠ

અહીંના લોકો મુમલમાન છે, તેમની બાપા ખાસ પોતાની છે તે રીતમા તમા સુધરેલા તથા સઆમમા ગરા ગણાય છે તેમનો રાજ બાલાશાનના રાજ તરફથી મળેની જગીર ભોગવે છે જગવી પ્રાણીઓને પકડવાને તેઓ અનેક મુક્તિઓ કરે છે

આ દેશ છોડી પૂર્વ અને ઈશાન કોણુની વચ્ચે પ્રવાસ ચાલુ રાખતા તથા પહાડ ઉપર પહાડ અડતા ત્રણ દિવસને અંતે આપણે એક ગિયા શિ ખર ઉપર આવી પહોચીએ છીએ અહીં આપણને એમ લાગે છે કે આ-મપાસના શિખરોની જગતમા ગિયામા હિંચી જમીન છે અહીં બે પહાડની હાર વચ્ચે એક મહા સરોવર આવેલું છે આ સરોવરમાથી એક હાદી વહે છે, જે લીનાતરીથી તર એક વિસ્તીર્ણ મેદાનમા થઇ વહી જાય છે તેજ પ્રમાણે આ જગોની હવાનો ગુણુ પણ એવો છે કે દુબળામાં દુબળું પ્રાણી અહીં આપણુ હોય તો દસ દિવસમા પુષ્ટ થઈ જાયછે ઉપર કહેના મેદા-નમા જગલી પ્રાણીઓ પુષ્કળ થાય છે મુખ્યત્વે કરી ઘેટાની એક જાતિ થાય છે આ ઘેટા મોટા કદના હોય છે તથા તેમને ત્રણ, ચાર અને છ વેંત લામા શિંગડા હેય છે આ શિંગડાને બરસાડ મોટા ખાવાની વસ્તુ બરી મૂકવાના વામણુ તરીકે ઉપયોગમા લે છે વળી પોતાના ઢોરનો વરના હુમ લાથી બચાવ કરવાના હેતુથી બરવાડ લોકો આ જિગડાની વાડ કરે છે મોટા પ્રે હે ■ કે અહીં વરનો ઉપદ્રા બહુ છે અને આ વર જગલી ઘેટાને બહુ મારી મનામેટે આ દેશમા રસ્તો જ્યારે બરફથી છવાઈ જાય છે ત્યારે પ્રવાસીને રસ્તાની સૂચના માટે રસ્તાની બાજુએ આ ઘેટાના શિંગડાના તથા હાડકાના ઢગલા કરી મૂકવામા આવે છે અહીંથી રસ્તો બાર દિવસ સુ-ધી ડેપાંમીર નામના મેદાન ઉપર થઇ જાય છે અને રસ્તામા ઢોઈ વસતી

૧૪૬) આપણા પ્રવાસીએ જે લખ્યું છે તેના ખરાપણાની સારી ખાત્રી આપે છે

આ ઘેટા વિશે ઝોલ્ડીન્કેને કાણૂનના હેવાલને પાને ૧૪૪ મે લખ્યું છે કે 'દેશના પહાડી ભાગમા આ ઘેટા બહુ થાયછે અને સપાટ પ્રદેશમા પણ કઈ ઝોલ્ડા થતા નથી આમાની ષ્ટલીક જાતિને ધણાજ લાગા અને વગદાર શિંગડા હોય છે

૩ ધરાન અને તે પાસેના દેશોના તમામ નકશામા પામીરનો

આવતી નથી માટે નિકળતી વખતે ખોરાક ખરચી રાખી લેવી પડે છે. આ પઢાડો-ઝોટલા બધા હંચા છે કે તેના સિખર આગળ કાંઈ પક્ષી ઉડતું નજરે પડતું નથી. વળી આપણને આશ્ચર્યકારક લાગે છે તથાપિ એ નિશ્ચિત વાત છે કે અહીં દવા ઘણી પાતળી થયેલી હોવાને લીધે અગ્નિ સળગાવીએ છીએ ત્યારે જોટલી તળાટીના બાગમાં તેની ગરમી લાગે છે તેટલી અહીં લાગતી નથી અને તેટલો અસર આગ રાંધવામાં પણ કરી શકતો નથી.

આ ખાર દિવસની મુસાફરી કર્યા પછી પણ એની એજ દિશામાં મુસાફરી જરી રાખવી પડે છે રસ્તો એક ઉપર એક આવતા પઢાડો ઉપર થઈને તથા વિશાળ વેરાનમાં થઈને તથા નદીઓ અને ખીણોમાં થઈને જાય છે અને વચ્ચે વમતીનું કે લીસોતરીનું તો નામ પણ જણાતું નથી તેથી આખી મુસાફરામાં જરૂરી ચીજો માથેજ રાખી લેવી પડે છે આ દેશનું નામ બેચોરો છે. આટલા બધા હંચા પઢાડોમાં પણ જંગલી મનુષ્યો રહે છે. તે જંગલનો પ્રાણીઓ મારી તેમના ખોરાકથી પોતાનું પોષણ કરે છે અને આમડાનાં લૂગડાં પેહેરે છે.

હમ્મ પ્રદેશ આપણા જોવામાં આવે છે. એકડોનાં કીનીઅરના નકશામાં આપણા મથકારે વર્ણન કર્યું છે તેવી જગા આગળ એને નિર્દિષ્ટ કર્યો છે. ૧ પઢાડી પ્રદેશ જેને પૂર્વ તરફના બૂગોળ વેત્તાઓ 'જૂર અથવા બેચોર કહે છે તે, સ્ટેશનખર્જના નકશામાં નિર્દિષ્ટ છે. આ નકશા ઉપરથી જ ડાનવીસે પોતાના નકશામાં નિર્દિષ્ટ કર્યો છે. પરંતુ ખરબીર અને અદખ્શાનના નકશા સંબંધમાં આપણા મથક કરતાં જ નિર્દેશ કર્યો છે તેને મળતુ કીનીઅર મેકાઈનેના નકશામાં સ્થાન બતાવ્યું છે. આ દેશના સ્વરૂપ વિશે આપણા મથક કરતાં લખતું એલ્ફીન્સ્ટ્રન લખે છે તેનાથી સદૃશ જુદું પડે છે તે લખે છે કે "ઈન્ડુસ્ટ્રિયા આ દેશમાં પડતી ટાંઢ અને હમ્મ પ્રદેશની ઉગ્ગ ડાંતાનું બધર સ્વરૂપ વર્ણન કરે છે. આ હમ્મ પ્રદેશ ચારકડ અને હેડે (લા-ડક) વચ્ચેના હંચામાં હંચા બાગમાં તથા મજલ લાગે ઝોટલો લાગે છે. (નોટ પૃષ્ઠ ૧૧૩.)

પ્રકરણ ૩૦ મું.

કાશગર શહેર અને ત્યાંના

લોકોનો વ્યાપાર.

છેવટ આપણે કાશગર નામની જગ્યાએ જઈ પહોંચીએ છીએ. એવું કહેવાય છે કે પ્રથમ એ એક સ્વતંત્ર રાજ્ય હતું, પણ હાલમાં તે કુખ્યાખાનને તાબે છે.^૧ ત્યાંના લોકો મુસલમાની ધર્મના છે. આ દેશ વિશાળ છે અને તેમાં ઘણાં શહેર અને કિલ્લા છે, જેમાં કાશગર શહેર સર્વથી મોટું અને અગત્ય ધરાવનારું છે.^૨ અહીંના લોકોની ખાસ પોતાની બાપા છે તેઓ વ્યાપાર ઉપર અને મુખ્યત્વે ઠરી સુતરાઉ કારીગરી ઉપર પોતાનું શુજ્જન બદાવે છે. આ લોકો સુંદર ખાગો, વાડીઓ, અને દ્રાક્ષના મંડપો ઉછેરે છે. અહીં કપાસ તથા સજી પુષ્કળ પાકે છે. અહીંના વેપારી દુનીયાના ઘણા ઘણા દેશો તરફ જાય છે; પરંતુ સાચું કહીએ તો તેઓ ઘણા લોભી અને દમી સ્વભાવના છે.^૩ આધે પીધે તેઓ કંગાલીથી રહે છે. મુસલમાન શિ-

૧ કાશગર શહેર હિંદુસ્તાન, તાતાર અને ચીન વચ્ચે વાસતા વ્યાપારનું મુખ્ય મથક છે. યુરોપીઅન લોકો તુર્કિસ્તાનના જે ભાગને લેસર યુખ્ખારીઆ કહે છે તે ભાગમાં વસેલું છે. કાશગરના રાજ્યની રાજધાનીનું નગર તે પ્રથમ હતું. જંગીજખાને એના ઉપર પણ ચઢાઈ ઠરી હતી. જ્યારે અધિરાજ્યના વિભાગ થયા ત્યારે તે તેના પુત્ર જગતાઇના ભાગમાં આવ્યું હતું. આપણા પ્રવાસીના સમય પછી આશરે એકે સદ્દા આદ તેને તૈમૂરલગે છીની લીધું હતું. પછી ઈ. સ. ૧૬૮૩માં કોન્ટાઇ લોકોએ અથવા કાલમક લોકોના ખાને છીની લીધું. આખરે પૂર્વ યુખ્ખારીઆનો ભાગ તેમની પાસેથી ચીના લોકોએ ઈ. સ. ૧૭૧૮ માં છીની લીધો.

૨ મેકડોનાલ્ડ ટ્રીનીઅર લખે છે કે “સારા કળદુપ સપાટ પ્રદેશમાં એ વસેલું છે. તેની નજીકમાં એક નદી વહે છે પરંતુ તેમાં નૌકાગમન થઈ શકે તેવી નથી. વળી તે તીરકડવ્યાન નામના પદાડોની દારની દક્ષિણ સીમા ઉપર છે.

૩ એશિયાના મધ્ય ભાગમાં આવેલા યુખ્ખારીઆના લોકો તેમની વ્યાપારની રીતમાત્ર તથા ક્રમચરિત્ર પ્રકૃતિમાં હિંદુસ્તાનના ઘણા ભાગોમાં

વાય નેરટોરીઅન ક્રીસ્ટીઓ પણ અહીં છે તેમને પોતાના કાયદા અને
ગીત રિવાજ પાળવાની તથા પોતાના ધર્મનાં દેવોનાં બાલવાની પરવાનગી
મળી છે આ દેશનો વિસ્તાર પાવ દિવમની મુસાફરી નેટસો છે

પ્રકરણ ૩૧ મુ.

સમરકંદ શહેર તથા ત્યાં સોઈન્ડ જહાન ધિ બાપટિઝ્ટના દેવળના
ચમત્કારી સ્તંભ વિષે.

સમરકંદ એક બલ્ક શહેર છે તે ગમળીય વાડીઓથી રાણુમાતાવહું
છે અને તેની આમપાસ સુંદર ગપાટ પ્રદેશ છે જેમા મનુષ્યની જે ઈચ્છા
થાય તે મર્વ ફળ પાકે છે 'ત્યાંના વનનીઓ મુમતમાન તથા ક્રીસ્ટી
લોકો છે આ લોકો કુખ્સાખાનના બત્રીબને તામે છે આ બત્રીબને કુ

ફગના આરમીનીઅન લોકોને મળતા આવેછે વળા ફેરફાર પોતાની મુસા
ફરીના અથમા મટે છે ' આ લોકો ઉવાંગી ખુશામનીઆ તથા અપ્રમાણિ
છે તેઓ અનેક તરેહના વ્યાપાર ખતથી ફરેછે અને પોતાનું દ્રવ્ય વધે
તેમ તેમનું સુખ વધ્યુ એમ તેઓ માને છે ' પુસ્તક ૨ પૃષ્ઠ ૧૧૭)

૧ અને વર્ષન આપવામા આપણા અથકારે પોતાનું કતાયા તરફના
રસ્તાનું વર્ષન કરવું બાબૂ ઉપર રાખી એને ત્યાં લેવામર માર્ક વાર જવું
પડ્યું દશે તે નહાના છુખારીઆનું તથા સમરકંદનું વર્ષન આપે છે તે
આ શહેરની અગલ લક્ષમા ખખી આપે છે તે ઉધાડુજ છે આ પ્રખ્યાત
શહેર પ્રથમ ઇરાનીઓ પાસેથી ખનીફ વનીદે ઈ સ ૭૦૪મા છતી લીધું
હતુ સાગ પછી ખવારીઝમના સુલતાન પાસેથી જંગીજખાને ઈ સ
૧૨૨૦ મા લઈ લીધું તથા તેને લૂટાવી ઈ સ ૧૩૭૦મા ઈમારતોનો ધણો ભાગ
નષ્ટ કરા મે હનો આ પછી આપણા પ્રનાસીના સમય સુધીનાં જે પચામ
માઠ વર્ષનો વખત મળ્યો તેમા તે પાણુ આબાદ થયું દશે ઈ સ ૧૩૭૦મા
તૈમૂરતજે તેની પુરાતન બબતામા અણ્યુ અને પોતાની વિશાળ રાજ્ય
ધાની સાજ રાખી પરતુ લાર પછી ઉઝબેકતાનરી લોકોના તાબામા ગયા
સેકાના અત સુધી રહ્યું જે અરસામા તેની કેટલીક પડતી થઈ છે

જ્ઞાપાન માથે બનતું નથી એટલુંજ નહીં પણ તે બંને વચ્ચે વારંવાર
લડાઈ થયા કરે છે. આ શહેર વાલ્ય ટ્રેલુ તરફ આવેલું છે અહીં એક
ચમત્કાર થયેલો કહેવાય છે તે નીચે પ્રમાણે —

થોડાક વખત ઉપર એવું જન્ય કે કૃષ્ણાપાનના મગા ભાઈ જમ
તાંજે ખ્રીસ્તી ધર્મ અંગીકાર કર્યો આથી ત્યાંના ખ્રીસ્તી લોકો થોડો હર્ષ
પામ્યા અને તેની મહેરમાની તથા તેના આશ્રયનો લાભ લઈ તેમણે સે
ઈન્ટ જઈને ક્ષિ આપરિસ્ટનું એક દેવળ બધાંવ્યુ તે એવી રીતે બાંધ્યું
હતું કે આખું ઊપર ગાન એકજ સ્તંભને આધારે રહે અને આ સ્તંભને
તળાએ પાયા તરીકે એક પથ્થર મૂક્યો હતો આ પથ્થર ખ્રીસ્તી યથેના રાજાની
પરવાનગી લઈને મુમનમાનોના દેવગમાથી આપ્યો હતો અને મુસલમાનો
તેની ધાકથી કંથુ કહી રાખ્યા નહોતા પરંતુ જગતાર્થના મરણ પછી તેના
પુત્રે ખ્રીસ્તી ધર્મની કઈ દરકાર બતાવી નહીં, અને મુસલમાનોને તેની
વગ થઈ તેથી ખ્રીસ્તીઓએ મુમલમાનોના દેવળમાંથી લઈ લીધેલો પથ્થર
પાછો મળવા પરવાનગી મેળવી ખ્રીસ્તીઓએ તે પથ્થરને બદલે નાણું આ
પવા કંથું, પરંતુ મુમલમાનોને એવી આત્મા હતી કે પથ્થર ખમેડતા આખું
દેવળ તૂટી પડ્યો તેથી તેમણે નાણું નહીં અંગીકારતા પથ્થરજ પાછો લેવાની
માગણી કરી આ વખતે ખ્રીસ્તીઓને આખમા અથુ સાથે સેઈન્ટ જહો
નની પ્રયંતા કરી રક્ષણ માગ્યા તિવાય ખીજે ઈલાજ સૂઝ્યો નહીં જ્યારે
તે પથ્થર પાછો આપવાનો દિવસ આવ્યો ત્યારે સેઈન્ટ જહોનની પ્રેરણાથી
સ્તંભ એની મેજે પાયામાંથી ત્રણ વહેંત ઉંચો થયો જયો પાથર કઢાડી

૨ ઉઘી જગો કાશમર છે તેથી એમ સમજવામાં આવે કે સમર
હતો રૂનો ત્યાંથી આપણા પ્રવાસીએ લીધો છે. પરંતુ ખરી દિશા વાલ્ય
ટ્રેલુમાં નહીં જતા નૈઋત્ય ટ્રેલુ અને દક્ષિણ દિશા વચ્ચે થઈને તેણે
લીધો હતો માટે આપણે તે રસ્તો અદ્યક્ષાન તરફજ ધારવો જોઈએ, કેમકે
ત્યાંથી કતાયા તરફ જવાનું આપણે પ્રનાસી લખે છે તૈમૂરલગના પૈત્ર
ઉનૂવમેકના પ્રસિદ્ધ તુરીયક યત્ર પ્રમણે માપ લેતા સમરકદ ૩૯-૩૭'
ઉત્તર અક્ષાંસ ઉપર છે, અને રેલવેના અનુમાન પ્રમાણે મીનીયના ૬૬-૧૫'
પૂર્વ તથા કાશગરના ૭૬ પશ્ચિમ ગેખાસ ઉપર છે ડાન્વીલે તેથી કે
લાક અંશ પૂર્વમાં આગળ ચાલુ છે

લેતાં કશી દરકત થઈ નથી. હજુ પણ કઈ આધાર સિવાય ને સ્તંભ એ-
મનો એમ અદરજ રહેલો છે.

આ વિષે જોઈએ તેટલું કહેવામાં આવ્યું છે અને હવે આપણે આ
ગહેર ઊડી કારકન પ્રદેશ તરફ વળીએ.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

કારકન પ્રાંત તથા ત્યાંના લોકોને પગ સ્થળ જવાનો
તથા ગલસૂણાનો રોગ થાય છે તે વિષે.

સાથી નિકળ્યા પછી તમે કારકનના પ્રાંતમાં પ્રવેશ કરાજો. આ પ્રાંત
પસાર કરતાં પાંચ દિવસની મુમાફરી કરવી કે નેટલો વિનારમાં છે. સાં-
ના વતનીઓનો ધણો ભાગ મુમયમાન છે તથા થોડાક લોકોને રોડીમન

૩. ને વડે આપણા પ્રવાસીના અંધને કઈ કઈ લાંછન સામ્યું છે
તેથી વાનોમાંની આ એક વાત છે. એ કહે છે તેમ જગતાર્થ આક્રા-
ધનો ખર્ચ હતો અને આક્રતાઈ તેના ખાપની ગાદીએ મોગસોના ખાન
તરીકે બેઠો હતો તે વાત ખરી છે, પરંતુ તેજે ખ્રીસ્તી ધર્મ અંગીકાર કર્યા
હોય તે ખાખત કંઈ પ્રમાણ નથી. જો કે ખ્રીસ્તીઓને જંગીજમાન અને
તેના પછી ગાદીએ આવનારામાંનાં કેટલાકના સમયમાં સારી છૂટ મળી
હતી અને તેના પૈત્ર તથા જગતાર્થના બત્રીજને રૂબરૂસ અને હૈટોને
ખ્રીસ્તી ધર્મના સંસ્કાર કર્યા હતા. આસંકને જે પ્રતમાંથી ખાપાતર કહ્યું છે
તેમાં કહે છે કે આ ખનાવ આ પ્રુનક લખાયું તે પહેલાં સવાસો વર્ષ
ઉપર ખન્યો હતો. હવે જગતાર્થ ખ્રીસ્તી થયો હતો તે ઉપર પ્રમાણે કાળ
ખિનનાને લીધે મજવતું નથી, કારણ કે જગતાર્થ ઈ. સ. ૧૨૨૭ માં
ગાદી ઉપર બેઠો અને ઈ. સ. ૧૨૪૦ માં મરણ પામ્યો આ પ્રમાણે મા-
કોપોસોએ પોતાનો પ્રવાસ લખ્યો તે સમય પહેલાં આસરે સીતેર વર્ષ
વીસાં હોવાં જોઈએ; અને મવાનો વર્ષ પ્રમાણે તો જગતાર્થના સમયની
સાલ ઈ. મ. ૧૧૭૭ હોવી જોઈએ, જે વખતમાં તેનો પિતાજી માત્ર નવ
વર્ષની વયનો હતો અને એવું કુળ જરા પણ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું નહોતું
તેથી સમુદાયોની નકલમાં વર્ષ લખતાં ચૂક થયેલી અંભવે.

૧. આપણે મુસાફર સમરકંદ ગયો, તે ને સીદ્દા રસ્તો લીધો હતો
તે ઊડીને આડે રસ્તે જવાથી જાણે અત્રે આપણને અંતર ધુખારીયામાં

ખ્રીસ્તીઓ છે અને તે ખાનને તાબે છે. અનાજ તથા કપાસ પુષ્કળ પાકે છે, લોકો કારીગરીમાં ચપળ હુનરી છે. લાંબું પાણી પીવામાં આવે છે તેથી લાંબા મોંકોને પણ સૂજી જવાનો તથા ગર્વસણનો રોગ થાય છે, આ પ્રાંતમાં કંઈ જાણુવા જોવા જેવું વધારે કંઈ નથી.

આણે છે. જેને આપણે મુસાફર કારકન કહે છે તે જુદા જુદા કેશોના, અ. મુદ્દ ઉચ્ચારણ પ્રમાણે છે. પરંતુ તે હિંદુસ્તાનના લોકો જેને ચારકંદ (ચીનાઈ તાતારનું શહેર) કહે છે તે છે.

આપણે મંચકર્તા લખે છે તે સમયે એ શહેર કાશમરના રાજ્યના તા. ખામાં હતું. કાશમર વિષે મયા પ્રકરણમાં હકીકત આપી છે. લેફ્ટેનન્ટ મે. કાર્ટને કાશુમના હેવાલમાં પૃષ્ઠ ૬૪૬ પરિશિષ્ટમાં લખે છે કે “કાશમીરના ઈશાન કોણમાં પાંચ દિવસની મુસાફરી કર્યા પછી એક ઘણાજ ઉંચા ચ. દાય ઉપર રસ્તો જાય છે. આ ચઢાવ ત્રણ દિવસની મુસાફરી સુધીનો ધ. જોગ મોટો છે, સાર પછી જરા નીચો છે તે લાહ (લાહક) સુધી જાય છે. આ ચઢાવ ચઢતો ચઢતો ડેહ જે ડુંગરથી તીમેટ અને ચારકંદ જુદા પડે છે તેની ટોચ સુધી જાય છે.

૨. પણ સૂજી જવાનો રોગ પૂર્વ તરફ ધણો જાણીતો છે. આવા પગને સાધારણ રીતે લોકો (કાચીન પણ) કરીને કહે છે. આ રોગ વિષે ફોર્ડિનેરે લખેલા “સીક્કીનના વર્ણન”ના પ્રથમ વિભાગને પાને ૧૮૨ મે વધારે સ્પષ્ટ વર્ણન આપ્યું છે. મળું સૂજી જવાના કારણમાં એવું જતાવવામાં આવે છે કે તે હોય પાણીનો છે, અને વળી એમ પર્ણ કહેવાય છે કે બરફનું પાણી થાય છે તે પીવાથી એ રોગ થાય છે.

“મારા ધારવા પ્રમાણે જિયા પર્વતોની ખીણમાં જે ધુમસ ભરાઈ રહે છે તથા ધણો દિવસ ચઢતા સુધી જે લા ભરાઈ રહે છે તેથી એ રોગ થાય છે” (મુમાત્રાનો ઇતિહાસ પૃષ્ઠ ૪૮). વળી આ જાણત ડા. ૬૮૨ રીન્ડે લખેલો ઘણીજ જુદિવાળો વિષય જુવો જે ૧૮૦૩ ના શીલા- કેલશીવાદ-એકશનના પ્રસ્તક ૧૮ ને પાને ૧૧૧ મા પ્રસિદ્ધ થયો છે.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

કોતન (ખુતન) શહેર તથા ત્યાં જીંદગીને જરૂરીઆતી તમામ ચીજોની પેદાઈશ વિષે.

ઈરાન કોણ અને પૂર્વ દિશાની વચ્ચે માર્ગ લેતાં આપણે કોતન^૧ પ્રાંતમાં આવી પહોંચીએ છીએ. આ પ્રાંત પ્રવાસ કરતાં આઠ દિવસલાગે એટલે લાંબો પહોંચો છે. એ પ્રાંત કુબ્લાખાનના રાજ્યને તાબે છે. વસતી મુસલમાનોની છે. આ પ્રાંતમાં ઘણાં નામાંકિત શહેરો તથા ઘણી કિલ્લાખંદો જગાઓ છે, પરંતુ તેમાં મુખ્ય કોતન છે, જેના ઉપરથી આખા પ્રાંતનું નામ પડ્યું છે. મનુષ્ય જીવનને જરૂરી તમામ ચીજો અહીં પુષ્કળ થાય છે. કપાસ, સણ, મુજ, અનાજ, દારૂ અને બીજા ઘણા પદાર્થો અહીં થાય છે. ત્યાંના વતનીઓ અનાજનાં ખેતરાં ખેડે છે, તથા દ્રાક્ષનામાંડવા ઉછેરે છે. અહીં વાડીઓ પુષ્કળ ઉછેરે છે.^૨ વ્યાપાર અને ઉદ્યોગથી ત્યાંના લોકો પોતાનું પોષણ કરી શકે છે, પરંતુ તે સારા યુદ્ધ ઉત્સાહી નથી. હવે આપણે પેન પ્રાંત વિષે કહીએ.

૧ ‘કોતન’ નામ બેચક ‘ખુતન’ શહેર જેને ચીના લોકો ‘ખુતેન’ અને ‘હોતેન’ કહે છે તેજ છે. તેમની બાપામાં તાતરી ઉચ્ચારને કામળ કરી નાંખવાની રીત ઘણીજ પરિચિત છે, આખા એશિયાખંડમાં કરતૂરી આ શહેર પૂરી પાડે છે. કરતૂરીને એશિયાના લોકો સુમધમાં સર્વોત્તમ ગણે છે અને કારસી કવિઓએ તે તેની બેદદ સ્તુતિ કરી છે. આ શિવાય આ શહેર વિષે બીજી હકીકતો ઘણી અપૂર્ણ મળી છે. આસ્કમ કહે છે કે “ખુતન અગાઉ કંઈક અગત્ય ધરાવનાર શહેર હતું અને તેના હાકેમો વિષે ધણે ઠેકાણે લખાણ જોવામાં આવે છે ચીના લોકોએ ઈ. સ. ૧૭૫૭માં એ પ્રાંતમાંની કારાગર, યાર્ડ, અને બીજી જગાઓ જીતી લીધી તે સાથે આ શહેરને પણ જીતી લીધું હતું અને હાલ પણ ચીનના રાજ્યનેજ તાબે છે. તાતાર દેશનો એક સંભાવિત ગૃહસ્થ આગરે વીસ વર્ષ ઉપર ખુતન ગયો હતો તે આ શહેર, જે કે યાર્ડથી ઉતરતી પંક્તિનું તથાપિ સારૂ ઉદ્યોગી છે અને ૧૪૦ માર્દિસ ઉપર આવેલું છે એવું જણાવે છે. આજ પ્રવાસીના કહેવા પ્રમાણે ખુતન શહેર હજુ પણ ત્યાંની કરતૂરીને માટે પકાવ છે” (ઈરાનનો ઇતિહાસ—પુસ્તક ૧ પૃષ્ઠ ૩૨૪ ની નોટ નંબરો.)

૨ ‘ખુતન’માં દ્રાક્ષની વેદવણ કરવાનાં આવે છે એવું ૨૧૪ મેનાણુ આપણને મળ્યું નથી, તથાપિ એ બાબત કંઈ શક રહેતો નથી, કારણકે એની પૂર્વમાં હુમી અથવા ‘અમીલ’ અને ઉત્તરમાં કાસગરમાં અને ખુતન પ્રાંતમાં દ્રાક્ષને ઉછેરવાની વાન આપણા વાંચવામાં આવે છે

મકરણ ૩૪ મું.

પેન પ્રાંત;—નદીમાંથી નીકળતા કેલસીડોની અને
જનરપર નામના પાપાણુ;—લગ સંબંધી એક
સિચિત્ર ચિત્રાજ.

વિશ્વકોણ અને પૂર્વ પશ્ચિમ તરફનો રસ્તો જારી રાખતાં પેન ના-
મના પ્રાંતમાં આવેલ છે, જેનો વિસ્તાર પાંચ મજલ કરીએ તેટલો છે. તે
કુશાખાનના રાજ્યને તાબે છે. તેમાં ઘણાં શહેરો તથા કિલ્લા બંધી જગાઓ
છે, જેમાં મુખ્ય પ્રાંતને નામે નામનું પેન છે. આ પ્રાંતમાં યાં એક નદી
વહે છે, જેના તળીઆમાંથી કેલસીડોની અને જનરપર નામના પાપાણુ નીક-
ળે છે. ખોરાકની તમામ ચીજ આહી મળી શકે છે, દેશમાં કમાસને પાક પચુ
ચાય છે અને જાના લોકો વ્યાપાર અને હથોળથી પોષણ ચલાવે છે. તે
લોકોમાં એવો ચિત્રાજ છે કે, જો કોઈ પરણેલો માણસ ઘર છોડી વીરા
દિવ્ય ઉપરાંત બંધારે મામ, જાંબ તો તેની સ્ત્રીને બીજાને ધણી કરવાનો હક છે,
અને આ નિયમને અનુસરી લાના લોકો જ્યાં જાય છે ત્યાં લગ્ન કરે છે. આ-
ગળા કંઈ ગયા તે તમામ પ્રાંતો, એલે કે, કાસ્તર, કાંતન, પેન અને

૧. આપણા યકર્માં આપણને ખુતન શહેરથી પૂર્વ તરફ આવેલી અને
મહારાણી પાસે આવેલી જગાઓ વિશે કહે છે. પરંતુ એણે આપેલી નોંધ
ધણી જ સ્વયં પછે તેથી વધારે ખુબસો થઈ શકતો નથી. હાલની પોતાના
નક્શામાં પેનનું સ્થળ ખુતનથી સાત રૂબાંજ ઉપર ચીનની સરહદની છે.
નજીક નિર્દિષ્ટ કરેલું છે. આ વિશે એજદા જેમને જે સંજ્ઞા કરી છે તે લખવી
બસ, ધરો તે લખે છે કે, 'ચીન' અને. જુખારીવાની વચ્ચે પ્રદેશના સ્થળો
નિર્દિષ્ટ કરવામાં આપણા નક્શાઓમાં મોટી ભૂલો રહેલી છે, કારણ કે, તે
તમામ જગાઓ જુખારીવાથી દૂર અને ચીનની દક્ષિણની નજીકમાં નિર્દિષ્ટ
કરવામાં આવી છે. (જુઓ, મેમોયર ઓફ એમ્બાસી ઓફ હિન્દુસ્તાન પૃષ્ઠ ૧૭૧)

૨. જનરપર અથવા તેને મળતો સખત પાપાણુ, તાનારના આ વિભા-
ગમાં પેન ચાય છે તે વિશે ઘણાં મથકારોએ લખેલું છે. જો એક કહે છે કે
"ખુતન, પાસિની, નદીમાંથી નીકળે છે, જે નદી ધણુ કરીને પેન પ્રાંતમાં
પડી જાય છે તેમ જ સે"

લોપના રણ સુધીનો પ્રદેશ 'તુર્કસ્તાનની સરહદમાં છે' અહીંથી આપણે આ
રચાન પ્રાપ્તમાં આવીએ છીએ.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

આરચાન પ્રાંત—નદીઓમાંથી નીકળતા પાપાણુ—અને
તાતાર લોકોનાં ભરકાએ આવે તે વખતે ત્યાંના

લોકોને રણમાં જતાં રહેવાની અગત્ય વિષે.

પ્રેમથી પૂર્વે અને ઈસ્લામ કાણુ વચલી દિશામાં આરચાન પ્રાંત છે, અને
તે તુર્કસ્તાન ને તાગે છે અગાઉના સમયમાં તે આગાહ અને રસાળ હતો;
પરંતુ તે તાતાર લોકોએ વેરાન કરી દીધો છે. ત્યાંના લોકો મુસલમાન છે.
એનું મુખ્ય શહેર પણ આરચાન નામનું જ છે આ પ્રાંતમાં ઘઉં ધણીક

૧ તુર્કસ્તાની પૂર્વ તરફની સરહદ વિશે અહીં બરાબર ચોકસાઈથી લખ-
વામાં આવ્યું નથી. પરંતુ એમ ધોરી શકાય કે તે સરહદ તુર્કો અથવા તુર્ક-
તરી ભાગીમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી ભાષા ન્યા બોલાય છે તેવા મધ્ય એશિયાના
તમામ પ્રદેશનો સમાવેશ થઈ શકે ત્યા સુધીનો છે, અને બુખારી ભાષા જે
કે કશ્મી શબ્દોથી મિશ્રિત છે તથાપિ તે પણ આ ટેકાણે બોલાતી હો-
વાથી અનુમાન થાય છે કે આ કારણથી પ્રેરણ આપણે અચક્કી ન
જગાએની પુરામીઅન અધિકારો અતર અથવા નહાના બુખારીઆમાં
અને પૂર્વ તરફના એટલે એશિયાના અધિકારો કાશ્મીરના ગાંધીમાં ગણે
છે, તે જગાએ તુર્કસ્તાનના વિભાગમાં આવેલી છે એમ જણાવે છે, જે
આખરે કાખી (ગાખી) ના રણ સુધી અર્ધ પહોંચે છે બજોળ નિર્દેશમાં અનુ-
કુળતાને માટે તુર્કસ્તાનના સ્વતંત્ર અને ચીનાઈ તુર્કસ્તાન એવાં બે વિભાગ
નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે, જે એકબીજામાં અને મુશ્કેલીમાં અથવા ઈમાસ
પર્વનોની હારથી વિભક્ત. આ બે વિભાગનું સ્થાન કરતાં એશિયન સભે
છે કે "જે વધુકારો ચીનાઈ તુર્કસ્તાનમાં જાય છે તે પોતાના પ્રવાસનો પ્રા-
રબ કાશ્મીર કે પેશાવરથી કરે છે, કાશુબ એ સ્વતંત્ર તુર્કસ્તાનનું આપારનું
મોટું મુદ્દક છે, (જુલો કાશુબનો હેવાલ—પૃષ્ઠ ૨૯૩)

૨—આરચાન તે સ્ટ્રાહલેનગર્ગના નકશામાં બતાવેલું 'શાયેન'
છે, જે કે તેનું સ્થળે બ્યાં આગળ 'કરશાઈ' છે ત્યાં આગળનું બતાવવામાં
આવ્યું છે લોપના સરોવર પાસે અને હુમીથી દક્ષિણમાં 'ચેનચેન' નામનો

મોટી મોટી નદીઓ વહે છે અને તેમાંથી પશુ-કેલસીડાની અને જરપરના પાપાણુ નીકળે છે. આ પાપાણુ વેચાણને માટે કેથે તરફ લઈ જવામાં આવે છે; અને એટલા વધારા નીકળે છે કે તે દેશની તેઓ વ્યાપારની મુખ્ય ચીજ ધર્મ પડતો છે. ધેનથી તે આ પ્રાંત સુધીનો અને આ પ્રાંતનો પણ પ્રદેશ સંવત્ર રેતાળ છે; પણ બાગે પાણી કડવું અને માખી શકાય નહીં તેવું છે, જો કે અમુક જગાઓમાં મીઠું અને સારૂં પાણી મળી શકે છે.

જ્યારે તાનાર લોકોનું લશ્કર આ જગાઓમાં ઘર પસાર પાવે છે ત્યારે જો તેઓ વિરોધમાં હોય તો ત્યાંના વનનીઓની માલમતા લૂટી લે છે અને જો તેમની વચ્ચે અસાદ ચાલતી હોય તો તેમનાં પશુઓને મારી નાખી ખોરાકમાં લે છે. આ ભયને લીધે ત્યાંના લોકો જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ લશ્કર આવવાની તેમને ખબર મળે છે કે તુરત તેઓ પાસેના બે મજલ ઉપર આવેલા રેલીના રણમાં જ્યાં મીઠું પાણી મળી શકે તેવી જગાઓમાં નાથી ભમી જાય છે અને તેથી તેઓ ખમી શકે છે. આજ કારણને માટે જ્યારે ખેતીનો પાક ઉતરે છે ત્યારે તેઓ અનાજનો મોટો ભાગ રણની રેલીમાં મોટા ખાકા ખોદી દાટી મૂકે છે અને તેમાંથી એક માસને માટે જોઈએ તેટલું અનાજ આવે છે. આ કામને માટે તેઓ જંગલમાં કંઈ કંઈ જગાએ જાય છે તે વિષે ખીજા લોકોને કંઈપણ ખબર પડતી નથી, કારણ કે રેલીમાં તેમનાં પગલાંની નિશાનીઓ પવનને લીધે રહી શકતી નથી. આર્યાન મૂળ પછી રસ્તો પાંચ દિવસ સુધી રેલીમાં પસાર કરવો પડે છે, અને રસ્તામાં પાણી જોઈ સંવત્ર તો નહીં પણ મણી જગાઓએ ખરાબ છે. વધારે સૂચના કરવા જોઈ ખીજું અહીં કંઈ નથી. પાંચ દિવસ પ્રવાસ કર્યા પછી આપણે મહારણના કિનારા ઉપર આવેલા સોંપ શહેર આગળ આવી પહોંચીએ છીએ.

પ્રદેશ છે એમ હી ગાઈનીક લખે છે તે આજ પ્રાંતને માટે લખે. (જુલો હીરદી-જેનીસીસ -ડી-હન્સ-પુ-૧ વિભાગ, ૨ જો પૃષ્ઠ ૧૧).

૧. જરપરના પાપાણુ જ્યાં લઈ જવામાં આવે છે તે જગાનું નામ રામુશીઓની પ્રતમાં કેથે ને જલ્લે ઓકા જણાવવામાં આવ્યું છે, પરંતુ તે ખૂબ છે. એસે પ્રસિદ્ધ કરેલી આંદોલનમાં કેથે અને લિખિત પ્રતોમાં કેથે લખેલું છે અને સવપણુ તેજ છે.

૨—ઈલાહીયન પ્રતોમાં આ પ્રદેશનો ધેનથી કેથે સુધીનો ભાગ એમ વધારે ૨૫૯ કડું છે.

પ્રકરણ ૬૬ મું.

સૌપશહેર—આમેલુ રણ-અને જે લોકો રણમાં યદ્ય
પસાર થાય છે તેમના સાંભળવામાં વિચિત્ર
અવાજ આવે છે તે વિષે.

સૌપ શહેર એજ નામના મહારણના પ્રવે । આગળ ઈશાન કોણમાં
આવેલું છે તે હુલ્લાખનના રાજ્યમાં છે અને ત્યાંના તોડા મુસપમાન ધ
મૈના છે જે સોકાને આ રણમાં યદ્ય પમાર થવાનું હોય છે તે લોકો
ધાક ઉતારવાને જોને રણના પ્રવાસમાં જોડતી સામગ્રીની તયારી કરવાને
મોટા વખત આ શહેરમાં રોકાય છે આ રણમાં પ્રવાસ કરવાને માટે
પ્રવાસીઓ પોતાનો સરમામાન તથા વાપારનો માવ મોટા મોટા ગધેડા
અને ઘોડા હુપર સાથે છે જે તેમનો ખોરાક રસ્તામાં છુટી પડે છે તો
તેઓ આ વશુઓને મારી ખાય છે ગધેડાના કગ્ગા છોટા તે વધારે હુપ-
યોગમાં લે છે, કારણ કે તે બોળે વધારે હળવે છે અને થોડા ખોરાકથી
મજબી રાકે છે પ્રવાસમાં એક માસનો ખોરાક સાથે રાખવો પડે છે કે
રણ કે આ રણનો આકાશમાં સાકડો ગતો એજિમતા તેટલો મમમ થીને
■ જે રણમાં હોને બીજો પમાર થતો હોય તો તે કામ થલુ મુરજલ છે,
કારણ ભોમ કરતાં એક બીજી એકથી મુક્ત સામગ્રી નથી, અને તેટલા
સાધ્ય સમયનો ખોરાક વિગેરે સામાન સાથે રાખવો જે અસાધ્ય છે ૨ ત્રીસ
દિવસના આ પ્રવાસમાં રસ્તો કોઈ જગ્યાએ રેતીનાં મેદાન ઉપર ધકેલે
અને કોઈ કોઈ જગ્યાએ બોડા ડુંગરો ઉપર ધકેલે જાય છે, પરંતુ રાજ

૧—સૌપ નામને જદને રામુલીઓની પ્રતમાં જોને ખીલ બાપાતરોમાં
અને અગાઉની ઈટાલીઅન પ્રતોમાં 'એન' નામ જણાવ્યું છે અને જોડી
ના આ તફાવતથી તે 'દાબી' ના જૂળ તાર્તરી નામને મળે હોય એમ
અટકળ થઈ શકે છે જેમુદ અને હાનવીલના નક્શામાં સૌપ નામે સ
રાવર ખતાવેલું ■

૨ જેમુદનો નક્શો જે હુલ્લાહોના ચીનના વર્ણનના અથવા પ્રથમ
મુકવામાં આવ્યો છે તેમાં આ રણ પેકિનથી ગણતર પશ્ચિમના પાંતોસ
રેખાંશ સુધી વિસ્તાર પામેલું જણાવવામાં આવ્યું છે, તેથી તે પમાર કર
વાની અસાધ્યતા આપણા અધ્યક્ષર બતાવે છે તે થોડું છે ૨ ૨ ૨ ૨

મુકામ કરવાની જગ્યાઓ રસ્તામાં આવે છે, જ્યાં પાણી મળે શકે છે. આ પાણી મળે છે પણ તે મોટા જગ્યાઓ મળતું નથી; માત્ર સો મીલિસેન્ટ પોતાનો પરોઝો સાથે પુરે પડી શકે તેટલું મળી શકે છે. મુકામની શ્રેણી કે આરે જગ્યાઓમાં પાણી ખાંડ અને કંડવું છે, પરંતુ ખીલ આશરે વીસ જગ્યાઓમાં મોટું અને સારું છે. આ રસ્તામાં કોઈ પણ કે પછી જોવામાં આવતું નથી કાચુ કે બહોં તેમને માટે આરે કાંઈ નથી.

અહીં એક પ્રસિદ્ધ વાન શોકમાં મનાય છે તે જોવી છે કે આ રણમાં પ્રેત પિશાચો નિવાસ કરી રહ્યા છે અને તે અત્યંતિક મુક્તિઓથી ભ્રમ પમાડી તેમના વિનાશ કરે છે. દિવસને વખતે પ્રવાસ કરતી વખતે જો કોઈ પોતાના સાથથી હથે પીળ કોઈ કારણથી પાછળ પડી જાય છે, અને સાથની દૃષ્ટિએ પડે નહીં એટલે તે દૂર રહી જાય છે એટલે અચાનક તેનું નામ છૂંદી જોવાવતું હોય તેવા અવાજ તેના સાંભળવામાં આવે છે. અને વળી તે અવાજ જાણે તેના જોળખીતા અને પરિચિત હોય તેવા નીકળે છે, ભૂયો પડેયો પ્રવાસી જાણે પોતાના સાથીઓ જોવાવતા હોય તેમ જાણી તે રસ્તે દોરાય છે અને પછી જાણે પડી દિશા દેશ નહીં સમજાવી

૧. આપણા અધિકારીએ પ્રદેશના વેરાન દેખાવતું અને મુકામ કરવાની જગ્યાઓનું જ વર્ણન આપ્યું છે તે એક ખીન પ્રસિદ્ધ પ્રવાસી જૉન એસ આવ એન્ડરમનીએ સીવીલ-સ્ટ્રીટથી ચેકિન જતાં આ રણ જોળખ્યું હતું. તે વખતનું જ વર્ણન આપે છે તે ઘણેજ જાગે મળતું છે, જો કે જૉન એસે આ રણના ખીન ભાગમાંથી પ્રવાસ કર્યો હતો. એ પણ એક જાણવા જેવું છે કે આપણા અધિકારને આ રણ જોળખતાં ત્રીસ દિવસ યયા સારે એવને અઘાવીસ દિવસ યયા હતા. એ જન્નેના પ્રવાસમાં તદ્દાવન એટલોજ છે કે રણના પ્રવાસમાં એને ઘેટા, હરણા અને ખીન જનવરોનાં ટાળાં દોડાં હતાં; સારે આપણા અધિકારના જોવામાં પણ કે પછી કંઈ આજ્યું નહોતું; પરંતુ એ રણનો પશ્ચિમ ભાગ વધારે ઉર્ધ્વ અને મુસીબત ધરેલો હતો એ વાન અશક્ય નથી તેની સાથે એમ પણ ધોરતું અનુચિત નથી કે ચીનાઈ મરકારે કેમ સરકાર આથે બેવહાર ચલાવવાનો રસ્તો આ રણના વધારે મહીનવાગન ભાગમાં થઈને રાખ્યો હોય વળી એમ પણ ધારિતું 'અનુચિત' નથી કે આપણા અધિકાર પછી લગભગ સાડી

આખરે બટકી મરણ પામે છે. રાત્રીને સમયે જલ્દી આજ્ઞામાજ્ઞાએ પોંડે મરણો તથા માણ્યોનાં પગલાંનો અવાજ થતો હોય તેમ તેના સાંભળવામાં આવે છે, અને પ્રવાસી પોતાના કાફલાનાં પગલાંનો અવાજ છે એમ જાણી આડે રસ્તે દોરાય છે અને સ્વવારથતાં ભય ભરેલી જગાએ આવી પહેચે છે. પછીક વખતે દિવસે એમ પણ બને છે કે આ પ્રેત પિશાચો પ્રવાસીઓના માથાઓનું રૂપ ધારણ કરી તેનું નામ ઈ બોલાવી રસ્તો બૂલાવે છે. એવું કહેવાય છે કે આ રણ પસાર કરતી વખતે ધણીક માણ્યો-સોએ જલ્દી હથિયાર સજ્જ માણ્યોની ડુકડી તેમના તરફ આવતી હોય તેનું દીઠું હતું અને તેઓ લૂંટી લેશે એવા ભયથી નાશી જઈ બૂલા પડી એવે રસ્તે ચઢી ગયા હતા કે આખરે દેત દિશા નહીં જાણતાં તેઓ અમ પાણી વગર નાશ પામ્યા હતા. આ પ્રેત પિશાચો વિશે ધણીજ વિચિત્ર વાતો આવે છે અને લોકોમાં સર્વ મનાય પણ છે તેમાં એવું પણ કહેવાય છે કે કોઈ કોઈ વખત ગાયનનો, વાદ્યનો, કાકા વગેરેનો તથા હથિયારો સામાસામી અવગતાં હોય તેવો અવાજ સંભળાય છે, જેથી પ્રવાસીઓ ચાપનાં અટકે છે,^૧ અને ધણી સત્રાગથી આવે છે. વળી રાત્રે મુકામ કરતા પહેલાં પણ પ્રવાસીઓને ધણી સાવચેતી રાખવી પડે છે, જે રસ્તો તેમને લેવાનો હોય છે તે રસ્તો સચવનારા નિશાન આગળથી મૂકી છાંડવાં પડે છે અને જનાવરોને કાઢે ઘંટડીઓ બાંધે છે જેથી તે બૂલા પડી આડે રસ્તે દોરવાઈ જવાનો ભય રહે નહીં. આ રણ પસાર કરતાં આવતાં આવતાં અનેક પ્રકારના ભય સહન કરવા પડે છે.

આરસે વર્ષના અરસામાં ધણી ફેરફાર થયા હોય અને જ્યાં વનરખતિ હોતી હોય તેવી જગ્યાઓમાં પાગથી લેટાંની જાત હોરવામાં આવી હોય.

૧. ચીનાઈ જુઓજ વેત ઓના યંધોમાથી આપણને મારમ પડે છે કે આ ગપ જેવી વાતો તારતારમાં સર્વજ ખરી તરીકે મનાય છે.

પ્રકરણ ૩૭મું.

તાનગટ માંત—શહેર—પુત્રના જન્મ વખતે પાળવામાં
આવેલા રિવાજ—અને મરણ પામેલાના શરીરને
હાલનક્રિયા કરવા વિષે.

ત્રીસ દિવસનો પ્રવાસ પૂર્ણ કર્યા પછી આપણે સાચન^૧ નામે શહેરમાં
આવી પહોંચીએ છીએ. આ શહેર કુખ્યાખાનને તામે છે. પ્રાંતનું નામ^૨

૧ કાશ્ગર રાજ્યનાં શહેરોમાં ઘડને ચીન દેશની નજીકમાં નજીકની
સરહદ તરફ જતાં આપણો મંચકર્તા મહારણનો સાંકડામાં સાંકડો માર્ગ
ઓળંગી ક્રેચ લોદાના ઉચ્ચાર પ્રમાણે ‘ચાચુ’ અને આપણા ભૂગોળ મંપે
પ્રમાણે ‘શાચુ’ આગળ આવી પહોંચે છે હી આઈનીક લખેછે કે “લો-
પના કિનારા ઉપર મોનશુ પોસ જતે ‘સાચન’ કહેછે તે ચાચુ, નામે
ગામ છે” (પૃષ્ઠ ૧૨). આવાં નામોમાં ખડું શું છે તે નક્કી કરવાની
મુશ્કેલી મૂળ લિખિત મંચમાં અનેક તરેહનાં લખેલાં હોવાથી પડે છે.
આ શહેર સૈનસાઈ પ્રાંતની પશ્ચિમ સરહદ ઉપર આવેલા લશ્કરના મથકના
શહેર ‘સોચુથી’ ચાર અક્ષાંસને અંતરે છે. યાંગકુઆંગ પર્વતોમાં ઘડને
પસાર થવાના રસ્તા ઉપર આવેલું છે. પેટિસ હી લા કેાસે લખેલી જ-
ગીક ખાનની તવારીખમાં લખ્યું છે કે “આજો તેણે કબજે લઈ લેવાથી
તેની ચીન ઉપરની તમામ ચકાઈઓમાં ઘણી ઉપયોગી યઈ પડી હતી”
(પૃષ્ઠ ૪૮૧). સાચન અને શાચુ એકજ ગામનાં નામો છે એમ આ-
પણા મંચકારે કહેલા પ્રવાસના અનુક્રમથી માનવામાં સકા રહે, પરંતુ તેણે
લખ્યું છે કે દેહલીક જગાઓ જે આ પ્રવાસ પછી ખાનની નોકરીમાં હોતો
તે વખતે તેના જીવામાં આવી હતી, તેમનો પણ સમાસ પુસ્તકમાં ક્યાં છે.
તેથી આ પ્રદેશ વિશે લખનાં જો કે એ જગાએ આ પ્રવાસમાં તે ગયો
નહી હોય તથાપિ અહીં તેની હકીકત લખવ કરી છે. વળી મંચકાર પોતેજ
કહેછે કે ‘રણના મસ્તક ઉપર આવેલી જગાઓ’ નું વર્ણન કરીએ. તેથી
જગાઓ વચ્ચેનાં મુકરર અંતર વિશે તે કંઈ કહેતો નથી. આ કારણથી તેથી
સંકા લેવાનું કારણ નથી

તાનગટ છે^૧ લોકો મુનિપૂજક^૨ છે યોગક તુકી લોકો અને યોગક ને સ્ટોરીઅન ખ્રીસ્તીઓ તથા મુસનમાનો પણ વસે છે મર્તિપૂજક લોકોની બાપા બીનઓથી તત્ત્વ બિન છે આ શહેર પૂર્વ અને ઈશાન માણમા આવેલું છે લોકો બાપાર ઉસાહી નથી પરંતુ કૃપીનાં વધારે ઉસાહી છે ધર્મનો પાક પુષ્કળ થાય છે આ દેશમા સાધુના મઠ અને દેવગો ધણા છે

૧ તાનગટ એ તિબેટનું નામ છે અને નામો મોગન લોકોને અનુસરીને ઈંગની લોકોએ વાપર્યા છે પરંતુ તાનગટ ચીનના રાજ્યના પશ્ચિમ પ્રાંતોની સરહદ ઉપર આવેલા તાલારના નોટા ભાગને લાગુ પડે છે અને તિબેટ ને દક્ષિણ ભાગમા જે તેના પણ તાનગટમાં મમાવેશ થાય છે આ પછો મથકતા ઉત્તર વિભાગ વિશે કહે છે એમ છતાં પણ કે હાલેએ ને સીમા બતાવી છે ને આધારે જેમુદ નકશામાં આમ્યુનું સ્થાન મુકરર થયું છે તે મુજબ એટલેમધે પૂર્વ તરફ વિસ્તાર પામેલી નથી

૨ લોપ અથવા કોખીના રણના પશ્ચિમ ભાગના દેશોના વતનીઓ મુસલમાન છે એમ આપણે મથકતાં નખે છે, પરંતુ તે ભાગ દસાર થયા પછીના એટલે તાનગટ કે તિબેટના લોકો મર્તિપૂજક છે એમ જણાવે છે તે વાસ્તવિક છે મર્તિપૂજા શબ્દથી એમ 'સમજાવું કે છુદ્ધ ધર્મના લોકો માં વિરોધે તે ઈસારો કરે છે લોકોને તેના પથના લોકો અમર ગણે છે અને તે ધર્મગ્રંથોના શરીરમા અવતાર પામે છે એમ તેમનું માનવું છે તે લોકો અનેક દેવોની મર્તિઓની પૂજા કરે છે જેમા મુખ્ય શાફ્ટમુનિની મર્તિ છે, હિંદુ શાસ્ત્રોમા જેને છુદ્ધ કહે છે તેજ આ મુનિ છે, અને તેનો 'ધર્મ' પૂર બિડમા મદમદ પેગબરના ધર્મ કરતા પણ વધારે દેસાવો પામેલો છે આના અને પેગૂમા એવી મર્તિ જોનમ નામે, સીયામમા, સમાન કોદમ કોચીન ચીન અને ઈન્ડોચીનમા છુન તથા થીકામુનિ, વનપાનમા શાફ્ટ અને અમીતબુદ્ધ અને ચીનમા ફો અથવા ફો એ નામે પૂજવામા આવે છે કેટલીક મર્તિઓની પૂજા બાલણ ધર્મમાંથી ઉપર્ન થઈ છે અને કેટલીક સ્થાનિક રિવાજથી આ વખતે એટલું પણ કહેવાની અમુલ્ય જાણ, કે કેટલીક ધર્મક્રિયાઓ નેરોટોરિયન ખ્રીસ્તી લોકોમાંથી અહીં દાખલ થઈ છે, જેની આગળ વધારે સરના પ્રવામા આવશે

૩ આ બાપા તિબેટની છે જેમા એક વજુના, જિન્યાર, વધારે, સમાયવા, છે તેથી કેટલેક અંશે ચીનાઈ બાપાને મળતી આવે છે તથાપિ બીજા, બધી બાબતોમા ને બિન છે તેના મુજામગે દેનામરીમાંથી જન્મ પામ્યા છે

જેમા અનેક પ્રકારની મૂર્તિઓ રાખવામા આવે છે^૫ આ મૂર્તિઓને લોકો ધણા માનથી પૂજેછે અને તેમને અનેક પ્રકારના ભોગ આપેછે જ્યારે ધરમા પુત્રનો જન્મ થાયછે ત્યારે તેને માટે ટ્રાઇ દેવની પાધા રાખવામા આવેછે તેને માટે બાળકનો બાપ એક વર્ષ સુધી એક બકર ઉછરે છે પછી અમુક નિર્મિત દિવસે તે બાળક અને બકર સાથે રાખી દેવમૂર્તિ આગળ લેઈ જવામા આવેછે અને પછી બકરાને મારી નાખી ભોગ આપવામા આવેછે પછી તેનું માસ કઢાડી તે મૂર્તિ આગળ ધરવામા આવેછે અને દેવની સ્તુતિ ચાલે ત્યાં સુધી સઘળા માણસ ત્યાં ઉભા રહેછે આ સ્તુતિ બોલવામા આવેછે તેમા બાળકના રક્ષણ માટે પ્રાર્થના કરેલી હોયછે^૬ તે ગ્રામ માને છે કે આટલી વારમા દેવે તે માસનો તમામ રસ ચૂસી લીધોછે પછી માસનો બાકી રહેનો ભાગ તે લોકો ઘેર લાવી રાધી સગા વહાલા આનંદથી ખાયછે આ પ્રાણીના અસ્થિ તેઓ સારા વાસણુમા સઘરી રાખેછે દેવના પૂજારીને તેના ભાગ તરીકે ભોગ આપેલા પશુનું માથું, પગ, આતરડા, અને આમુક તથા માસનો કંઈ ભાગ મળે છે મરણ પામેનાને કરનાના સસ્કાર પણ આ ભોગમા ખામ જુદાજ છે જ્યારે ટ્રાઈ સંભાવિત ગૃહસ્થ મરણ પામેછે ત્યારે તેના શરીરને દહન કરવાનું હોવાથી^૭ તેના સનધી જનો જનોતિથી લોકોને બોલાવે છે પછી તેને મરનાર

૫ જે દેશમા દરેક ધરમાથી ચાર પુરો એક જણુ સાધુ ગાય તેવો રિવાજ છે તેવા દેશમા સાધુઓના મઠો ઘણાજ હોય તે સંભવિત છે અને આવા ધણા મઠો જે દેશમા છે તેમનું વર્ણન ધણા મુમાદરોએ અને મુખ્યત્વે કરી લામાના દરમારમા જે ઈ સ ૧૭૪૪મા બોગાને અને ઈ સ ૧૭૮૩મા ટરનરને મોકલવામા આવ્યા હતા તેમણે લખેલા હેવાનોમા સારી રીતે કર્યું છે જે મઠ એવ. ૧ મોટા છે કે જે ૩ વણુ હજાર સાધુઓ તેમા સ્ત્રી શકે છે આ મઠોના અદરના ભાગનું વણુ ટરનરના હેવાનોમાથી છેક હેડલા માળનો નકરો 'આન્ડે બેટમ તિમેટમ આફ બેરુઆર્ડ પુ સ્તકના ૫૮ ૪૦૭ માથી માવમ પડશે લાસ્સામા જે મઠ છે તેની ઉંચાઈ ૩૬૭ ફીટ છે

૬ ૭ી ગાર્ડનીઝના કહેવા પ્રમાણે બાળકના જન્મ વખતે ભોગ આપવાની રીત આ રહેણના પંડિતના લોકોમા પણ છે આવો રિવાજ બંગાળમા પણ છે

૭ જે માણુઓ ઉચી પદવી ॥ હોયછે તેમનેજ ચમ ગામનાનું માન

જે વા દિવસ અને ધડીએ જન્મેતો હોય તેની ખમર કહેટે પછી જ્યોતિસી તેની જન્મકુડી જોઈ નક્ષત્ર, રાશી અને ગૃહનો નિશ્ચય કરી દહન કરવાનો દિવસ નિર્ધારિત કરે છે જે મળનારનો ગૃહ ઉચ્ચ નથી હોતો તો તે શમને એક અઠવાડીઆથી પણ વધારે અને ઠા ગાઈવાર છ માસ સુધી રાખી મૂકવાનું કારણમાં આવે છે પોતાનું માઈ બવિધ્ય ઇન્દ્રીને અને કઈ દુષ્કાય ધાય નહીં તે હેતુથી સગા સબંધીઓ જ્યોતિસી કહે છે ત્યાં સુધી શમને માગનાં નથી ૮ જ્યારે શમ વધારે વખત રાખવાની જરૂર પડે છે ત્યારે તેને કહોવાયુ ત્રાગે નહીં માટે હાથેગી જોવાં જાકા પાગીઆની એક પેટી બનાવી રમણમાં આવે છે તેમાં શમ મૂકીને કપૂર અને બીજા સુગંધી પાંચો બરવામાં આવે છે પછી પેગી ગધ કરી સાધા તાર અને ચૂનાની મેળવગીથી મજાડ પૂરી દેવામાં આવે છે, અને પછી તે ઉપર રેશમનું કાપડ ચીંટાવવામાં આવે છે શમને રાખી મૂકવામાં આવે છે તે દરમ્યાન સારા પકવાન કરવામાં આવે છે અને શમના આગળ ખસાવવામાં આવે છે આમ કરવાનું કારણ તેઓ એમ માને છે કે અજની સુગંધીથી પ્રેતને પોપણુ મળે છે ઠાઈ વચન જ્યોતિસી ગૃહ સારા નહીં હોવાથી શમને અમુક બાર હોથી વર્ષ જવાની મનાઈ કરે છે અને તેમ કરવામાં ભય જણાવે છે ૯ કોઈ વખત તો તેનું બારણું હોતું નથી તો ધરની બીંત તોડાવી શમને તે બાકા માથી કઢાડતું પડે છે તેનું કારણ પણ જ્યોતિસી એમ સમજાવે છે કે તેમ નહીં કરવામાં મરનારનો આત્મા કાંધે બરાસો અને કુટુંબ ઉપર પીડા બારસો આ પ્રમાણે જે કોઈ કુટુંબ બાર પીડા આવે છે અથવા તે કુટુંબના કોઈ માણસ ઉપ કઈ અપ્રમાત કે નુકસાન સુજરે છે અથવા તેનું અકાળ મૃત્યુ ધાયડે તો તેનું મરણ આ અકાળ મૃત્યુ અગાઉ મરનારનું શમ સુખ

મળ છે બીજા ઉત્તરી પક્ષિના લોખના શમ ઉત્તર જગામાં અથવા કોઈ પડાડ ઉપર મૂકી આવવામાં આવે છે જ્યાં તેમનો જગની પશુ પક્ષીઓ ભોગ કરે છે

૮ હરેક પ્રસંગે જ્યોતિસી લોખને અમુક નક્ષત્ર તથા લગ્ન વિગેરે પૂછી તેમના કલા પ્રમાણે ચાલવાનો રિવાજ આખા પૂવ ખડમાં આવે છે

૯ આ રિવાજ બીના લોકોમાં પણ આવે છે આ વહેમ કઈ પૂવ ખડમાં આવતું છે એમ નથી પરંતુ ઉત્તર હોય મા શમને ધરને આ ગળે મારણેથી ૧૧ મ્હાડના પાંછતે મારણે કહાડવાનો રિવાજ છે

ઘડી પગમાં દહન કરવામાં આવ્યું નથી તેમ જણાવે છે, અથવા અમુક બા-
રણેથી શમને કહાડવામાં આવ્યું નથી એમ જણાવે છે શમને દહન કરવાનું
ગામની બાહર હોય છે તેથી રસ્તામાં ઢેકાણે ડેમણે લાકડાના નદાના નહાના
મકાન માધ્યા હોય છે, જ્યાં આગળ રસ્તે દરેક મકાન ઉપર તે શમને મૂકવામાં
આવે છે દરેક મુકામે શમના આમળ માસ અને દારૂ મૂકવામાં આવે છે
તેનું કારણ એમ માનવામાં આવે છે કે અગ્નિની ચિતા ઉપર ચઢવાની હિ-
મત પ્રેતને આવે આ વખતે બીજી એક ક્રિયા પણ કરવામાં આવે છે, તે
એની છે કે કેટલાક કામગીરી કટકા ઉપર પુરો, સીંચી, ઘોડા, ઊંટ, બી-
જા પણ નાણાના સીકા અને લૂગડાના ચિત્રો કાઢી તે કડમ શમની સાથે
બાળી નાખવામાં આવે છે તેનું કારણ એમ ગાય છે કે જેના જેવા ચિત્રો
બાળનામાં આવ્યા હોય છે, તે મર્મ પ્રેતને અગાઉ ઉપયોગમાં આવે છે
દહન ક્રિયા કરતી વખતે ગામમાં જે જાતના વાગ્ન હોય છે તે એકમ જો-
સથી વગાડવામાં આવે છે ૧૦

આ શહેર વિશે કહ્યા પછી રણના મરતલ આમળ આવેલા વાઝોટાણુ
તરફના બીજા તહેંગે વિશે કહીએ

૧૦ આ લોકોની આ ઉત્તરકિયા સમઘી જે જે હેવાન લખાયા છે
તે ગવર્મી મહુડા જોમથી વાગ્ન વગાડાની વાગ્ન મુચિન પ્રેતો

પ્રકરણ—૩૮ મું.

કામલ પરગણુ અને ત્યાંના લોકોમાં પગેલા-
ગત કરવાની વિચિત્ર ગીતલાલ વિશે.

કામલ એ તાનગઢ પ્રાંતમાં આવેલું એક પરગણું છે અને તે કુશા
ખાનને તામે છે તેમાં ધણા શહેર અને કિના આવેલા છે તેનું મુખ્ય
ગઢેર પણ કામલ^૧ નામે છે આ શહેર બે રજુની વચમાં આવેલું છે
એક ગણ મોટું જેનું આગળ વર્ણન થું તે અને બીજું નહાતું જેને પ
સાર કરના ત્રણ મજલ^૨ લાગે એટલું પહોળું છે તે લોકો મર્તિપૂજક છે
અને તેમની ભાષા^૩ ખામ પોતાની છે બ્રહ્મભાષા પેલા થવી વસ્તુઓ
એટલે અનાજ અને ફળ તેમનો ખોરાક છે અનાજ તથા ફળ આ પ્રદે
શમાં પુષ્કળ પાકે છે અને લોકો પ્રનાસીને જોઈતી ચીજો પૂરી પાડી શ
કે છે^૪ લોકો ધણા મોજ શોખમાં મશગૂલ રહે છે વાદિત્ર વગાડના, ગાયન

૧ કામલ જેને તાનારના લોકો ‘ખમીન’ અથવા ‘હમીન’ કહે છે
અને જેમણે નકશાઓમાં જેને ‘હમી’ લખેલું છે તે છે ચીનની છેક પશ્ચિમ
સરહદ ઉપર આવેલા ‘સોચુ’ અને હમી વચ્ચે નકશાઓને માપી જોતા
૨૮૦ માઈલ અંતર છે, જે પ્રમાણ કરતા એક વજુઝારને દશ કરતા વધારે
વિવિધ લાગે

૨ આ રથગે જે કામલનું વર્ણન આપ્યું છે તે જેમણે નકશાની માથે
કે હુાનેતું ચીનનું વર્ણન મુઝવામાં આપ્યું છે તેમાં કરેલા હમીના વર્ણન
માથે મળતું આવે છે લા લખેલું છે કે ‘હમી અને તુરકાનનો પ્રદેશ
ખેતી કરવા લાયક છે અને તે કોખીના રજુના બે વિભાગ કરે છે’ તુર
કાન કાફગરના રાજ્યને તામે છે

૩ આપણો પ્રવાસી અહીં આવ્યો ત્યાર પછી આશરે દોઢ મો વડે
શાહ રૂખ તરફથી એનચીઓ મોકલવામાં આવ્યા હતા તે વખતે કામલ
સુમનમાં નેતિ તામે હતું -

૪ એખી ગ્રામીણર લખે છે કે ‘હમીનો પ્રદેશ, જો કે તેની આ
મધ્યમ રજુ આવ્યા છે તથાપિ આખી દુનિયામાં ધણેજ સુદર અને રસાળ
દેશ ગણાય છે અહીં અનાજ, ફળ, શીંગેથી અનાજ આવડતા હોડવા
અને પશુને માટે ચારો પુષ્કળ પેલા થાય છે અહીં પાકતા ચોખા ચી
નમાં ધણેજ પ્રકાર છે હમીમાં પાકતા તડબૂચ જેનું બીજું કોઈ ફળ
મિષ્ટ નથી અને તેની માગણી પણ ધણેજ થાય છે ચીનના પાદરાહના

કરવું, નાચવું, તે દેશની રીત પ્રમાણે લખવું વાચવું અને જેમાથી આનંદ ઉત્પન્ન થાય તેવી હરેક ગમતમા તે લોકો પોતાનો વખત માળે છે,^૫ તે શિવાય બીજા કંઈ કરતા નથી.

જો કોઈ પરદેશી અથવા અજાણ્યો માણસ આવી ઉતારો કરવાની ઇચ્છા બનાવે છે તો તે લોકોને ઘણો આનંદ થાય છે. પુરો પોતાની સ્ત્રીઓ, દીકરી, બહેનો વિગેરે તમામને પ્રવાસીને તેની ગરજમા આવે તે રીતે ગીઝવવાની આજ્ઞા કરી બાહર જતા ગે છે અને પ્રવાસી ધરની સ્ત્રીઓ સાથે જાણે પોતાની સ્ત્રીઓ હોય તેમ વર્તે છે, એટલું જ નહીં પણ તેમને જોઈતી બીજા પુરો મોકલાવી દે છે પણ એટલું જ સમજવું જોઈએ કે આ પરાણાગત એમને એમ મળતી નથી, તેનો બદલો મુસાફરો પાસેથી તે લે છે વળી જ્યાં સુધી પરાણો ધરમા રહે ત્યાં સુધી બાહર ગમે ત્યાં પુરો ઘેર આવતા નથી.

ઉપર પ્રમાણે પ્રવાસીને આનંદ આપવો તેમા લોકો તેમને માન મળેલું અને આનંદદાયક કામ સમજે છે પરદેશીની આવી પરાણાગત કરવામા તે લોકો એમ માને છે કે તેથી તેમના દેવતા પ્રસન્ન થાય છે અને તે દેવતાની કૃપાથી તેમનો અનાજનો પાક સારો ઉતરે છે, તેઓ સર્વ ભયથી દૂર રહે છે, તેમનું કુટુંબ સુખી રહે છે તથા જે જે કાંઈ તેઓ આરબે છે તેમા તે મફત થાય છે. બહોળી સ્ત્રીઓ ખરેખર ધણી સુદર, વિવેચકા અને તેમના ધણીની આજ્ઞા ઉપવશને ઉત્સુક છે જ્યારે મંડુખાને આ પ્રાતમા દરમાર રાખ્યો હતો ત્યારે આ નિઘ રીતને નાખુદ કરવાના ધરિયાથી તેણે એવો હુકમ કહાડ્યો હતો કે પરદેશીને કોઈએ પોતાને ઘેર ઉતારો આપવો નહીં, અને તેમને વારતે મુસાફરખાનામા મોકલવું કરવી આ હુકમ કામલ લોકોએ ત્રણ વર્ષ સુધી નાખુશીથી પાળ્યો, પરંતુ આખરે તેમને એમ જણાયું કે અનાજનો પાક યોગ્ય ઉતરે છે અને તેમના

ખાણા માટે તે રાજ મોકનવામા આવે છે પરંતુ આ દેશનું ઉપયોગી ફળ તો મૂકવેની દ્રાક્ષ છે” (ગ્લોબલ સામાન્ય વર્ણન-પુસ્તક ૧૫૯ ૩૩૩)
૫ આ લોકો લખવામા કેવા સાધનો વાપરે છે તે વિશે તપસીનવાર હકીકત ‘આવફેમેટમ તીમેટમ’ એ ગ્રંથના ૪૯ ૫૧૧થી ૫૬૭ સુધીના આપેલી છે

ખીતામા ચોકજનક બનાવો અનેછે તેથી તેમણે પોતાની તરફથી ખાન તરફ પોતાના વહીવે મોકલી તેમનો બાપદાદાથી અને લાખા કાળથી આ હતો આવેલો રિવાજ જરી રાખવા અરજ કરાવી, એવા કારણથી કે પરાણાગત અને પરદેશીને શાન કરવાની રીત બધ કરવાથી તેમના કુટુંબમા ખોટા બનાવ બન્યા જાય છે ખાને આ અરજ સાબળી જવામ દીમે હતો કે "આપી નોચ અને ગેરઆમરની વાતમા તમે જરી રહેવાનું પોતેજ પમદ કરાડો તો તમારી ઈચ્છા બર આણો, જાઓ, તમારા નીચ રિવાજે પ્રમાણે વર્તો અને તમારી સ્ત્રીઓને જરૂર કર્મથી પેટ ભરવા દો" આ જ વામ સાબળી વહીવે ગયા, રિવાજ જરી ચલાવી લોકો થણા પ્રમજ થયા અને આ રિવાજ હજુ સુધી તે પામે છે

પ્રકરણ ૩૯ સું.

ચિચિતવાસ શહેર.

કામમ મૂક્યા પડી ચિચિતવાસનું પરગણુ આવે છે, ને રણના ઉત્તર ભાગની સરહદ ઉપર આવેલું છે તે કામનથી 'સોળ મજસ દૂર છે તે કુટુંબખાનને તામે છે અને તેમાં રોહેરા અને કેટલાક કિષ્કા છે તથા જુલ જુલ ધર્મના લોકો લા વમે છે થોડા લોકો નેરેટોરીઅન ખ્રીસ્તી પધના છે, કેટલાક મુમલમાનો અને કેટલાક મુર્તિપૂજક છે આ પ્રદેશમા

૧ લી હીન્દરી જનગની શ્રી હુન્મયા 'ચિનચિન' નામ આપી વર્ણન કર્યું છે તે આપણો અચક્તા જોને 'ચિચિતવાસ' લખે છે કે તે હશે એમ અનમાન થાય છે મોગલ-તાતરી ભાષામા 'તના નો અર્થ 'મમુદ્ર' અથવા 'મિતીયુ મગેવર એવો થાય છે ૨ી ગાઈનીઝ પણ ઉપરના વર્ણનને મ

એક ડુંગર છે તેમાં પોલાદ, અને જસત અથવા રોઝેન્ટીમની જાતની ધા-
તુઓની ખાણો છે. એક ખીણ તરેહનો સાલામાન્ડરનો ગુણ ધરાવતો પ-
દાર્ય અહીં નીકળે છે, જેને કપડાની માફક વણવામાં આવે છે અને કપડું
અભિમાં નાંખીએ તો બળતું નથી.^૩ આ કપડું જનાવવાની રીત નીચે પ્ર-
માણે મારો એક પ્રવાસમાં કુરદિકાર નામે એક તુર્ક જાતિનો પુદ્ધિવાન
સોબતી હતો અને જેને ખાણોના કારખાનાની દેખરેખ રાખવા નજી વર્ષ
સુધી નીમવામાં આવ્યો હતો તેનાથી હું શીખ્યો હતો. પછર જેવો જે
પદાર્થ ખાણમાંથી નીકળે છે તેમાં કનના જેવા રેખા હોય છે. આ પદાર્થને
પ્રથમ સૂરના તડકામાં સૂકવવામાં આવે છે અને પછી તેને પીતળના ખ-
સમાં ખરસવામાં આવે છે. પછી તેમાંથી માટીનો ભાગ ધોવાઈ જાય ત્યાં
સુધી તેને પાણીથી ધોવામાં આવે છે આ પ્રમાણે કરવાથી રેસે રેસા
જુદા પડી જાય છે. તેને પછી કાંતીને લોકો લગાડી વણે છે. આ દોરા ધાય
તેને ઘોળા કરવા હોય તો તે દોરા અગ્નિ ઉપર એક કલાક સુધી રહેવા
દે છે. તેથી તે બજતા નથી અને બરફ જેવા સંદેહ થઈ જાય છે. બનેલા
કપડામાં પણ ડાઘા પડે છે ત્યારે આ રીતેજ તેઓ સાફ કરે છે અને ખીણ કઈ
ધુક્તિ કામે લગાડતા નથી.^૪ સાલામાન્ડર જે અભિમાં નાંખવા છતાં બળતું
નથી અને સર્પાકાર થઈ જાય છે તે જાતિ આ પૂર્વ ખડમાં મને કંઈ
માસમ પડી આવતી નથી. એવું કહેવાય છે કે ઉપર વર્ણવેલા તંતુઓનો

બતો આવે છે. કદાચ ચિંચિતલાસ તે છી. ઝાએજ જેને 'સીઅલીસ'
કે 'મીઆલીસ' કહે છે અને જે કાશ્મીરના તાબાનું છે તથા જે તુરકાન
અને કામલથી બહુ દૂર નથી એમ બતાવે છે તે હોય એવું પણ અનુ-
માન થાય છે.

૨ આ ધાતુઓ વિષે જુઓ પૃષ્ઠ ૧૬ની કુટનોટ ૪ તથા પ્રકરણ
૨૦ ની કુટનોટ.

૩ અહીં સાલામાન્ડર કહ્યું છે તે એબેસ્ટોસ હશે.

૪ એબેસ્ટોસનું વર્ણન એવું કરવામાં આવ્યું છે કે તે એક જાતિનો
પાપણ છે અને તે જુદા જુદા તંતુઓમાં વિખરાઈ જાય છે. તે તંતુઓ
એકથી દશ ઈંચ સુધી લાંબા હોય છે, પરંતુ તે ઘણા બરફ હોય છે. તો
પણ તે કાંતી સકાય તેવા અને રેશમના ગુણના તથા ભુરાસ પડતા રંગના
હોય છે. તે તંતુ પાણીમાં ગળી જતા નથી તેમ અભિમાં બળી શકતા નથી.

વણેતો એક રમાન ઈસુખીસ્તના રમાત ઉપર વીંધણી રોમમા રાખી મૂકવામા આવેતો તે રમાત તાતાર દેશના એક ગળએ રોમના પોલીસને બેઠ મોડ્યો હતો

પ્રકરણ ૪૦ મું.

સકુઈર પરગણુ તથા ત્યાંના ઉત્પન્ન થતા રૂપાર્થ વિષે
તથા રૂપાર્થના વ્યાપાર વ્યાપાર વિષે.

ગયા પ્રકરણમા વર્ણવેલું પરગણુ મુકીને પૂર્વ તથા ઈશાનમાંથી વચ્ચેનો માર્ગ પકડતા વચ્ચી વિગેરેનો શય પ્રદેશ પ્રસાર કરી તમે સકુઈર ૫૦ ગણામા આવી પહોચો. આ પરગણામા ધણાં ગામો તથા કિલ્લામંધી જગાઓ છે તેના મુખ્ય શહેરનું નામ પણ 'સકુઈર' છે ત્યાંના લોકો ધણે ભાગે મૂર્તિપૂજકો છે અને તેમાં થોડાક ખ્રીસ્તી છે. તે લોકો કુખ્યાખાનના ગળ્યને તામે છે આ પરગણુ તથા હવે વર્ણન કરવામા આવશે તે બે પરગણાં તાનગઢ પ્રાંતમા આવેલાં છે આ પરગણાના તમામ ડુંગરી પ્રદેશમા ઉચી જાતિના રૂપાર્થની પુષ્કળ પ્રેક્ષા થાયછે અને તેને વ્યાપારીઓ મોટા જવામા ખરીદ કરી દેશાવર લઈ જાય છે. એ વાત ખરી છે કે

૧ 'સકુઈર' તે 'સોમ્યુ' ને માટે લખ્યું છે એમ આસપાસનો સમય જોતા જણાય છે તે ચીનના સોનમાર્ગ પ્રાંતની છેક પશ્ચિમ સરહદ ઉપર આવેલું કિલ્લામંધી શહેર છે તે પ્રથમ એક સ્વતંત્ર તાર્તર પ્રજાને તામે હતું

૨ આ પ્રવાસી પછી લગભગ ત્રણસો વર્ષેખે, જોએછે પ્રવાસ કર્યો તે વખતની અને પ્રથમની સ્થિતિમા ધણો ફેરફાર થયેલો જોએછેના જોવામા આવ્યો હતો જોએછે આવ્યો ત્યારે ખ્રીસ્તીઓ બીલકુન હતા નહીં મુસલમાનોનું આ દેશમાં પ્રમુખ યથાથી ખ્રીસ્તી લોકો જોજ ધર્મ ગયા હશે

૩ જે પ્રવાસીઓ આ દેશમાં આવ્યા છે તે સર્વે આ છોડતી ઉત્પત્તિ વિશે ઘણું ઘણું લખી ગયા છે આ ચીનના વ્યાપાર વિશે તથા રૂપાર્થના લોકો આ પ્રાંતમાંથી પોતાના કાયમતા શહેરમાં શુખારી વ્યાપારીઓની મારફત ત્રી રીતે મગાવે છે તેનું તપમીયવાર વર્ણન પ્રોફેસર યા લાસના વખાણમાંથી આવ્યું છે

જ્યારે આ રસ્તે લોકો જ્ય છે ત્યારે પદાટોમાં બોળે હપાડનારાં પશુઓને સાથે રાખવામાં દિંમત ધરી શકતા નથી. એ દેશના બોમીઆ પશુઓ જ સાથે રાખે છે, કારણ કે ત્યાં એક જાતનો ઝેરી છોડ ઉત્પન્ન થાય છે તે બે પશુના ખાધામાં આવે તો તેની ખરીબો તરી પડે છે. પરંતુ આ દેશનાં પશુઓ બોમીઆ હોવાથી તે છોડને અડતાં નથી. સકુર્મરના લોકો અનાજ અને ફળ તથા ઢોરનું માંસ ખાઈ ગુજરા કંઈ છે. ખીંજે કંઈ ઉદ્યમ કરતા નથી. દેશની હવા ઘણી તન્દુરસ્ત છે અને ત્યાંના લોકો તપખીરીઆ રંગના છે.

પ્રકરણ ૪૧ મું.

કામખન શહેર—ત્યાંના ધર્મામહી મૂર્તિપૂજકોના આચાર
વ્યવહાર તથા તેમની મૂર્તિઓ—તેમનામાં લગ્ન
સંબંધી ચાલતો રિવાજ.

તાનગઢ^૧ પ્રાંતનું મુખ્ય શહેર કામખન વિશાળ અને મજબૂત છે અને ત્યાંના પ્રાંત^૨ ઉપર તેનો અમલ છે. વગ્તીનો મોટો ભાગ મૂર્તિપૂજક છે પરંતુ થોડાક મુસલમાન અને થોડાક ખ્રીસ્તી છે ખરા. ખ્રીસ્તી લોકોનાં અહીં ત્રણ વિશાળ અને સુંદર મદિરા^૩ છે. અહીં મૂર્તિપૂજકોના ઘણા મંદિરો

૧ સુકુર્મર તે સોમ્યુ છે જેમ સ્વીકારીએતો કામખન એ શાહુ રખના ધરાની એલચીઓ ને ‘કાનબુ’ જોનસન ‘કામચક’ અને ગોએઝ ‘કાન-ચુ’ કહે છે તેજ છે જેમ સ્વિકારતુ નોઇએ. જોનસન કહે છે કે તે સકુર્મરથી થોડા મજબૂત અંતરે છે.

૨ જોનસાર્ધ પ્રાંતનાં સોમ્યુ અને બીજા શહેરોના સમઘમાં આ શહેર સર્વ સમયે અગલ ધરાવનારું રહ્યું છે. શાહુ રખના એલચીઓ લખે છે કે આ શહેરનો સજો આસપાસના સગાઓનો ઉપરી હતો અને ગોએઝ લખે છે કે ‘જોનસાર્ધ પ્રાંતના કાનચુ શહેરનો સજો મુખ્ય અધિકારી છે.’

૩ ત્રણસે વર્ષ અને તેથી પણ જોજા અરસામાં ખ્રીસ્તી મદિરાનાબૂદ થઈ ગયાં તેથી આપણા અંધકર્તાના સમયમાં તે હતાંજ જેમ કહી રાખતું નથી. ખ્રીસ્તી ધર્મના જોસહ લોકોએ પૂર્વ ખડમાં ખ્રીસ્તી ધર્મનો પ્રસાર કરવાના હેતુથી ચિન દેશમાં પ્રવેશ કરવાની પરવાનગી ચિનાઇ મરકાર પામેથી

તથા મદિરા તે દેશની બાધાળીના છે અને તેમાં અનેક મૂર્તિ ગોડવેરી હોય છે મૂર્તિઓ કૃત્વીક લાકડાની, કૃત્વીક પાપાણીની અને કૃત્વીક માટીની બનાવેલી હોય છે અને તેમના ઉપર રંગ ચઢાવેલા હોય છે તે ધણી કારીગરીથી કાતરેલી હોય છે કૃત્વીક મૂર્તિઓ તો ધણાજ મોટા કદની અને કૃત્વીક નહાની^૨ પણ હોય છે મોટા કદની મૂર્તિઓ આડી સૂતારેલી હોય તેમ મૂંડી હોય છે અને તે બરાબર આપણે દેશ દેશના ભરીએ એટલી લાખી હોય છે નહાની મૂર્તિઓ મોગી મૂર્તિઓની પાછળ ઉભી રાખી જાણે શિખ મડગી સ્તુતિ કરતી હોય તેમ ગોડવેરી^૨ હોય છે અને મૂર્તિઓને લોકો બાવથી પૂજે છે મૂર્તિપૂજકો, જે વિરક્ત ધર્મ સાધુ ધર્મા હોય છે તે પોતાની જાણી તેમના નીતિશાસ્ત્ર પ્રમાણે ધણી પવિત્રતામાં

છેક સોગમાં સેમમાં મેગરી હતી આટલા અગ્નિમાં ચિનમાં રાજ્યકીય મોટા ફેરફાર થઈ ગયા હતા સુએન એટલે મોગરી તાર્તરી વશ, જે સર્વ ધર્મોને નિષ્પદ્ધિ આપવા હેતો હતો, તેનો ક્ષય થઈ ચિનનો વલની મોગરી રાજ્ય કરવા લાગ્યો આ વશના રાજાઓએ લાયા અને ઓસ્તી ધર્મના લોગને મયદા બહારના ગણવાનો એટલે તેમને કોઈ મારી નાખે તો તે અપરાધ નથી એવો હુકમ કહાડ્યો હતો આજ સમયે મુમનમાનોની સખ્યા પણ કાશ્મીર અને રણની સરહદ ઉપર આવેલા કૃત્વીક શહેરોમાં વધી પડવાથી તેમણે પોતાના ફરીકે શ્રીમ્તી લોગને નિર્ભૂળ કરવાના ઉપાય કર્યા હતા ગોએઝ બ્યારે હિંદુસ્તાનથી લાહોર અને કાશ્મીરને માર્ગે ચિનમાં ગયો તે વખતનું વર્ણન આપતા આ ધર્મોષ લોગનું વર્ણન આપે છે

૧ બ્યા-યા બુદ્ધધર્મ માણે છે લાલા મોટામોટા કદની મૂર્તિઓ બેમાડવા નો બહુ પ્રચાર છે આ શિવાજ જાપાન, સીયામ, આયા, તાતાર અને ચિન દેશમાં સર્વત્ર આવે છે બુદ્ધને દિંદુલોગ શાક્યમુનિ કહે છે જર્મી લીગન બ્યારે ચિનના શાહનગર આવે તાતારમાં ગયો હતો ત્યારે તેણે આ મૂર્તિઓનું માપ લીધું હતું તેમાં એક બગમર મતારન ચિનાઈ ફીટ જેટલી લાખી જણાઈ હતી

૨ બુદ્ધની મૂર્તિઓ જોઈ પસારી મારી ધ્યાનમાં બેગ હોય તેવી ધણે બધે બાગે બેવામાં આવે છે, પરંતુ ધણે દેશોએ આડી પાડેલી પણ બેવામાં આવે છે ગાદરખના એનચીઓએ તથા ‘મીનોતરું વર્ણન એ નામના ગ્રંથમાં કોર્નિંગ કપ્ર પ્રમોગેઝ ફરીમન આપી છે તેથી આપણા પ્રવાસીને પુષ્ટિ મળે છે

માગે છે અને સ્ત્રીસમાગમ તથા ખીન્ન વિષય ભોગનો પચાગ કરે છે જેરકાયદે સ્ત્રી પુરુષનો સમાગમ આ લોકોમા કંઈ મોટો અપરાધ ગણાતો નથી તેમને નિયમ એ છે કે જો સ્ત્રી તરફથીજ તેની ઈચ્છાની માગણી કરવામા આવી હોય તો કંઈ અપરાધ નથી, પરંતુ જો પુરુષે તેમ કંઈ હોય તો તે અપરાધ ગણાય છે

સાના લોકો આપણી પેઢે પચાગનો ઉપયોગ કરે છે અને તે નિયમ પ્રમાણે માસના અચુક પાચ, ચાર કે ત્રણ દિવસોમા તે ગ્રાણી દિસા કરતા નથી તથા મામાદાર કરતા નથી શ્રીસ્તી^૨ લોકો પણ શુક્ર, ગવિ અને એના ખીન્ન તહેવારના દિવસે વર્તે છે

અહીંના સભાવિત વર્ગના લોકો ત્રીસ ત્રીસ સુધી સ્ત્રીઓ પરણે છે, જેવું ગુજરાત કરવાની શક્તિ તે પ્રમાણે લોકો ઓછી પધતી સ્ત્રીઓ પરણે છે, કારણ કે તેમને સ્ત્રીઓની સાથે તેમના માન્ય તરફથી કંઈ અવેજ મળતો નથી, પરંતુ પુરુષે તે સ્ત્રીને માટે પશુ, ગુનામો અને કંઈ દ્રવ્ય આપવાનું સાદુ કરવું પડે છે જે સ્ત્રીનું લગ્ન પ્રથમ થયું હોય છે તે કુટુંબમા સર્વ ઉપર અધિકાર ભોગવે છે, પરંતુ જો ધણીને એમ ચાલુમ પડે કે તે ખીજી સ્ત્રીઓ સાથે સારી રીતે વર્તતી નથી અગર ખીજી કોઈ રીતે તે ધણીને અનુકૂળ પડતી નથી તો તેને કહાડી મૂકે છે તે લોકો નજીકના સગામા પણ લગ્ન કરે છે, તે એટલે સુધી કે એક પુરુષ પોતાની સાસુ સાથે

૧ તીમેટના ધર્મપયો વિશે કહેતાં કનર કહે છે કે તેમનું બધું કામકાજ ધર્મ ક્રિયાઓ કરવાનું જ છે, તે લોકો નિર્વ્યંમની અને મિતાદારી રહે છે ચિ નાઈ શમ્દોના કાળમા મારીમન લખે ■ કે તેમના ધર્મગુરુઓને પાચ આજ્ઞાઓ પાગલી પડે છે (૧) ઈર્ષ્યાગ્રાણીની દિસા કરવી નહીં, (૨) મ્તેય કર્મ એટલે ચોરી કરવી નહીં, (૩) સ્ત્રી સમાગમ કરવો નહિ, (૪) અસલ ભાવણું કરવું નહીં, અને (૫) મદિરા પાન કરવું નહિ

૨ આ પચાગને અનુસરી આ લોકો પોતાના સર્વ કામકાજે કરે છે પચાગ ઉપરથી જન્મોત્તરીઓ તથા વાર્ષિકજો પણ બનાવે છે

૩ લગ્ન સમઘી સપ્તાહના આ લોકો ઘણા બેદરકાર છે, તે એટલે સુધી કે ઘણા ગ્રથકારો જોવા કે બોગન, ટર્નગ અને ખાનામ લખી ગયા છે કે એક કુટુંબના ઘણા પુરુષો વચ્ચે એક સ્ત્રી પરણવાનો પણ આ લોકોમા રિવાજ છે એક સ્ત્રી પાચ અને તેથી વધારે ધણી પરણી શકે છે.

પણ લગ્ન પરી મરે છે ટેલાક ખીજ માનસિક અપરાધો તેઓ લક્ષમાં લેતા નથી અને તેઓ આ લગ્નવ્યવહારમાં પ્રવળ પશુ જેવા વર્તે છે આ શહેરમાં માર્કેટપોસેનો પોતાના બાપ તથા કાકા સાથે તેમના મામને માટે જરૂર પડવાથી એ વાત સુધી રહ્યા હતા.

પ્રકરણ—૪૨ મું.

એઝીના શહેર—અહીંના પશુ તથા પક્ષી—ઉત્તર તરફ જતાં આળીસ મજલ પ્રવાસ કરતા લાગે તેવા રજુ વિષે.

મામ્યન શહેર છોડી ઉત્તર દિશામાં બાર દિવસ પ્રવાસ કરી તમે એઝીના^૨ શહેરમાં આવી પહોંચો છો આ શહેર રેલીના રજુમાં પ્રવેશ કરતાજ આવે છે અને તે તાનગટ પ્રાંતમાં આવેલું છે અહીંના લોકો મૂર્તિપૂજક છે ઉંદ અને ખીજ અનેક તરેહના પશુ તે લોકો પાસે હોય છે જમીનમાંથી પેદા થતી ચીજો એટલે અનાજ અને ફળ તથા માસ તે લોકો માટે મુખ્ય આધાર છે તે લોકો વ્યાપાર થયા કરતા નથી.

૧ આ પ્રમાણે પ્રીમ્તી ધર્મના પાદરી ગોએઝને પણ સોમ્યુએક વડે સુધી રોમનું પડ્યું હતું આ વખતે તે આર્મીનીઅન વ્યાપારીના વેશમાં ફરતો હતો તથાપિ ચિનાઈ સરકારના કાયદા પ્રમાણે તે રાજ્યમાં પ્રવેશ કરતા પહેલાં ચિનાઈ સરકારનો પરવાનો મેળવવો જોઈએ તેથી અહીં ગોએઝ અને માર્કેટપોસેનો રોમનું પડ્યું હતું ચિનાઈ સરકારનો આ કાયદો હતો પણ તેવોજ છે.

૨ અહીંથી આપણા પ્રવાસીએ જે રસ્તો લીધો તેની આસપાસની જગ્યાઓનું પણ વર્ણન તે આપે છે એના વર્ણન પ્રમાણે હાલ તે ઉત્તર દિશા તરફ જાય છે એઝીના શહેર કાનમ્યુ શહેર આમલ જે નદી વહી રહ્યું તરફ જાય છે તે નાની નદી ઉપર આવેલું છે જંગીજખાનની ચાર્મિઆના સમયમાં એ શહેર જાણીતું થયું હતું તાનગટ ઉપર ચાર્મિ કરી તે વખતે જંગીજખાને આ શહેર કમળે કરી લઈ પોતાનું મુખ્ય મથક ત્યાં રાખ્યું હતું આચનાઈ ચંગીજખાને કોમ્સના કહેવા પ્રમાણે ઇ સ ૧૦૨૪ અને ડી ગાર્મનીઝના કહેવા પ્રમાણે ઇ સ ૧૨૨૬માં કરી હતી.

આ શહેરમાં યાદને પસાર થતા પ્રવાસી લોકો અહીં ચાળીસ દિવસનો જોરાક વિગેરે સામાનનો સંગ્રહ કરે છે, કારણ કે તેમને પૂરા ચાળીસ દિવસમુધી આ જગ્યાએથી મહારજીમાં આવવું પડે છે, જેમાં વસ્તી બીસકુલ આવતી નથી. ફક્ત ઉનાળામાં અને તે પણ કોઈ કુમરોની બોના પ્રદેશમાં સહેજ માણસો જોવામાં આવે છે.

પ્રવાસીઓને આવી આછી વસ્તી વાળી જગ્યાએ પણ માત્ર પાણી તથા બળતણ મળી શકે છે. આવી જગ્યાઓમાં જગલી મધેડા^૧ અને તેવાંજ પણ જગલી પ્રાણીઓ પેદા થાય છે અને ઉપદ્રવ કરે છે. આ રજુ પસાર કર્યા પછી તેની ઉત્તર દિશામાં આવેલા કારાકોરમ શહેરમાં આવી પહોંચાય છે આગળ વર્ણવી ગયેલાછીએ, તે તમામ પરમણાં અને શહેરો, એટલે કે સાચન, કામત્ર, ચિંચિતલાસ, સકુઈર, કામાપન અને એઝીના એ સર્વે તાનગા પ્રાંતમાં આવેલાં છે

મકરણ—૪૩ મું.

કારાકોરમ શહેર જ્યાં તાર્તર લોકો પ્રથમ આવી વસ્યા હતા તે શહેર વિષે.

કારાકોરમ^૨ શહેર આશરે ત્રણ માઈલ ઘેરાવામાં છે તાર્તર લોકો પુરાતન સમયમાં પ્રથમ હાં આવી વસ્યા હતા. તેનો આસપાસ એક મા-

૧ જગલી મધેડાની જાતિ અહીં ખતાવી છે તે ધણુ કરી આ તરફના ખોરતી પાદરીઓએ જેને જગલી ખચ્ચર કહ્યું છે તે હરો એમ લાગે છે

૨ આ શહેરનું બરોબર રીતે “કારાકોરમ” નામ છે પરંતુ ધણી વખત “કારાકુમ” પણ લખાએલું છે જેનો અર્થ કાળી રેતી થાય છે ચિના લોકો તેને “હોલીન” કહે છે જે તાર્તરી ભચ્ચાર “કોરીન” ને મળતો આવે છે તેની “જગિત્રખાનની ગાદીએ આવનાર તેના પુત્ર “એકતાઇ” ખાને આશરે ૧૨૩૫ની સાલમાં પુનરુત્થાન કરી હતી આ શહેરને તેના બત્રિજી “મણુખાને” પોતાની મુખ્ય રાજ્યખાની બનાવ્યું હતું. કેટલાક સ્રોતોથી તેની હવાતીના ચિન્હ રહ્યા નથી પણ “ઉલુમબેગ” ના પત્રકોમાં અને વળી “જેરુમહસ” અને “હાન્વીલીના” નકશાઓમાં તેનું સ્થાન નિર્દિષ્ટ થયેલું છે ૧૨૫૪ની સાલમાં એક સાધુ “વીલીઅમ-૬-રજુડી” લા આબો

દીનો કોટ છે. કારણ કે તે ભાગમાં પથરાની એટલી વધી હતી નથી. કોટની બકારની બાજુએ પરંતુ નજીકમાં એક મોટો કિલ્લો છે. તેની અંદર એક સુંદર મહેલ છે જેમાં તે દેશનો હાકમ રહે છે.

પ્રકરણ—૪૪ મું.

તાર્તર લોકોના રાજ્યની ઉત્પત્તિ—પ્રથમ તેઓ કયા ભાગ-
માંથી આવ્યા તે વિષે—અને ઉત્તર તરફના રાજા ઉ-
નંખાન જેને પ્રેસ્ટર જૉન પણ કહેતા
તેને તાબે થયા તે વિષે.

તાર્તરી લોકોએ જે બનાવેના અરસામાં રાજ્ય વ્યાપવું પહેલું વહેલું શરૂ કર્યું તે વિષે હવે વર્ણન કરવામાં આવશે. તેઓ ઉત્તર તરફના ‘જોર્જી’ અને ‘બાર્ગુ’ દેશમાં પૃથક પૃથક વસતા હતા પરંતુ શહેર અથવા કિલ્લા-બંધી જગાઓ બાંધી સ્થિર રહેતા નહોતા, એ દેશમાં વિશાળ મેદાનો, સારા

હોનો. તેને ખીબ કહેલાક ધર્મપ્રદેશકો સાથે તાર્તરના રાજાને સંદેશો કહેવાને “ફાન્સના” “લુઈ” હતા” તરફથી મોકલવામાં આવ્યો હતો. જે વર્ણન તે આપે છે તે ઉપરથી તે શહેરની અમલનો તેમજ દરબારનું જે વર્ણન તે આપે છે તે ઉપરથી એ શહેરની છત મેળવનારાઓની કલ્પવૃક્ષીની હાલત વિષે કંઈ ઉચ્ચ વિચાર આવેલો નથી. પરંતુ તેનું બધું વર્ણન કુલક અંતઃકરણના કૃપણ અભાવથી અપાયું હોય એમ ઉધાડું જણાઈ આવે છે.

૧ જેમને ધરાની લોકો “મોંગલ” કહે છે અને ઉત્તર ‘એશીયા’ ના લોકો “મુંગલ” કહે છે તેમનું મૂળ વનન “કાલ્કમુક” અથવા “ઈસ્પુટસ” “યુરાત” અને “કલક” ન હોય પરંતુ પૂર્વમાં ‘આમુર’ નદીના મૂળતરફના ઝરાઓ અને “ચેનીસી” તથા “ધરટીસ” નદીના ઝરાઓની વચ્ચે આવે-લો પ્રદેશ તથા પશ્ચિમમાં “અલતાઈ” પર્વતની દારો હોય એમ લાગે છે. તે પ્રદેશની ઉત્તરે “બેકલ” સરોવર અને દક્ષિણમાં મોટું રણ જે તેને ‘તાનગટ’ અને ‘ચિનના રાજ્યથી ભૂદ પાડે છે તે છે. આ બતાવેલી સરહદમાં ‘સાલીંગા’ નદી પણ લીવેલી છે. તેની નજીકમાં ગયા નેકાની રાજમાન-માં “તુશાદુખાન” અથવા હાલના “મુંગલ” રાજાઓની ઉર્ગા (બાવણી) હતી. “જીમોર્ગા,” “જોર્જી,” અથવા “જોર્જી” અને ‘બાર્ગુ’ નાં સ્થાન બરાબર નિર્દિષ્ટ થઈ શકતાં નથી. “સ્પ્રેહલેનબર્ગના” નકશામાં ‘બેકલના’

ચગ, મોની નદીઓ અને પુષ્કળ પાણી હતુ તેઓ ઉપર પોતાનો રાગ નહોતો અને તેઓ એક સત્તાવાળા રાગને ખડણી બરતા આ રાગતુ નામ મને ખમર મળ્યા પ્રમાણે તેમની ભાષામાં 'ઉનખાન' હતુ જેનો અર્થ આ-

દક્ષિણ દિનારાને લગેનામ એક પ્રગણુ છે જેને "કેમ્પસ બાર્ડુ" (બાર્ડુ ખાવણી) કહે છે પરતુ આમપાસની હકીકતો ઉપરથી આ જગાઓને વિષે આપણને એક અનુમાન ચાય છે કે આ જગાઓ હજુપણ વધારે ઉત્તરમાં હશે "દાન્વી-ના" નકશામાં "બાર્ડુ" નામ સરોવરની ઇશાન દ્રાણમાં જણાય છે "કલેગ્રાય" એક કહે છે કે જે નામે મચુ લોદા (જમને તે તમુમી લોદોની જાનનાજ મલે છે) જાણીતા છે તે નામ "ચરચર" અથવા "જરજર" છે અને "અણુ-ગાગ્રી" એ તેને વાસ્તે જરજરત લખ્યુ છે આપણો અધક્તા આ જાતનેજ "જોર્જ" કહેતો હોય એમ જણાય છે "જોર્જા ખેડ (જ્યાગુ-હેગારાને દેશનીમય કરવામાં આવતા) જેતુ વર્ણન ત્રીજા પુસ્તકના ખીજા પ્રકરણમાં આપ્યુ છે તથા જે 'સાગેલીઅન ઉના અથવા 'આમુર' નદીના મુખ આગળ છે તે કદાચ હોય

૧ આ પ્રખ્યાત રાગ જેને આપણો અધક્તા "ઉમકાન" અથવા તેની ભાષાના અક્ષર વિન્યાસના આધારે સુધારી બોલીએ તે "ઉનખાન" અને જેને ઐતિહાસક "અણુલકરાજ" "ઉગખાન" નામ આપે છે તે "કરાઇત" અથવા "કરરીત" જાતનો સરદાર હતો અને "કારાકેરમ" જેને ઔક્તાધિએ પુનરુદ્ધાર કરી તેણે તેમજ તેના પછીના રાગ "મ-ગુખાને પણ રાજ્યધાની લા કરી હતી તેમાં રાજ્ય કરતો હતો "તાર્તર-ના" તે ભાગના સરદારોમાં તે ઘણી સત્તાવાળો જણાતો હતો, અને તે વખતના ઇતિહાસોમાં પણ તેને "ઉગખાન" (મહારાજ) લખતા હતા એમ છતા પણ "પી ગાખીન" અને જેઓ ચિનના ઇતિહાસ પ્રમાણે ને અનુસરે છે તેઓ તેને કીન વંશના "નીયુચે તાર્તર શાહનશાહ "અલતુનખાન" જે પોતાના "લીઓટંગ" અને 'કોરીયા' ના રાજ્યો શિવાય 'ચિનના' ઉત્તર ભાગ અથવા 'કતાયા' ઉપર રાજ્ય ચલાવતો હતો તેનો માડગિજ ગણતા તેઓ એમ પણ નિશ્ચયથી કહે છે કે 'ઐઆંગ હાન' સગા તેઓ લખતા તે 'ચિન'ના ખેતાન ઉઆગ અથવા વાગ જે તેને તેની પરાક્રમી તોખીના મદદમાં શાહ તરફથી આપસમાં આપી હતી તથા તેના અસન ખેતાન ખાનની આગળ લગાડનામાં આવી હતી તે શિવાય ખીજા કાઈ હતુ નહિ તેણે મૂળનામ તોમરન હતુ 'ફીગર રન 'રોખીરીયા ના ઇનિદ્રામતુ પ્રમાણે આપી 'જે આન-ફ્રાન્કર લમે કે - નાવામુ' (કારાખીમી) નહી જે 'આખાકાન અને પછી જેનીમી નામે મને છે

પણી^૧ બાપામા 'પ્રિમ્પરજોન' નામને મળતો આવે છે એમ કેટલાકનું
ધારણ છે આ રાજાને તાર્તરી લોકો દર વર્ષે પોતાના દોરખા વધારે થયે
હોય તેનો ૧૬ ભાગ આપતા જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ આ
જાતની વમતી એટલી બધી વધી પડી કે 'ઉનખાન' એટલે કે પ્રિમ્પરજોન-
ને તેઓના બાળનો ભય ધારી તેમની જૂની જૂદી ફુકડીઓ દેશના જૂદા
જૂદા ભાગમા વસે એવી રીતે તેમને જૂના પાડવાની શક્તિ રચી વળી આ
વિચારથી જ્યારે જ્યારે પસગ આવતો જેમકે તેના તાખાના મુલકમા બ
ળવે ઉઠ્યો હોય ત્યારે આ લોગમાથી દર સેકંડે ત્રણચાર માણુમને તે
શમાવી દેવા મોકલતો આથી ધીર ધીરે તેઓની સત્તા ઝાઝી થતી ગઈ
આવીજ રીતે તે તેમને ખીજ સનારીઓમા પણ મોકલતો અને તેમની
સાથે પોતાના મુખ્ય માણુસોને પોતાના વિચારે અમલમા આવ્યા છે કે
નહી તેની દેખરેખ રાખવાને મોકલતો આખરે તાર્તર લોકો શુનામી કરાવી
આપણી સત્તા તોડી પાડવા ચત્ત કરવામા આવે છે એમ ચેતી જઈ
તેઓએ પોતામા એક સંપ કરવાનો વિચાર કર્યો અને તેમનો આખર
વિનાશ થવાને તૈયારી ચાલી રહી છે તે જોઈને તેમણે જ્યાં તેમણે તે વ-
ખન રહેતા હતા ત્યાંથી ખીજ જગાએ જવા પમડું ભર્યું, અને એક

તે નદીની નજદીકમા રહેનારા "કરાઈત" લોકો ઉપર તે રાજ્ય કરતો હ-
તો. અને આ જગાએ આ સમયમા હજુપણ 'કીરમીસ' લોગ વસે છે
તેમનામા કરાઈતનામની જાનના માણુસો છે.

વાયેશ્વસ-૫૪-૧૪૧

૧ એક "તાર્તર" રાજાને 'પ્રિમ્પર' અથવા 'પ્રિસખીટર' જોનની
વિચિત્ર સત્તા મળાડવી એ ગમે તેનું અનિશ્ચિત અથવા હાસ્યાસ્પદ લાગે છે
તો પણ તેનો આપણા અચક્ષી ઉપર હોય મૂકવાનો નથી આપણો
અચક્ષી ખામ સાવચેતી રાખી અને તે સમયમા 'ઈજીપ્ત' અને "સિરિયા
ના" ખ્રીસ્તી લોકોમાં અને આખા 'યુરોપમા' માનવામાં આવતું હતું તે કહી
બતાવે છે આ ઠેકાણે સ્વાનુભવના નિશ્ચિત શબ્દોમા તે લખતો નથી
આ ઠેકાણે લખેના આ જનાવો આપણા અચક્ષીના લખતા જેહા આશરે
મો વર્ષ ઉપર બનેના હતા એમ તેના જાણવામા હતું અને તે જનાવો
વિશે કહેતા તેણે ધણા સાવચેતી જારેલા શબ્દો 'અને ખજર મન્યા, પ્રમાણે,
વાપરે ૩ 'પ્રિમ્પર જોન' વિશે મપૂર્ણ માહિતી "અધિકારે" પ્રસિદ્ધ કે
રેલા માંગવ અને તાર્તરના મળક' એ અથવી પ્રમાણમાથી જડી આવશે.

વિશાળ રણ ઝોળંગી ઉત્તર દિશામાં તેઓ આગળ વધ્યા. ન્યારે તેમની ખાત્રી થઈ કે આટલા અંતરે સહી સલામત રહીશું ત્યારે તેઓએ હમેશના રિવાજ મુજબ ઉનખાનને હવે વધારે વખત ખંડણી આપવાને નાપાડી.

પ્રકરણ ૪૫.

તાર્તર લોકોના પહેલો શાહ ચંગિઝખાન—ઉનખાન જેને તેણે ઉઠાડી મૂક્યો હતો તથા તેનું રાજ્ય પોતાના કબજામાં લીધું હતું તેની સાથે થયેલો સંગ્રામ.

તાર્તર લોકોનું વિદેશગમન આ જગ્યાએ થવા પછી કદાચ વખતે એટલે ઇ. સ. ૧૧૬૨ માં તેઓએ ‘ચંગિઝખાન’ ને પૂર્ણતાને પામેલો, ઠાપણવાળો તથા વફાત્વ શક્તિવાળો અને જહાડુરીને માટે પ્રખ્યાત હતો તેને પોતાના રાજ તરીકે પસંદ કર્યો. તેણે પોતાનું રાજ્ય એવા ન્યાય અ-

૪ આ સ્વતંત્રતાનું સ્થાપન કરીની અને અરેબી ઐતિહાસકોના લખવા પ્રમાણે ‘તેમુછન’ને પાછળથી ‘જંગિઝખાન’ કહેવાયો તેની સાહસિક ક્ષુદ્રિ અને વીરતાથી થયું હતું. તે ૧૮ વર્ષ પર્વત “ઉનખાનની” નાકરી ખતવી તેની હાંપાનું કારણ થઈ પડ્યો અને તેને પોતાની જાંઘીના બથાવ અર્થે નાશી જવાની જરૂર પડી હતી. પ્રથમ નાની નાની ઝપાઝપીઓમાંથી વિજય મેળવવાથી તેને ઘણાં માણસો આવી મળ્યાં. પછી તે પોતાનું નાનું લશ્કર લઈ પોતાને વતન ‘હુંગલ’ દેશ તરફ ગયો. અહીં તેને સ્નેહથી આદર સહકાર થયો અને દૂરગમનનું વેર લેવાની યોજનાઓ ધરાઈ.

૧ આપણા ગ્રંથકારે જુલથી ‘જંગિઝખાનના’ જન્મનું વર્ષ (જોકે કદાચ ૧૧૫૫ લખે છે) તે માટે ઉપર બેસવાનું વર્ષ જણાવ્યું છે. ૧૨૦૧ ની સાથ મુધી તેને મંગલ લોકોના લશ્કરના ઉપરી તરીકેની પદવી મળી હોય એમ જણાતું નથી તેમજ ‘પેટીડીલાકોકસે’ આપેલાં પ્રમાણે પ્રમાણે ૧૨૦૨ અને ‘ડીગાઈનીઝ’ પ્રમાણે ૧૨૦૬માં તે શહનશાહ થયો. આજ સમયના અરસામાં તેણે પોતાનું અસલ નામ “તેમુછન” બદલી પાછળથી ને નામે તે ઝોળખાયો એટલે “ચંગિઝખાન” અથવા “જંગિઝખાન” નામ રાખ્યું હતું. લેટીન અને એવી બીજી પ્રતોમાં આ વર્ષ ઇ. સ. ૧૧૮૭ જણાવવામાં આવ્યું છે.

ને એવી સમાન દૃષ્ટિથી ચલાવ્યું કે લોકોને તે ગ્રિય ધર્મ પડે એ અને તેને રાગ તરીકે નહીં પણ દેવ તરીકે લોકો માનવા લાગ્યા. દુનિયાના તે ભાગ-માં તેના ઉત્તમ અને હયા શુભોની કીર્તિ ફેલાવાથી સઘળા તાર્તરી લોકો મને તેવા વીખેરાઈ ગયા હતા તે પણ તેની એનામાં આવી રહ્યા પોતાને આ-ટલા બધા બહાદુર માણસોનો સરદાર બોઈ રહ્યું અને જંગલોથી ઘેરાઈ ગયો હતો તેમાંથી રાજ્ય લોભને લીધે બહાર નીકળવા તેણે ઈચ્છા કરી; અને લશ્કરના માણસોને તીર, અને તેમની ગ્રામ્ય અને બટકતી સ્થિતિમાં જે દુધિયારો વાપરવાને ટેવાયલાં હોય તેવાં બીજાં દુધિયારો લઈ તૈયાર થઈ રહેવા હુકમ કર્યો. તે શહેરો અને પ્રાંતોનો વિજય કરતો આગળ વધ્યો. તેના ન્યાય અને બીજા સદ્ગુણો બરેલા વર્તનથી એવી અસર ઉભા થઈ કે જ્યાં જ્યાં તે ગયો ત્યાં લોકો, તેને તાબે યના તથા બ્યારે તેમને તેના રક્ષણ તથા મહેરબાની નીચે રાખવામાં આવના ત્યારે તેઓ પોતાને સુખી માનતા માત્રમ પડતા. આ પ્રમાણે તેણે આશરે નવ પ્રાંતોનો કબજો લીધો. આ સમયે દરેક શહેર અને પરગણામાં લોકો પોતે જ અગર એક નાનો રાગ કે અમીર કાર્યમાર કરતો અને તેઓમાં સંધ બીજકુશ નહોતો તેથી તેઓ જુદા જુદા આવી પ્રજા સત્તાની સામે યવાને અસક્ત હતા. આ વિચાર લક્ષમાં લઈએ છીએ ત્યારે તેની છતો વિષે કંઈ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થતું નથી. આ જગ્યાઓ વાળે કરી લઈ તેઓ ઉપર હાકેમ નીમ્યા. તેઓ પોતાના વર્તમાનમાં એવા અનુકરણીય રહ્યા કે લોકોને જાને અગર તેમની માલમીલકતને કાઈ પણ તરેહની ઈર્ષ્યા ધર્મ નહીં. વળી ત્યાંના પ્રતિષ્ઠિત પુરો-પોને જાગીર^૨ અને બક્ષિસો આપી પોતાની સાથે બીજા દેશમાં સેવાની તેણે મુક્તિ કરી હતી. તેણે પોતાનાં સાહસ કામ સફળતાથી બર આવેલાં બોઈ આપી પણ મહદુર્ઘટના યન્ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. આમ વિચારી તેણે 'પ્રિસ્ટરજોન' પાસે ખાસ સંદેશો કહેવરાવી એકત્રીઓને મોકલ્યા અને 'પ્રિસ્ટરજોન'ની

૨ આપણા શ્રેયકર્તાને આ વિવક્ષણ પુરુષના મુદ્દ કૌશલ્ય કરતાં તેના સદ્ગુણો વિષે અત્યંત હૃદય વિચાર બધાયો હતો તે પોતે 'અંગિ-જ્ઞાન'ના પાત્રના દરબારમાં રહ્યા હતા. તેથીજ બધાયો છે. નહીંતો તેને એક મરુતી ચેપીરોગ કે દુકાળ જે એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જઈ દુનિયાને વેરાન કરી મૂકે છે તેના જેવો અનુબન્ધિનો કાળ ગણવો જોઈએ છીએ.

દીકરીનું પોતાની સાથે લગ્ન કરવાનું માગુ કર્યું. તેને કે તે સારી રીતે જાણુ-
તો હતો કે આ માગુ સ્વીકારવામાં આવશે નહીં. રાજાએ આ સંદેશો
સામળી કોધથી કહ્યું કે “અગિજખાન” ને પોતાને મારો નોકર જાણુવા છતાં
મારા બાળકનો હાથ માગવાને હિમ્મત ધરે છે તેનામા આ ઉદ્દનાર્ધકયાથી
આવી ? આશ્પા જાઓ, અને તેને માગ તરફથી ખમર આપજો કે જે
આવી માગણી ફરીથી કરવામા આવશે તો તેને ધિક્કાર બરેલી રીતે મારી
નાખવામા આરશે” આ પ્રત્યુત્તરથી શુભે યર્ષ “અગિજખાને” મોટું લશ્કર
એકઠું કર્યું તેની સરદારી પોને લઈ પ્રેસ્ટરજોનના રાજ્યમા પેઠા અને
‘તાનુક’ નામે મોટા મેદાનમા પડાવ નાખી તેને મચ્છામ કરવાને સંદેશો
મોકલ્યો ‘પ્રેસ્ટર જોન’ પણ તે મેદાન ઉપર મોટું લશ્કર લઈ આવ્યો
અને ‘અગિજખાન’થી આશરે દસ માર્દિલને અંતરે મુકામ નાખ્યો, આ
સંજોગમા ‘અગિજખાને’ પોતાના જ્યોતિષીઓ અને ઐન્દ્રજાલિકોને આ
ચતારી લડાઈમા બે લશ્કરમાથી કયુ જીત પામશે તે જાહેર કરવાને હુકમ
કયો. આ ઉપરથી તેઓએ એક લીધુ બરે લઈ તેને ઉભુ ચીરી બે ભાગ
કયાં અને એકના ઉપર પોતાના સજાનુ તથા મીઝા ઉપર ‘ઉનખાન’ (પ્રેસ્ટર

૩ ‘પેટી ડી લા કોકમે’ ને ત્રયકારોને અનુમતી લખ્યું છે તે પ્રમાણે
તે “મુજીને” ‘ઉનખાનની” પુત્રી સાથે લગ્ન કરેલુજ હવે અને હાર
પછીથી તેના હરિશોએ કાવતગ કરી તેને તેના મમરાના દરમારમાથી કહાડી
મૂકાવ્યો હતો. તેણે પોતાના સમરાની ઘણી ઉપયોગી નોકરી મળવી હતી.

૪ આ મેદાનનુ નામ પુરાતની બેગીન બાપામા તેમજ ગમ્બુસી પ્રતમા
“તેનુક” છે અને ‘એન’ની પ્રતમા “તાનુક” લખ્યું છે તેને ઇટે-
લીયન પ્રતમા “તાનગટ” લખ્યું છે હેથા નામમા જૂન જણાય છે
અને તે નામમા ‘તાનગટ,’ જેને વિશે આપણે ‘તિમેટ’ જોડે જોડાયેલું
જેમ કહી ગયા છીએ તેમા જૂનાવો ખાવો ન જોઇએ પરંતુ આપણો
અચક્તા “તયુસી” (જે નામ ‘તાનગટ’ને ઘણી રીતે મળતુ આવે એવું
છે) ને ‘આમુર’ નદીના મૂળ આગળ તથા “જેકલ” સરોવરની નજી-
કમા આવેલો છે તે વિશે કહેતો હોય જેમ માનવાને સમગ્ર કારણ છે “ડી-
ગાઇનીઝ” અને “પીગોબીન”ના કહેવા પ્રમાણે આ લડાઈ “તુલા”
અને “કરોત” નદીઓની વચ્ચે યર્ષ હતી આજ જગોએ સ્થાનિક ઘોડે-
સ્વારના મોટા લશ્કરને સચ્ચામમા મળતી અનુકુળતાને લીધે ઘણી તાતર
લડાઈઓ યર્ષ હતી

જાન)નું નામ લખ્યું. પછી તેઓએ તેમને એક બીજાથી થોડે અંતરે જમીન ઉપર ચૂંચ્યાં અને રાખને ખંજર આપી કે મંત્ર પ્રયોગ કરતી વખતે તે બરના બે કડકા તેઓના દેવના બળવડે એક બીજા તરફ આવશે અને જોના કડકા બીજા ઉપર પડશે તે રાખ છૂત પામશે. આખું લશ્કર આ પ્રયોગ જોવાને એકઠું થયું, અને જ્યારે જ્યોતિષીઓ પોતાનું મંત્ર પુસ્તક વાંચતા હતા તે દરમિયાન, જોનારાઓને બન્ને કડકા હાલતા અને એક બીજાની પાસે જતા માલમ પડ્યા. સાર પછી થોડાક સમયમાં 'અગિઝખાન' નામવાળો કડકો તેના રાત્રીના કડકા ઉપર પડ્યો સર્વે દીકો.^૫ આ જોઈ રાખ અને તાવર લશ્કરે અતિ હર્ષથી 'ઉનખાનના' લશ્કર ઉપર હુમલો કરવા દૂચ કરી. તેમની હાર તોડીનાંખી અને તેમને નમા આ 'ઉનખાન' માયો ગયો, તેનું રાખ છૂનનારના સ્વાધીનમાં ગયું અને 'અગિઝખાને' તેનો પુત્રો સાથે લખ કર્યો. આ લડાઈ પછી છ વરસ સુધી બીજા વધારે રાખો અને શહેર તામે કરી લેવા તેણે યત્ન જારી રાખ્યો. આખરે 'થાઈગિન' નામે કિલ્લાને ઘેરો માલવામાં તેને દીવધુમાં તીર વામવાધી મરણ પામ્યો. તેને 'અલતાઈ' પર્વતમાં દાઢવામાં આવ્યો હતો.

૫ બલિષ્ઠ વર્તવાની રીત જોન દ્રુમમાં "બાગ્વેત" કહે છે તે પૂર્વ તરફમાં સાધારણ ગણાય છે. "ચેડી ડીલાકોકસ" બરના હાલવા ચાલવા વિષે લખતાં આપણા મથકસાના પુસ્તકમાંથી તે વાતનો સાર લેઈ પોતાની પ્રતમાં લખસ કરી તેની કુહનોટમાં લખે છે કે બરના આવા પ્રયોગો "તાતર" માં થતા હતા તેમજ હજુ સુધી આફ્રિકાના બોકોમાં, તુર્કી બોકોમાં અને એવા બીજા ખુસલમાની દેશોમાં પણ થાય છે (૫૪ ૧૫).

૬ 'અગિઝખાન'ના ઉપર જે અક્ષરમાં જ-યો હતો તે કોઈ પણ ઐતિહાસકે વર્ણવ્યો નથી. તેમજ "થાઈગિન" કદ જગોએ આવેલું છે તે પણ જણાતું નથી. "લીઓખાન" નામે પર્વતમાં જ્યાં તેના લશ્કરે પડાવ નાંખ્યો હતો ત્યાંની હવા બમડી જવાથી 'શાનશાઈ' પ્રાતમાં "લીનપ-ઓ" નામે શહેરની ખરાબી કરી પાછા ફર્યા પછી થોડો મુદ્દો (૧૨૨૬)માં તે મંદ્યાડથી મરણ પામ્યો હતો એમ કહેવાય છે. તે પછી આપણા મ-થકારે જોડું લખ્યું છે. અથવા તેને ધા વાગ્યો નહોતો એમ ધારી રાકાય નહિ કોરણ કે તેજ ધા વડે આવી ખરાબ હવાને લીધે તેનું મરણ વડેડું નીપજ્યું હોય.

પ્રકરણ ૪૬.

તાર્તરીના ત્યાર પછી થએલા ૬ સહનશાહ—તેઓને જે વખતે અલતાઈ પર્વતમાં ભૂમી સંસ્કાર કરવા લઈ જવામાં આવે છે તે વખતની યતી ક્રિયા.

‘જગિઝખાન’ પછી ‘ચિનખાન’ ગાદી ઉપર આવ્યો, ત્રીજો ‘ખધીનખાન,’ ચોથો ‘એસુખાન,’ પાંચમો ‘મશુખાન,’ અને છઠ્ઠો ‘કુખ્લાખાન’ ચોથો ‘કુખ્લાખાન’ પીઝ બધા કરતા પ્રતાપી અને બળવાન થયો.

૧-‘જગિઝખાન’ની પછી ગાદીએ આવનાર વિશે આપણે મથકર્તા ‘જગિઝખાન’ નો વગ જતા દરબારમાં રહ્યા છતા તેના વરામ્મેનો હેવાન આવો અપૂર્ણ આપે છે એ ઉપરથી તેણે આ રાખ્યોના કેટલાક જગતી નામો ખાતર કર્યા હશે અને કેટલાક નામ પાછળના નકલ કરનારાઓથી અપમૃદ્ધ થયા હશે એમ અનુમાન કરવું જરૂરજાણી નહીં ગણાય આપણને આ અનુમાનમાં વધારે પુષ્ટિ મળે છે, મરણ કે ભૂદી ભૂદી પ્રતોમાં તેઓના નામોમાં ઘણા તફાવત માન્ય પડે છે સમ્યક્સીઓની પ્રતમાં ‘ચિન’ ‘ખધીન’ અને ‘એસુ’ને બંને એક બીજી પ્રતમાં ‘કુર્ષ,’ ‘ખારચીમ’ અને ‘આનાક’ છે અને વર્ગી બીજામાં ‘કર્ષ,’ ‘સમ્મ’ અને ‘જેકોને’ છે ‘માશુ’ અથવા ‘મશુ’ નામ વિરે ક્ષત સવળા એક મત છે આવી પ્રતીક ખામતોમાં તેની સત્યતા ઉપર વિચાર કરવાને ઐતિહાસિકોનાં પ્રમાણ આપી તેમના સમઘનું વર્ણન આપીશ, અને આપણા મથકર્તાને મજેલી શુચવાડા ભરેલી નોંધ સાથે મરખાવીશ ‘જગિઝખાન’ ૧૨૨૬ની સાં લતા છેલ્લના ભાગમાં મરણ પામ્યો તેને ત્યાર પુત્ર હતા તેમના નામ ‘જુજ,’ ‘જગતાઈ,’ ‘ઓકતાઈ’ અને ‘તુની’ હતા આમાનો મોટો ‘જુજ,’ જેનું નામ બીજા ભાષાઓમાં ‘તુશો’ અને ‘દુશી’ કહેવાય તે ‘જગિઝખાન’ના જીવતા એક ‘ખાતુ’ નામે પુત્ર, જેને મુસલમાન લેખકોએ ‘સેઇનખાન’ અથવા ‘સુગીનખાન’ નામ આપ્યું છે, તેને ચૂકી મરણ પામ્યો તે તે પુત્રને પિતાના હકથી ‘કપચક’ તથા ‘વોનગા’ અને ‘ડોન’ નજીકનો બીજો પ્રદેશ મળ્યો હતો, અને ‘રશિયા,’ ‘પોવાડ’ અને ‘હુ’ગરી’ ઉપર જીત મેળવી તેણે ‘ચુરોપ’ પણ પુલતી ચૂકી હતો તે સહનશાહ યવા પામ્યો નહીં અને ૧૨૫૬ માં મરણ પામ્યો આપણી પ્રતના લરજીમાં આપેલું ‘ખધીન’ નામ અને પીઝમાં ‘સેઇમ’ તે જ આ નામ છે પણ ત્રીજી પ્રતમાં ‘ખારચીમ’ છે તે તેના ભાઈ અને તેની પછી ગાદીએ આવનાર ‘ખારચીમ’ ને માટે હોય

કારણ કે તેના પૂર્વજો તરફથી તમામ સમૃદ્ધિ તેને મળી હતી તે ઉપરાંત

એમ લાગે છે. 'જગતાઈ' અથવા 'ઝગતાઈ' ને તેના બાગમાં તેના પિતાના રાજ્યનો 'ઝોઝમસ' ની ખીજ બાજુનો, તથા 'તુકોસ્તાન' અથવા ને 'ઉઝમેકતાઈ' લોકોનો દેશ કહેવાય છે તે મળ્યો. તે ૧૨૪૦ માં મરણ પામ્યો અને શહનશાહની પદવી તેને પણ મળી નહોતી. તેનું નામ આપણા ગ્રંથકર્તાએ જો કે ખીજ જગાએ આપેલું છે તો પણ આ જગાએ લખવું ભૂલેઈતું હતું જો તેણે 'બાતુ' નામ રાખ્યું ન હોત તો 'બાતુ'ની જગાએ 'જગતાઈ' ચાવન. ત્રીજો પુત્ર 'ઝોઝતાઈ' અથવા 'ઉગદાઈ' ને 'ચંગિઝખાને' શહનશાહ અથવા પોતાના વંશનો મુખ્ય પુરુષ ઠરાવી ખાનનો ખેતાબ આપ્યો. તેના રાજ્યનો મુખ્ય ભાગ મોંગલ અથવા મુંગલ લોકોનો પુરાતની દેશ તથા તેના તાંબાના દેશો 'નીયુસેતાઈ' અને ઉત્તર 'ચિન' ને તે વખતે છતી લેવામાં આવ્યું હતું તે હતો. આ પ્રસિદ્ધ પુરુષ જેણે એ કુટુંબના સર્વ કરતાં ધણું પરાક્રમ બતાવ્યું હતું અને મુખ્યત્વે કરીને આપણા ગ્રંથકર્તાના આવતા પહેલાં પાંચીસ વર્ષ ઉપર ચામેલાં યુદ્ધોમાં ધણી વીરતા બતાવી હતી તેનું નામજ તેણે મૂકી દીધું છે તે તેની અણુમાહિતી અથવા તેના વિસ્મરણને લીધે થયું છે એમ ન કહીએ તો મોટા આશ્ચર્ય જેવું ગણાય. ઝોઝતાઈ ૧૨૪૧માં મરણ પામ્યો અને તેના પછી રાજ્ય માદી ઉપર તેનો પુત્ર (પાંચ વરસ સુધી દુર્બલ પછી) 'કાઈયક' કે 'ગાઈયક' આવ્યો. તે એક વર્ષ રાજ્ય ભોગવી ૧૨૪૮ માં મરણ પામ્યો. એક 'એનો કારખીની' નામે સાધુ જોને 'પોપ ઇનોસન્ટ' ચોથાએ 'બાતુ'ના દરબારમાં મોકલ્યો હતો અને ને 'બાતુ'ને તે સાધુ 'હયુક બાતુ' અથવા 'બધી' એ નામ આપે છે અને ને એમ પણ જણાવે છે કે સદરહ 'બાતુ'એ પોતાના તે વખતે માદી ઉપર આવેલા રાજા 'ગાઈયક તરહ' મોકલ્યો હતો તે સાધુ બાતુ નામ 'કુર્ધન' લખેછે. ચિના લોકો 'કુર્ધુ' અને જૂદી જૂદી પ્રતો પ્રમાણે આપણા ગ્રંથકર્તા 'ચિન' અથવા 'કુર્ધ' જણાવે છે. 'જંગિઝખાન' નો ચોથો પુત્ર 'તુલી' અથવા 'તુલુષ' તેના બાઈ 'ઝોઝતાઈ' ના રાજ્ય સમયમાં 'મંચુ' 'કુખ્સાઈ' 'હુલાયુ' અને 'આર્ટિગણુગા' એવા ચાર પુત્ર મૂકી ૧૨૩૨માં મરણ પામ્યો આ શિવાય તેને ખીજા પુત્રો હતા પણ તેમણે કંઈ ઐતિહાસિક કીર્તિ મેળવી નથી. આમાંનો 'મંચુ' અથવા 'માંચુ' મુખ્યત્વે કરીને 'બાતુ' જેનો મોટા ભાઈના પુત્ર તરીકેનો ખરો હક હતો છતાં જેણે શહનશાહના પદને માટે રાગદેષ મૂકી દીધો હતો, તેની સહાયથી ૧૨૫૧માં તેના ભત્રિજા પછી શહનશાહ થયો. 'મંચુ'ના કાર્યોમાંનું પહેલું એ હતું કે તેણે 'હુલાયુ'ને (રા-

સાકર વર્ષ રાજ્ય ભોગવી દુનીઆનો બાકીનો ભાગ સંભાળે ક્યો હતો એમ કહી શકાય. ખાન એ ખેતાખનો અર્થ આપણી ભાષામાં શબ્દનશાહ અથવા રાગધિરાજ છે. ત્યાં એક એવો રિવાજ પડી ગયો કે શબ્દનશાહ અગર 'અંગિકાખાન'ના વંશના સરદારોને જૂની સંસ્કાર કરવાને 'અલતાઈ' નામે

જ્વધાની કારાકોરમથી) 'ખોરાસાન,' 'ઈરાન,' 'ખાલ્દીઆ' અને 'સિરિયા' નો મોટો ભાગ લાગે કરવાને મોટું લશ્કર આપી મોકલ્યો. 'ઈરાન' ના મોગલ વંશની ઉત્પત્તિ આથી થઈ. આ વંશજોએ કેટલીક પેઢી પછી શબ્દનશાહની તાબેદારી સ્વીકારી હતી. 'હુલાયુ'નું નામ દોમળ કરીને મંથના ખીખ ભાગમાં 'અલાઈ' રાખ્યું છે અને તે 'એયુ' એ સબ્દના અક્ષરોમાં જન્મ થઈ 'એયુ' એમ અપભ્રંશ થયું હતો. તેજ વાક્યના લેડીન ભાષાંતરમાં 'અલાઈ' છે. 'મં'યુ' ૧૨૫૯ (કે ૧૨૫૬) માં 'ચિન'ના 'સીયુએન' પરગણામાં તે દેશની હાકારના મામલામાં મરણ પામ્યો હતો. તેના નામ વિશે કંઈ પણ સંદેહ નથી. 'કુબ્લાઈ' ને તે વખતે હાજર હતો તેણે, જોકે તેનો બાઈ 'આતિગણુગા' પોતાના વિરુદ્ધ મતમાં હતો તથા તેને ધણા માણસોએ મદદ કરી હતી તથાપિ શબ્દનશાહનો ખેતાખ ધા જી કરી લશ્કરની સરદારી લીધી અને 'કારાકોરમ' આગળ બાદશાહી વાવટા ઉઠાડવાને હિન્મત ધરી. 'કુબ્લાઈ'એ ૧૨૬૮માં 'આનજી' અથવા દક્ષિણ 'ચિન' જ્યાં તે સમયે 'સાંગ' વંશના રાજાઓ દુર્ગમત ચલાવતા હતા અને જેનું રાજ્ય ધાની શહેર 'હોંગયુ' હતું તે પ્રાંત જીતી લીધો. ત્યાર પછી તે આખો દેશ પોતાના રાજ્ય સાથે ૧૨૮૦માં જોડી લીધો. આ વર્ષથી તેનું રાજ્ય ચિનના ઇતિહાસોમાં 'ચિનના શબ્દનશાહ તરીકે શરૂ થયેલું જણાય છે. આ ઇતિહાસોમાં તેનું નામ 'યુએન ચીત્સ' આપેલું છે. તેનું મરણ ૧૨૯૪ ની શરૂઆતમાં એટલી વર્ષની ઉંમરે થયેલું જણાય છે. આ વંશનો તે પાંચમો શબ્દનશાહ હતો. અને તેના મરણ પછી તેના પિત્રાઈએ ને પશ્ચિમ અને દક્ષિણના દેશો ઉપર રાજ્ય ચલાવતા હતા તેમણે શબ્દનશાહનાં આ આધિપત્યનો અંગિકાર ક્યો નહોતો.

૨. 'કુબ્લાઈ' ૧૨૬૦માં શબ્દનશાહ થયો અને ૧૨૯૪માં મરણ પામ્યો તેથી તેનું રાજ્ય પૂરા ચોત્રીસ વર્ષ પર્વત ચાલ્યું પરંતુ તેને ૧૨૫૧ની સાલથી તેના બાઈ 'મં'યુ' ઉપર રાજ્યપ્રતિનિધિ નીમવામાં આવ્યો હતો, તેથી તેનું રાજ્ય ૪૩ વર્ષ ચાલ્યું હોય એમ જણાય; અને આથી પણ પહેલાં તે લશ્કરી ખાતામાં દાખલ થયો હતો એ નિઃસંશય છે. તોપણ તેણે સાકર વર્ષ રાજ્ય કર્યું એ સાબીત થઈ શકતું નથી; પણ લખવાની આંકડાની આકૃતિઓમાં જૂલ થયેલી હોવી જોઈએ. ને LX ને જદ્દે XL જોઈએ.

એક જિંદગી, પરંતુ હવેર લઈ જવામાં આવે છે અને કોઈપણ જગોએ તે-
મનું મરણ નીકળે અને જો કે, સો દિવસની યુસાફરીનું અંતર હોય તો
મણ તેમને ત્યાં લઈ ગયા વગર આવેજ નહીં. વળી એવો પણ રિવાજ છે
કે આ રાગઓના રાખને જો માણસો લઈ જતા તેઓ રસ્તામાં જ મા-
ણસ યાત્રું મળે તેને મારી નાંખતા અને તે વખત કહેતા કે 'ખીજ દુ-
હનિયામાંની અને તારા મૃત ધણીની સેવા કર' આમ કરવાથી
જેમને મારી નાંખવામાં આવે છે તે ખીજ દુનિયામાં તેના ખરેખર નોકરો
ધાય છેજ એમ તેઓ માનતા હતા. તેજ પ્રમાણે ઘોડા તેમને ઉપયોગી ધર્મ
પડે માટે સારા સારા વહેરા પણ મારી નાંખતા. જ્યારે 'મંચુ'નું શખ આ
પર્વતમાં લાવવામાં આવ્યું હતું ત્યારે તેના ઘોડાવાળા જ સાથે હતા તેમણે
આ આધળા અને બંધકર રિવાજને લીધે વીસહજાર કરતાં પણ વધારે મા-
ણસો રસ્તામાં મારી નાંખ્યાં હતાં.

૩. તાર્તરી મોગલોમાં આ ધાતકી રિવાજની ઉપાલી વિશે ધણીએ
શકા ઉઠાવે છે. ઇતિહાસોમાં મરણક્રિયા વખતે આવાં જગીદાન અપાય-
લાના દાખલા કંઈ યોગ્ય નથી. અને આપણને પણ માલમ પડે છે કે છે
૧૬૬૧ની સાલમાં 'તાર્તર'ના શાહ 'શનગી' એ પોતાની માથુફના મરણ
સમયે મનુષ્યવધ કરવાનો હુકમ કર્યો હતો. 'જેસ્તુઈ મારટીનીઅસે' લ-
ખેલા 'માંચુ' તાર્તારે 'ચિન' હવેર છોડ મેળવેથી, તે સમયના વર્જન ઉ-
પરથી આપણને માલમ પડે છે કે 'તોએનમોંગ' નામના એક રાજાએ પો-
તાના પિતાના ખુનનું વેર લેવાને 'ચિન' હવેર હુમલો કર્યો તે વખતે તાર-
તર લોકના રિવાજને અનુસરી સોમંદ લીધા હતા કે હું તે ખુન- થયેલા
રાજાની મરણક્રિયા સમયે જો લાખ ચિનાને કતલ કરીશ, આ વાત મા-
દૉપોલોની વાતને સારી રીતે ટેકા આપે છે 'મંચુખાન'ના રાજા સાથેના
લોકોએ કતલ કરેલા માણસોની સંખ્યામાં બ્લેડ બ્લેડ તરફદારમાં ધણે ત-
કાવત છે, અને મૂળ પ્રતોમાં તલુ લાખની સંખ્યા આપેલી છે. 'માર્સડન'
ની પ્રતમાં દસ હજારની સંખ્યા જતાવેલી છે પરંતુ બ્લેડ વસ્ત લેખોના
આધારે આપણી પ્રતમાં આપેલી સંખ્યા બગેર છે એમ માલમ પડે છે.

પ્રકરણ ૪૭.

તાતાર લોકોની બદકતાં ગુજરતી જીહ્વી—ધર આગળ તેમની
રીતભાત, ખોરાક, તેમજ તેમની સ્ત્રીઓના સદ્ગુણ અને
ખીજ ઉપયોગી ગુણ.

હવે તાતાર લોકો સમઘી બોલવા માડ્યું છે તો તેમના વિષે વધારે
કહું છું તાતાર લોકો કાયમ મુકામે ન રહેતાં શિયાળો આવવા માડે છે, એટલે
પોતાનાં ઘર માટે પૂરતા ઘાસ પાણી મળવા માટે વધારે ગરમ પ્રદેશનાં
મેદાનો તરફ વળે છે, અને ઉનાળાની ઓસમમાં પર્વતોમાંની ધડી જગા-
ઓમાં જઈ પડે છે, આ તેમને ઘાસ પાણી મળે છે, તથા તેમના ઘરને
જગાઇઓ અને ખીજ કરડતા જીવડા નડતા નથી જે ત્રણ મામ સુધી
તેઓ ધીમે ધીમે ઉચ્ચ પ્રદેશમાં વધવાજ નીચે અને તેમના ઘર ઠાકતા
ટાળે ટાળાં હોય છે તેને માટે કોઈ એક જગામાં પૂર પડે તેટલું ઘાસ
હોવું નથી, તેથી તાજું ઘાસ શોધતા રહે છે ^૧ તેમનાં ઝુંપડા કે તણુ કામ
જાથી ગદેલા સળિયાનાં બનાવેલા હોય છે, અને તે બરોબર ગોળ હોવાથી
અને સુકર રીતે ગોઠવેલા હોવાથી, તેઓ તેને બેગા કરી ઈર્ષ, બારા કરી
પોટકાની માફક કરી, ચાર પેડાની માડી નેવું હોય ■ તે ઉપર નાખી કા-
મ કામ બદકતા સાથે ફરવે ■ ^૨ જ્યારે તેને પાછા ઉભા કરી દેવાનું આવે

૧ તાતાર લોકોના ટોળાંનું આ પ્રમાણે હતું અને અનુસરી મઠકવું એ-
ટલું પ્રસિદ્ધ છે કે આપણા અધિકારના આપેલા વર્ણનને ખીજ કોઈ તરફ
થી પુરવાર કરવાની જરૂર નથી એલિફન્ટીન કહે છે કે, " ઉનાળાના
રહેઠાણને તેઓ એઇલૌક કહે છે અને શિયાળાના મુકામને કિશલૌક ક-
હે છે આ બંને શબ્દો અફઘાન અને પારસી લોકોએ તાતાર લોકોની બા-
પામાંથી લીધા છે " જુઓ કાણુલનો ઇતિહાસ ૫ ૩૮૦

૨ શાલ્ગા નદીની ધસે જાવણી કરી મડેલા કેટલુંક લોકોને મા. બે-
લે બેએલા તે પરથી તેમના તણુનું તે નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરે છે 'તા

છે ત્યારે તેઓ હમેશ પ્રવેશદ્વાર દક્ષિણ દિશાની સામે રાખે છે.^૩ આ સિવાય તેઓ બે પૈકા ઉપર ચાતલી વધારે સારી જાતની માડીઓ રાખે છે, તેના ઉપર પણ કાણું શણુ છાઈ દીધેલું હોય છે, અને તે એવા પક્ષા ખંદોળસ્તથી છાએલું હોય છે કે તેની અંદરે હોય તો તેઓ આખા દિવસની વર્ષાદની ઝડીથી, પણ બચે છે. આ માડીઓને બળદ તથા જીંટ ખેંચી લઈ જાય છે. અને તેમનાં આ બાળકને, વાસણ કુસણને તેમજ તેમને ખોરાક વિગેરે ને જોઈએ તેને લઈ જવામાં કામ લાગે છે.^૪ તેમનાં વેપાર રાત્રી-

તોર ભોકાના તંબુ નદીની બાજુએ ઠોકેલા હતા. આ ફેરાના આકારના હોય છે. ધણાકે લાંબા વાંસ એક ખીજાને એક એકે અઢેલી વાંકા મૂકેલા હોય છે. મપાળે માળા જેવું કંઈ હોય છે તેમાં તે સજ્જડ બેમાડેલા હોય છે. તે માળા હવા આવવા કે કુમાડો જવાર કાઢવા માટેનું. બાકું ધઈ પડે છે. આ ઉપા વાંસને ચાર કે છ કુટ લાખી નાની કેટલીકે લાકડીઓ આડી બાંધીને આમકાની સાટોથી જનખૂન બાંધી દીધી હોય છે. આ પ્રમાણે ધએલા ચોકા ઉપર જાડા ઉન અને વાળના બનાવેલા કામળાના કડકા મઢી દીધેલા હોય છે. ખીજા કોઈ કરતાં આ જાતના તંબુમાં વધારે સારું રક્ષણુ ધાય છે, અને તેમાં એવી રચના હોય છે કે તેમને ધણી સહેલાઈ અને ઝડપથી ઉપા કરી શકાય, કાઢી દેવાય, વાળી દેવાય અને બધ કરી શકાય, તેમજ તે એટલા હલકા હોય છે કે એક જીંટ ઉપર પાંચ છ લઈ જવાય.

૩ "જ્યારે તેઓ (માડીમાંથી) પોતાનાં ઘર નીચે ઉતારે છે ત્યારે તેઓ બારણું હમેશ દક્ષિણ સામે રાખે છે" આ કારણે દક્ષિણ તરફ ખુલ્લું રાખવાને રીવાજ તાર્તરીમાં સર્વત્ર માલુમ પડે છે. અને તે સ્થાતી કે કામ ચલાવ, બને જાતનાં ઘરોમાં હોય છે, એટલા માટે કે ઉત્તર તરફના પવનના પ્રાસદાયક સપાટમાંથી બને તેટલો બચાવ યઈ શકે. આગળ માલુમ પડશે કે ચીનના ઉત્તર પ્રદેશોમાં પણ તેજ રિવાજ ચાલુ છે.

૪ તેઓ કોઈ ચોખ્ખી ટેપલીઓ, નાના પાતળા ધાસની બનાવે છે, તે મોટી પેટીઓ જેવી બનાવે છે. અને તેવીજ ધાસનું એક દાંકણું બનાવે છે અને તેની આમલી બાજુએ એક બારણું રાખે છે. અને પછી તેઓ

ગારમાં ધ્યાન આપવું, વેચવું સાટવું, તેમજ મરદો તથા બાળકો માટે જ-
રૂરીઆત દરેક વસ્તુ પૂરી પાડવી એ કામ તો ઝોરતોનું છે,^૧ મરદોનો
આખો વખત પશુ પક્ષિનો શિકાર કરવામાં તેમજ લશ્કરી જીંદગીને લગ-
તી બાબતોમાં જાય છે. આખી પૃથ્વીપર તેમના જેવા શક્તિમાન કે કૂન-
રા કહી નહિ હોય તેઓ માસાહાર અને દૂધ એટલા જ ઉપર આખો
નિર્વાહ ચલાવે છે, તેથી પોતાના શિકારમાંથી જ મજબુ હોય તે અને સ-
સલાને મળતું એક નાનું જનવર જેને આપણા દેશમાં ફેરેઓના ઉંદર કહે
છે અને જે ઉનાળાની મોસમમાં મેળનોમા અસખ્ય દેખાય છે, તે ખાય
છે^૨ પણ વળી ઘોડા, ઊંટ, અને કૂતરા પણ, જે પુષ્ટ હોય તો તેનું, એમ

ઉપર કહેલી પેઠી અગર નાના ઘરને કાળુ લૂન લપેટે છે, આ લૂન ઉપર ચરખી
કે ઘેટાનું દૂધ ચોડે છે કે વરસાદ અદર ટપકે નહિ, વળી તેને રગીને
અગર ખોંછાયી શણગારે છે. આવી પેટીઓમાં તેઓ પોતાના ઘરનો બધો
સાગાન સરજામ અને પેસો ટકા રાખે છે વળી આ પેટીઓને બીજી મા-
ડીઓ ઉપર મજબૂત બાંધી લે છે, તેને ઉંટ ખેંચી જાય છે

૫ પ્રશ્નો વેપાર રાજમારની બામતો ઓઝોને સોપી દે છે તે રીવા-
જને, પી ગર્બીલિન શહેનશાહ કંધી સાથે ચઢાઈઓમાં ગયો હતો, તે
ખરો જણાવે છે અધધાન લોકોના દેશની હુઝૈરેહ નામની એક જાત
વિષે બોલતા એલિફન્ટેન પણ લખે છે કે-“ મુઠબવસ્થા કરનાર સ્ત્રી, મા
લમિબકતની સમાગ રાખે છે ખાન સત્કાર કરવામાં ભાગ લે છે, અને
પોતાના પતિના બધા કાર્યમાં તેની ઘણી મદદ લેવામાં આવે છે ” આ
પ્રજાને તે તાર્તાર લશ્કરનો અહિ રહી ગએતો એક ભાગ માને છે (કાલુ-
લનો ઇતિહાસ ૫ ૪૮૭)

૬ “ (સેલીંગા નદી પાસે) : આ હુંગરીઓ ઉપર માર્મોટ નામે જીખ-
રા રગનાં ચોપગા શાહુડી જેવા અને જેવા પગવાગાં અસખ્ય પ્રાણી
ધાય છે હુંગરીઓના ટોળાન ઉપર તેઓ બખેરો ફરી ઊડી રહે છે, અને
એમ કહે છે કે શિયાળામાં કેટલાક દિવસો સુધી બાધ પીધા વિના તેઓ
તેમાં ભરાઈ રહે છે પરંતુ આ રજુમાં તે તેઓ પોતાની બખેરો પાસે બે-
સી કે પડી રહે છે, અને બારીક તપાસ રાખ્યા કરેછે, તેથી બધા પાસે
આવતાજ મોગી સીસોડી વગાડતા, પાઝે પગે હયા ધાય છે અને એક
પળમાં બખેરોમાં સરકી જાય છે ” (જુઓ બેલની મુસાફરી ૫ ૩૧૧ પૃ ૧)

દરેક જાતનું માંસ વાપરે છે. તેઓ ઘોડીઓનું દૂધ પીએ છે. તેને તેઓ એવી રીતે તૈયાર કરે છે કે તેનામાં સફેદ ઘરના જેવા ગુણ તથા ખુશખો આવે છે. તેઓ તેને પોતાની ભાષામાં કેમુર કહે છે.^૪ પતિવ્રત તથા શુદ્ધ વર્તનમાં તેમજ પતિ તરફ પ્રેમ અને ફરજના બાનમાં તેમની સ્ત્રીઓ કરતાં દુનિયામાં કોઈ ચીજવાળું નથી. શિથિલ વર્તણૂક તેમને મન નીચ પાપ છે એટલું જ નહિ, પણ તેને અતિ અધમ પ્રકારનું પાપ મળે છે.^૫ તેની સાથે મરદોની પોતાની સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની એક શુદ્ધ મનની ભાવના પણ જોઈને આશ્ચર્ય લાગે તેમ છે. આ સ્ત્રીઓ કદાચ દસ વીસ હોય છે તોપણ તેઓમાં એવા પ્રકારની શાંતિ અને સંપૂર્ણ વસી રહે છે કે તે ધર્મ સ્તુતિ પાત્ર લાગે. કોઈ પણ જાતનું દુષ્ટ ભાવણ કદી સાંભળવામાં આવતું નથી, કારણકે તેમનું ધ્યાન (સ્વાસ્થ્યની દ્રષ્ટિ ગયા તેમ) આખું પોતાના વેપારમાં, તેમજ કુટુંબને માટે જરૂરનો ખોરાક પૂરો પાડવો, નોકરોની વ્યવસ્થા રાખવી; ખાજકોની સંભાળ લેવી, એ વિગેરે ધર સંબંધી કામ જોતો ભાર

૭ અદ્વિયાં એમુર કે કેમુર એમ લખાયેલા શબ્દ અને ભેદીન આદતિમાં સુધનીસ કે એમીયુસ લખાયેલા શબ્દ તે અને ખીજ મુસાદરો કીમ્બીઝ કે કીમ્બઝ કહે છે તે એકજ છે. સાધારણે તેને કેસ્ટ્રોસ કહે છે તે ઘોડીના દૂધને તાપ દર્ષ માદક કરેલી તથા (જલે મલાઈ જુદી પાડવા માટે) ખેડી આમકાની કૌશળીમાં ધાલીને છલેલી તથા એમ કરીને ઠંડક માદક બનાવેલી, એક બનાવટ છે. આ સ્થિતિમાં તે કેટલાક મહિના સુધી યકી લાકે છે અને તાર્તાર ભેટોની બધી જાતોમાં આ એક પ્રીય પાન છે. એલિફન્ટરના લખેલ કે ઉસ્બેક લોકોનું “પ્રજાપ પાન કીમ્બીઝ છે, તે એક માદક ઘર છે અને ઘોડીના દૂધમાંથી ધતો સુપ્રસિદ્ધ છે. (પૃ. ૪૭૦)” આ ગાંઠો દારૂ જો કે તેજ વસ્તુમાંથી બને છે તોપણ કીમ્બઝનાથી તે જુદો છે, જો કે કેટલાક સેખકોએ તે બેને સેળભેળ કરી નાંખ્યા છે. રુઝુકવીસે દૂધની આ બનાવટનો વિગતવાર દેવાસ પૂરેપૂરો આપ્યો છે.

૮ બેલ કહેલું કે, “તેમની સ્ત્રીઓના માનની ખાતર કહેવું જ જોઈએ કે તેઓ મણી પ્રમાણિક અને ચોખ્ખા દીલની છે, અને જાણેજ કોઈ લપટ છે. લંપટપણનો દુર્ગુણ કવચિતજ સાંભળવામાં આવે છે.

તેઓમાં સર્વતે માથે સગાન છે, તેવાં અનેક કામોમાં, ખૂંચી રીતે રોકાઈ ગએલું હોય છે. વળી પુરૂષોને ગરજ પડે નેટલી સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરવાની છુટ છે, તેટલે અંશે સ્ત્રીઓની મબ્બના અને પાતિવ્રત્યના ગુણ વધારે પ્રશંસનીય છે.^૯ તેઓ પોતાના પતિને નિત્રકુલ મોટા ખર્ચના બોળમાં આલુતી નથી, પણ તેથી ઉત્તરું તેમના વેપારમાંથી તેમજ ને ને ધધા-ઓમાં તેઓ નિરંતર રોકાયેલાં રહે છે, તેમાંથી મરદને ને લાભો મળે છે તે ધણી મોટા છે. આજ કારણથી જ્યારે કોઈ જુવાન સ્ત્રી સાથે તે લગ્ન કરે છે ત્યારે તે છોકરીનાં માથાપને તે પહેરામણી આપે છે.^{૧૦} ને સ્ત્રી પ્રથમ લગ્નની હોય તેને વધારે માન માગવાનો હક હોય છે અને તે સ્ત્રી કાયદાથી સર્વથી મઠની પદ્ધતી મનાય છે; આ પદ્ધતી તેનાં બાળકોને પણ ઉતરે છે. આમ અસખ્ય સ્ત્રીઓ કરવાના રિવાજને લીધે બીજી કોઈ પણ પ્રજા કરતાં તેઓમાં ગંતતીની વૃદ્ધિ વિશેષ છે. બાપના મૃત્યુ પછી, તેનો છોકરો પોતાની સગી મા સિવાયની બીજીઓ ને તેના બાપની પાછળ દયાત હોય તેમને પરણી શકે છે. જોહેનને તેઓ પરણી શકતા નથી. પણ બાઈના ગુજરી જવા પછી બોળઈ^{૧૧} સાથે તેઓ લગ્ન કરી શકે છે. દરેક લગ્ન ધણી ઠાઠમાં સાથે કરવામાં આવે છે.

૯ કેટલાક લખનારાઓ આ રીવાજને સાધારણ રીતે સાર્વત્રિક માને છે, પણ એક કરતાં બીજીમાં કદાચ તેનો પ્રમાર વિશેષ હશે.

૧૦ લગ્ન સંબંધમાં તો માથુસે સ્ત્રી ખરીદી ન હોય ત્યાં સુધી તે સ્ત્રી કરીજ ન શકે. (પરકેસિ, પુ. ૩ પૃ. ૭)

૧૧ રૂઝુકવીસ કહે છે કે “છોકરો કોઈ કોઈ વાર પોતાની મા સિવાયની બાઈની તેના બાપની સઘળી સ્ત્રીઓને પરણે છે.

તાર્તાર લોકોના દેવલોક તથા બુલોકના દેવ-તેમની પૂજન
વિધિઓ-તેમનાં પહેરવેશ, હથિયાર, રણક્ષેત્રમાં
હિંમત, સંકટમાં ધૈર્ય, અને પોતાના
નાયકને આધીનતા.

તાર્તાર લોકોનો પથ અને ધર્મ આ પ્રમાણે છે: તેઓના દેવની પ્ર-
કૃતિ દિવ્ય અને હ્રિય પ્રકારની હોય છે. પૂજનમાં તેના આગળ તેઓ
ગંધાદિક બાળે છે, અને માનસિક તથા શારીરિક તદુરતીને માટે સ્તુતિ
કરે છે.^૧ તેજ પ્રમાણે તેઓ નતીંગે નામના ખીલ દેવને પૂજે છે. એની

૧ બેલ કહે છે કે ગુરેટી અને કેલમુકનો ધર્મ એકજ હોય એમ
લાગે છે. તે અધમ જાતની મૂર્તિપૂજા છે અવગત તેઓ એવા એક દેવ
વિષે પણ બોલે છે કે જેણે સર્વ વસ્તુને પેદા કીધી, જે સર્વ શક્તિમાન,
દયાળુ છે અને જેનું નામ અર્ચન છે. પરંતુ તેની પ્રકૃતિ અને વ્યવસ્થાના
સર્વધર્મો ઘણા અસ્પષ્ટ અને તુરંગી વિચારોમાં કમાવવા લાગે છે તેઓમાં
બે મોટા ધર્મ ગુણો હોય છે, તેને તેઓ ઘણું માન આપે છે, એકનું નામ
હીલેલામા અને બીજો કુતુખ્તુ (બેલની મુસાદરી પુ ૧. ૫. ૧૪૮)
મગેલ લોકો સર્વ સૃષ્ટિના એક કર્તાને માને છે તથા પૂજે છે તેઓ કુતુ-
ખ્તુને આ પૃથ્વીપર ઇશ્વરનો પ્રતિનિધિ માને છે તથા બવિષ્યમાં સારો
બુદ્ધો કે શિક્ષા મળવાની સ્થિતિને પણ માને છે (૫. ૨૮૧) ' અને
ખબર મળવા પ્રમાણે મગેલ લોકો અને તોંગત લોકોનો પંથ એક
જ છે મગેલ લોકોને કુતુખ્તુના પુનર્જન્મ માટે જેવા વિચાર છે તેવાજ વિ-
ચાર આ લોકોને હીલેલામા વિષે છે, અને તેનું સ્થાપન પણ તેવીજ
રીતે થાય છે (૫. ૨૮૩) ધર્મની આટલી સત્તા ગોખીલના કહેવા પ્રમાણે
ઇ. સ. ૧૪૨૧ સુધી સ્થપાઈ નહતી. તે સત્તામાં ઠલાઇ કે મદાન લામા
સામાન્ય રીતે સર્વનો અધીપ મનાય છે, પરંતુ લામાઓ ફક્ત શાસ્યમુનિના
પાદરીઓ જેવા ઘણા પ્રાચીન કાળથી દયાતી ભોગવતા માનવામાં આવે છે

પ્રતિમા શણુ કે પીળા કાઈ કપડાથી ઢાકી દરેક જણુ પોતાના ધરમાં રાખી મૂકે છે આ દેવની સાથે તેઓ દેવી તથા બાળકોની યોજના કરે છે. દેવીને ડાબી બાજુએ રાખે છે, અને બાળકોને તેના મોઢા આગળ માનપૂર્વક નમસ્કાર કરતા, મૂકે છે તેમની પરલોકની સ્થિતિની વ્યવસ્થા કરનાર, બાળકોનું સરક્ષણ કરનાર અને તેઓના ઢાર તથા અનાજને સાચવનાર, તરીકે તેઓ આ દેવને માને છે.^૨ તેને તેઓ ઘણું માન આપે છે, બોજન વખતે તે દેવના આગળ સારી પૂરેલી યાળ લઈ જઈ, દેવીના મુખે તેમજ તેનાં બાળકનાં મુખે તેમાંથી લેઈ ચોપડવાનું તેઓ કદી ચુકતા નથી તે પછી તેઓએ જે હાથમાં માંસાદિ સમૃદ્ધ હોય તેમાંથી ચોડાક પીળા દેવોને બળિદાન તરીકે આપતા હોય તેમ ઘર બહાર નાખે છે^૩ આ યઈ રહ્યું એટલે તેઓ માને છે કે આપણા દેવ અને તેમના કુટુંબને ધર્મિત વિભાગ આપ્યો છે, અને પછી તેઓ ખાવા પીવાનું શરૂ કરતા વિશેષ કંઈ વિધિ કરતા નથી તે લોકમાં જેઓ ધીમત છે તેઓ રેશમ અને જરીનાં કપડાં પહેરે છે, તેમજ કાળા, લીલાં અને એવાં પીળા પ્રાણીના ચામડાં ઝોડે છે તેમનો સઘળો સુદ્ધ સરજામ ધણો હીમતી હોય છે તેમના હથિયારમાં તીર કામઠા, ભોદાની મઢાઓ, અને કેટલીક વખત બાલા હોય છે પરંતુ છેક બચપણથી રમત ગમતમાં તીર કામઠા વાપરવાની ટેવ હોવાથી તેમાં તેઓ ઘણા કુશળ હોય છે^૪ એસો અને પીળા પ્રાણીના ચામડાંને દેવ-

તેમજ તાર્તરીના ઉત્તર ભાગેના શમ્બુન તે જગલી પ્રજાઓના લામા માનવામાં આવે છે જે સમઘ પાદરી નાને પોપ સાથે છે તેજ સમઘ કુતુખ્તુને મહાન લામા સાથે છે

૧ તાર્તર ભોકેનો આ દેવ, જેનું નામ લેડીન પ્રતમા નાકાગઈ લખેલું છે અને ઇટાલીની ટુકી પ્રતોમાં નાચીગઈ લખેલું છે તે પ્લેનડી કારપીન વાળા આકૃષ્ટોમાંની મૂર્તિજ છે

૩ રૂઝકરીસ લખે છે “ પછી, એક નોકર હાથમાં મથથી બરેલો ખાસો લઈને દક્ષિણ તરફ ત્રણવાર જાયતો, ધરમાંથી બહાર જાય છે, વિગેરે બ્યારે ધરધણી પોતે પીવા માટે ખાસો હાથમાં લે છે, સારે તેમાંથી આપતા પહેલાં તેમાંથી કાઈ ભાગ પૃથ્વી પર નાખે છે (પરકાસ પુ ૩. પૃ ૪)

૪ એસ કહે છે, “ તેઓના હથિયારોમાં તીરમગમ, ચુમી, બાલો એ હોય છે. આ નમાને નાનાચુરી હમેરાની ટેનન ત્રિવે આવેલી ચાલાનીથી તેઓ વાપરી જાય છે (પુ ૧ પૃ ૩૦)

તાએ મુકવીને એ પ્રમાણે ઘણાંજ સુખન અને મનઝૂલ બનાવી તેવાં મહાં ચામડાંનાં બનાવેલાં સંરક્ષક બખતર પહેરે છે. મુદ્દમાં તેઓ બડાદુર છે, અને એટલા છાતીચડા છે કે પોતાના છત્રને કંઈ ગણત્રીમાં ન ગણતાં મને તેવાં જોખમમાં આવીને આગળ પડે છે. તેઓ પ્રકૃતિથી ખુલી છે. મને તેવી જાતનું તંગીનું દુઃખ સહન કરવાની તેમનામાં શક્તિ છે, અને બ્યારે જરૂર પડે છે ત્યારે મહિના સુધી પોતાની ઘોડીઓના દંધ ઉપર તેમજ ને જંગલી પ્રાણી હાથ લાગે તે ઉપર ટકી રહે છે. તેમના ઘોડાને ફક્ત ધાસજી ખવડાવે છે, અને જરૂર કે ખીજી અનાજ મૂકવાની જરૂર પડતી નથી. બે દિવસ ને બે રાત ઘોડા ઉપરથી ઉતર્યાં સિવાય ઉપર ને ઉપરજ રહેવાની તે લોકોને ટેવ હોય છે; અને આ પ્રમાણેજ ઘોડા ચરે તે દરમ્યાન તેઓ ઉઘી લે છે. આદમ સામે હિંમતમાં કે મને તે જાતની તંગી સામે ધીરજમાં દુનિયાપર કોઈ પ્રજા આ લોકોથી ચડે તેમ નથી. પોતાના સરકારને પૂર્ણ રીતે નેઓ આધીન રહે છે, અને થોડે ખર્ચે નિર્વાહ ચલાવે છે. દુનિયાના ધણા ભાગને તેઓએ ખરેખર લશ્કરી કીધી છે, તેમ કરવા માટે તેઓ સાચક છે તે આજ, સિપાઈ આવને ખસ અગલતો, તેમના શુભોને લીધે છે.

